تاریخ څه ته وایي؟

مؤلف

پروفیسر ای. اچ. کار

مترجم

محمد حسن کاکړ - ام فل لندن

فهرست

عنوان	صفحه
نظر یك استاد	I
دمؤلف پیژندګلوی	الف
سریزه	ج
مورخ اودهغه حقایق	۱
فرد اوجامعه	۳۳
تاریخ، ساینس اواخلاق	٦٥
په‌تاریخ کې‌علت میندنه	۱۰۷
تاریخ دترقي په‌حیث	۱۳٥
پراخپدونکې غاړې	١٦٧
ښکارندوی	۱۹۹
اصطلاحات	۲۰۷
سمون	۲۱۲

ACKU

تاریخ څه ته وایي؟

مؤلف

پروفیسر ای. اچ. کار

مترجم

محمد حسن کاکړ، ام فل لندن

کابل

۱۳۴۹

PROPERTY OF ACKU 5952

AFGHANISTAN CENTRE AT KABUL UNIVERSITY

3 ACKU 00005952 6

یادونه : دغه ترجمه دوږمی مجلی د ۱۳۴۷ کال
دڅلوروګڼو په عوض چاپ شوه.
(اداره)

دپوهیالی محمد طاهر علمي د وزمی مجلې د مسئول مدیر
په اهتمام

ACKU

«نظر یك استاد درباره‌این اثر»

چندسال پیش درمحضرمرد دانشمندی بودم که برمن حق‌استادی و در علوم ادبی‌مقام شامخ انکار نه‌شدنی داشت‌در آنجاصحبت‌ازتار یخ تحصیل و تعلیم آن به‌میان آمد. آن‌مرد بزرگ می‌گفت : تاریخ‌تحصیل‌به‌میخواهد چون بخواهند درین رشته مطالعه‌ای بنمایند کافی است کتاب‌های محمدبن جریرطبری(وفات ۳۱۰ه)، تاریخ ابوالفضل‌بیهقی (وفات ٤٥١)، زین‌الاخبار عبدالحی ضحاگ‌گردیزی، راحةالصدورابوبکر محمدراوندی، تجزیةالامصار وتزجیةالاثار معروف‌به تاریخ وصاف شهاب‌الدین عبدالله‌شیرازی ملقب به وصاف‌الحضره (وفات ٦٩٨ه)، ومجمل‌التواریخ‌والقصص‌وامثال آنرا بخوانندومطلبی‌را ازآنهااستخراج وبیان نمایند.

این‌بود نظر مرد دانشمندی راجع به‌تاریخ که‌چند سال قبل ازین‌محضرمغتنم علمی داشت .طرفداران این‌نظرهنوزهم‌درکشورمازیادند .عده‌ای از نویسندگان مخصوصاً آنهائیکه تابع مکاتب فکری قدیم ، هستند عقیده دارند که با آموختن مقداری سوادو مطالعه کتب‌تاریخ ازتألیفات قدما بزبانهای عربی یافارسی یا هردو می‌توان تاریخ رامطالعه ودرصورت داشتن ذوق‌سلیم حتی‌می‌توان آنراتالیف کرد. باین‌ترتیب مأخذغالب مادرتاریخ نویسی آثار کتبی‌وروش تحقیق‌ما (تابع ذوق سلیم که‌لاابد شخصی‌است) نویسندگان بوده .

علت همه اینهاحتماً بی‌توجهی،نداشتن معلومات کافی راجع به فلسفه تاریخ روش تحقیق ونگارش آن وعدم وجود مأخذ درین‌مباحث وموضوعات می‌باشد

راستی کتابها ئیکه درفلسفه‌تاریخ بحث درموضوع تاریخ و بروش نگارش آن، نوشته‌شده بزبانهای افغانستان پښتو ودری بسیار کم بوده‌وحتی بزبانهای اروپائی هم ازشمار انگشتان تجاوز نه می کند.

وقتی شنیدم همکار ارجمند من کاکړ مشغول ترجمه کتاب تاریخ چیست؟ (ای،اچ،کار) است باودراشتغال درین امر تحسین گفتم. این کتاب را چند سال قبل درانگلستان بوسیله‌همین‌دوست‌عزیز که‌درآنوقت‌هامشغول تحصیل‌درپوهنتون لندن بود دیده وخوانده بودم.

کار درتاریخ معاصر نه‌تنها مورخی است برجسته‌و نامدار و دارای آثاری ارزنده چون انقلاب بولشویك‌درسه‌جلد (۱۹۱۷-۱۹۲۳)، روزکار فترت ۱۹۲۳-۱۹۲٤ ،وسوسیالزم دریك کشور ،۱۹۲٤ - ۱۹۲٦درسه جلد بلکه مردی صاحب نظر درفلسفه تاریخ وصاحب بصیرت خاص درتاریخ نویسی می‌باشد. کتاب حاضر مثال خوبی است برای اینکه اورا درشمار مردان بصیر - درتارخ وتاریخ‌نویسی‌بیارد.

همچنانکه مولف فاضل این کتاب مردی‌است دارای احاطه‌کامل در تاریخ مترجم محترم آن ښاغلی کاکړ که‌به‌حق اورا باید مورخ جوان گفت مردی است صاحب مطالعه وتجربه‌کافی درمطالعه‌تاریخ‌و تالیف آن ومخصوصاً تاریخ معاصر افغانستان .ښاغلی کاکړ مطالب این کتاب‌را در مجالس‌بحث انگلستان شنیده ودرآنجا درموضوعات مختلف نظریات‌مولف بحث‌نموده‌است وباین‌ترتیب شاید وارد ترین شخصی‌است درافغانستان به‌نظر مولف‌این کتاب ومطالب کتاب.

برای من میسر نیست راجع به‌انشای کاکړ درپښتو قضاوت کنم،ولی باآشنائی که‌به‌نوشته‌های اودرین زبان دارم می‌دانم ساده وروان می‌نویسد .این‌خصوصیت درین ترجمه اونیزموجود است، ترجمه کتاب کار بزبان دیگری (پښتو) کارآسانی نیست‌اما کاکړ ازعهده‌آن‌بخوبی درآمده‌است.

مطلب قابل‌توجه درترجمه‌کتاب تاریخ چیست؟ دقت ترجمه‌آن است .کاکړ

با آنکه سعی می کند مطالب را ساده بنو یسد جداً متوجه است منظو ر مولف فو ت نـگردد . باین ترتیب کارخود را بیشتر قابل اعتماد سا خته است .

ازمزایای دیگر این ترجمه یاد دا شتها ی مختصر امابسیار مفـید مترجم است بربعضی ازاعلام ونکات غامض کتاب ، که درپـاو رقـی صفحات وبـصو رت (بنکارندوی) درآخر کتاب آمده .

در پایان این تذکار مختصر باید بـگو یم که بناغلی کاکړ با ترجمه کتا ب تا ریخ چیست؟ کار بسیارمفید علمی را انجام داده است. امیدوارم کارایشان مقدمه ترجمه و احیاناً تالیفات دیگری درفلسفه تاریخ و تاریخ نو یسی باشد، تاباین و سیله تار یخ درجامعه ما به معنای که امروز به آن میدهند مطالعه و تحقیق وتدر یس شو د . برا ی مترجم محترم توفیق بیشتری در کارهای علمی میخوا هم .

میـرحسین شاه
۲۸ سرطان ۴۹
پوهنځی ادبیات

دمولف لنډه پیژندګلوي

اي .اچ. کار(۱) په۱۸۹۲ کې زیزیدلی او په لندن کې یې دمرچنټ تیلرز په ښوونځی (۲) او په کیمبرج کې یې دتړی نتی په پوهنځی(۳) کې تحصیل کړی دی . په ۱۹۱۶ کې دباندنیوچارو په وزارت کې شامل شو او وروسته له هغه چې په هغه وزارت پوری مربوط دننه او دباندی یوشمیروظیفې یې ترسره کړې په ۱۹۳۶ کې یې استعفی وکړه اودویلز (٤) دپوهنتون په پوهنځي (٥) کې دبین المللي سیاست دویلسن پروفیسر (٦) مقررشو. له ۱۹٤۱ څخه تر۱۹٤٦ پوری ددی تایمز (۷) دورځپاڼی د مدیرمرستیال اوله ۱۹۵۳ څخه تر ۱۹۹۹ پـوری د به لیول (۸) پـه پوهنځی (اکسفورد) کې په سیاست کې تیوتر (۹) او په ۱۹۵۵ کې دکیمبرج دتـړی نتی پـه پوهنځی کې فیلو (۱۰) مقررشو . دده له خپرونوڅخه یوڅودا دی : رومانتیکی جلا وطنی (۱۱)

۱- Edward Hallet Carr

۲- Merchant Taylors' School

۳- Trinity College

٤- Wales

٥- University College

٦- Wilson Professor

۷- The Times

۸- Balliol

۹- Tutor' هغه ښوونکی چې دپوهنتون دلومړی شهادتنامې دپاره دزده کو ونکود تحصیل اوهدایت کولوچاري ورپه غاړه وي(م)

۱۰- Fellow دانګلستان په ځینو پوهنتونوکی دمدیره هیئت غړی (م)

۱۱- The Romantic Exiles

(۱۹۳۳)، شل کلن بحران ۱۹۳۹ ـ ۱۹۱۹ (۱۲) (۱۹۳۹) ، دسولې شرایط (۱۳) (۱۹٤۲) ،په لویدیځې نړۍ باندې دشوروی اتحاد اغیزه(۱٤)(۱۹٤٦)،نوې جامعه(۱۵) (۱۹۵۱) اودشوری روسیې دتاریخ په باب یولړ کتابونه چې دغه لاندې یې تر اوسه وتلي دی:

دبولشویك انقلاب (۱٦) ۱۹۲۳ ـ ۱۹۱۷ دری جلده (۵۳ـ۱۹۵۰)، وقفه ۱۹۲٤ ـ ۱۹۲۳ (۱۷)، (۱۹۵٤) ، سوشلزم په یوه ملك کې ۱۹۲٤ـ ۱۹۲٦(۱۸) دری جلده(٦٤ـ۱۹۵۸) ،اودپلان شوی اقتصاد بنسټونه۱۹۲۹ـ ۱۹۲٦(۱۹) (۱۹٦۹).وروستی کتاب ۹۰۰ مخه دی اودار. ډبیلو. ډی ویس(۲۰)په همکاری لیکل شوی دی .

The Twenty Years Crisis, 1919-1939	-۱۲
The Conditions of Peace	-۱۳
The Soviet Impact on the Western World	-۱٤
The New Society	-۱۵
The Bolshevik Revolution	-۱٦
The Interregnum	-۱۷
Socialism in One Country	-۱۸
Foundations of a Planned Economy	-۱۹
R. W. Davies	-۲۰

ACKU

سریزه

هرڅوك لهدې سره علاقمن دی چی دخپلې جامعې دماضي په باب پوه وی مگر لږ کسان مونده شی چی دغه هیله یې ترسره شوی وی . څومره چی مونږ ته مشکله ده چی خپله اوسنۍ جامعه و پیژنو ترهغولاډیره سخته ده چی له پخوانۍ جامعی نه خبراوسو. دهری جامعی ـ دماضی وی که داوس دسمی پیژندنې دپاره دتحقیق دخاصو روشونو په بنا په پوره آزاده فضا کی ژوراو پرله پسی مطالعات ضروری دی. دغسی مطالعات هاته ښه نتیجه ورکولی شی چی یوڅوك دنوروشیانو په جمله کی ، دخپلی موضوع داساسی مسایلو په باب فلسفی نظرولری .

مگر دفلسفی نظریاتو دمعرفت اوحصول لومړنی شرط دادی چی ذهن دمختلفو نظریاتو دفهم دپاره خلاص پریښوول شی . پیشرفت او تکامل که په علمی یافلسفی ساحه کی وی هغه وخت ښه ممکن کیدلی شی چی دهمدغسی نظریاتو دظهور دپاره لاره هواره وی . که داسی نه وی دژوند دبیلو بیلو اړخونو په باب به مختلفی فلسفې په منظم اومنسجم ډول ظهورونه کړی اوانسان به په ذهنی لحاظ متحجر اوځای په ځای پاتې وی .

چیرته چې دنظریاتو دظهور دپاره کوښښ کیږی هلته نظراوعلم ښه په مخ ځی دنقیضو اومختلفو افکارو له تصادم څخه نوی څه راوځی اووړاندی تک دوام کوي.

تاریخ څه ته وایی ؟ په واقع کې دهمدغسی حال نتیجه ده. په تیروڅلویښتو کالونو کی په اروپا کې عموماً اوپه انگلستان کې مخصوصاً دتاریخ دماهیت او

فلسفی په باب تاوده بحثونه جاری دی اودغه کتاب دهمدغسې بحثونو په لړ کې یوو روستی اثر دی. په دغه اثر کې د تاریخ په حقله هم دنورو پوهانو نظریات چاپ شوی اوهم نور پری اضافه شوی دی او په دغه دول په دغی برخی کې پرمختګ شوی دی .

ددغه مطلب دایضاح دپاره به لومړی دجبر اووروسته دترقی دمفکورې په باب دپروفیسر کار د نظریاتو لنډیز وړاندی کړم، او په ضمن کې به یوځه پری ولیکم.

پروفیسر کار ددغه اثر په څلورم فصل کې په تاریخ کی د چانس اوجبر په باب د پروفیسر کارل پاپر او ایسایه برلین په هغو نظریاتو انتقاد ونه کړی دی کوم چې وروستیو په خپل وار دافلاتون ، هیګل ،اومارکس نظریات کاوالك اوخالي ښوولی دی . ددغی موضوع په حقله دوه ټکی مهم ښکاره کیږي . لومړی داچی اجتماعی واقعات ولی پیښیږی؟ په بل عبارت انسان په خپلو کړو کی خومره او څنګه آزادی لری ؟ داپوښتنه په واقع کی یوازی دتاریخ په فلسفی اړه نه لری بلکه دټول انسانی کردارسوال دی اودفلسفی مهمه موضوع تشکیلوی. پروفیسر کار یوازی ترهغه حده دمعین توب یا دجبر په عقیدی دی چې وایی « ... هرهغه څه چې پیښیږی علت یا علتونه لری او په بل دول به پیښ شوی نه وای ترڅویی په علت یا علتونو کی یو بل څه پیښ شوی نه وای .» لکه څنګه چې معلومیږی ده په څلورم فصل کی چې په تاریخ کی علت مینډلیې نومیلی دی دعلت په مینډلویی دیره زوره اچولې ده. داروش په تاریخ کی سړی دپیچلو اومجرد وفلسفی مسئلو په لوړ بیایی اوداویره شته چې تاریخی مطالعه بالاخره په فلسفی مطالعی واړوی که څه هم دی په خپله دغه ټکی ته پوره متوجه دی چې بحثونه مجرد فلسفی نه کړی او نظریات یوازی په تاریخی مشخصو شواهد و بنا وښیی. سره له دی هم دا به ښه وای چې ده دنتایجو او تأثیراتو په باب هم په همغی اندازی لیکنه کړې وای. داجتماعی پیښو تأثیرات ښوول عملی او تطبیقی فایده لری اودنامطلو بو پیښو په مخنیوی کی ترڅه حده برک کیدلی شی .

مګر دپروفیسر کار په نظر دمعین توب فلسفه قطعاً میخانیکی نه ده چې دهغه

912

په قرار به انسانی فرددیوه کهال عنصر په حیث یوازی متابعت کـوی . دی و ا یـی چې «دجامعی اوفردانکشاف اوزه په اوزه په مخ ځی او یو په بل تـأثیر کو ی . » دی دهمد غه فکرپه بنادفردپه دینامزم او ابتکاری اواخلاقی ارادې معتقد د ی ا و په دغه باب دمارکس دغه نظر یه تـائیده وی چی وایـی:«تاریـخ هیـڅ نـه کو ی هغه زیاته شتمنی په تصرف کی نه لری . هیـڅ جنـګونه نه کوی . دغه‌انسان،حقیقی ژوندی انسان دی چی هرڅه کوی ، تملـک کوی ، اوجنـګونه کو ی . » خو د غه «حقیقی ، ژوندی انسان» په خپله دجامعی زیزنده اوپه جامعی کی‌داخل دی . مجرد فردنه دی چی‌دعنقاپه حیث به له جامعی نه بهر په کوم هسک ځای کی مقا م لر ی اوله هغه ځایه به جامعه اوحوادث زیزوی ، اورهبری به یـې کوی .

دوهم تـکی یوازی په تاریـخ پوری اړه لری او هغه داسوال دی چی مـونږ له تاریخی پیښو نه څنـګه خبریزو؟ څنـګه چی دتاریخی حقایقو ثبتول اودهغو تعبیر کول مونږ ته دماضی طرح اودحرکت سمت رابنیـی له دی امله ثبت کوونـکی ا و مؤرخ دماضی په معرفی کولو کې اساسی اهمیت لری . مګرپروفیسر کارد ماضی د فهم په برخه کی دمعین توب داصل په کلـک نظر قایم دی . دی و ا یـی « د پیښو کښوونـکو ، لیـکونـکواومؤرخانودنسلونومرلاس د ما ضی طرح تا کلی د ه بـی له دی چی دهغه په باب څه وکړل شی . » دغه تینـګارله حد نه زیـات معلو میږ ی دومره زیات چی دمؤرخ رول نفی کوی . په دی کی څه شک نه شته چی‌دماضی په باب ټول تاریخی حقایق زمونږلاس ته راتللی نه شی اوهغه څه چی هم لاس‌ته راتللی شی دخاص نظرپه ربنا کی ثبت شوی دی یعنې عندی دی اوعینی نه دی .

دغه محد ودیت هروخت په‌تاریخ کی‌لیده شی . خودپورته سوال ځواب ددغی پوښتنی په‌ځواب کی‌میندل کیدلی‌شی‌چی‌په‌دغسې‌حال کې‌دمؤرخ وظیفه څه ده؟ مؤرخ دحقایقودتعبیراو توجیهه نه علاوه یاترهغه دمخه دغه وظیفه لری چی دتاریـخ‌لیکنی دعصری میتودپه ربنا کی هغه سوړې دکې‌کړی‌کومی چی دنیمګړو او محد و د و حقایقوله امله پیداشوی دی اودغه کاردنورواجتماعی علومو په مرسته وکړی .

په دغه حساب یومؤرخ باید :

۱ـ دتاریخ لیکنی یو منظم اودقیق روش اومیتود تعقیب کړی .

۲ـ دتاریخ دماهیت اوفلسفی په باب دیوه منسجم اومنطقی نظرخاوندوی .

۳ـ دنورو بشری اوحتی ترڅه حده د ساینسی علومو په باب لږ تر لږه عمو می معلومات ولری .

٤ـ ذهین اوابتکاری‌وی‌اوداستناج پوره قدرت ولری. داکترجی . التن‌لاحتی په دی فکردی چی تخصصی مؤرخ یوازی هغه څوك کیدلی شی چی د لو ړ و شهادتنامودپاره یی لومړی تحقیقی تیسسونه اووروسته تحقیقی اثار لیکلی وی ، او ورسره جوخت په تد ر یس بوخت وی .

دانظردهغه نظریه ضد دی چی‌وایی هرڅوك مورخ کیدل شی فقط دومره چی‌دسلیم عقل خاوندوی، دشجره‌نامو او قبالو په ثبتولو اوضبطولو کې‌مهارت ولری،دفوت نوټونو په‌ښوولوکی ښه واردوی، معلومات اوحقایق ښه‌قطار کړای شی ، بی‌له‌دی چی دهغو ترمینځ منطقی ارتباط قایم کړی اوهغه دعصری علومو په رڼا کی تاویل اوتفسیر کړی اونتیجه تری‌وباسی . پروفیسر کارهم‌څه‌وخت چی‌وایی (... یوڅوك کولی‌شی دماضی دپیښو په باب لیکل اولوستل وکړی بی‌له‌دی چی وغواړی په‌دی پوه‌شی چه هغه څله واقع شول» هم په همدغه ټکی اصرار کوي ، خوپروفیسر کار په دی ټینګ دی چی پـه دغسی حال کی‌دی بیادی دغه غلطی ونه کـړی چی ځان مورخ یا دتاریخ محصل وګڼی ځکه چی دده په عقیده دتاریخ مطالعـه د علتونـو مطالعه‌ده ؟

پروفیسر کار دترقی په عقیدی ټینګ ولاړدی . دی د ځینو نورو مفکرینو په خلاف دتمدن اوجهان په‌باب دبدبینی ویره نه لری بلکه په دنیایی او انسانی چارو کی دعقل‌دپرله‌پسی اوپراخیدونکی رول په باب خوش‌بین دی او دنورو توجه ورته جلبوی . دایو ستر او بی سابقی تحول دی‌چی د دوه سمتونو یعنی دعمق او افق په لور روان دی . دعمق په‌لوریی دتحول ممثل مفکران هیګل ، مارکس اوفرویددی

چې هریوه په‌خپل وارسره په‌انسانی چاروکی دعقل برخه ډیره کړی ده . په‌نتیجه کی انسان اوس زیارباسی چې دلومړی ځل دپاره خپل کړه او جامعه دعقل په رڼا کی په‌آګاهانه ډول له‌سره تنظیم کړی .

افقی تحول دجهان دمخ اوښتی شکل دی. مطلب دشرق په لور دثقل د مرکز یا دتمدن انتقال‌دی. تمدن نورنو هغه نه‌دی‌چې مرکز به‌یې اروپا یاامریکا یااتلانتیک او یا انګلیسی ـ ویونکی‌نړۍ وی بلکه نوی تمدن دې ته متمایل دی چې دشرق په محوروځرخیږی. دلته د بشرډیر اوګڼ ولسونه پراته دی چې دغربی تخنیک او ساینس په برکت د لومړی ځل دپاره په ډیره پراخه اندازه په تفکر او سوچ کولو پیل کوې، سیاسی شعورپه‌کی پیدا اوقوی کیږی، په‌تاریخ کی‌نوښی‌اودخپل‌جهان مخ اړوی. دغه انتقال، مخصوصاً دغرب نسبی انحطاط دغرب یوشمیر مفکران بدبین کړی‌دی . دوی پیشګویی کوی‌چې د تمدن کشتی د انحطاط په بې پایان بحر کی د ډوبیدلو په حال کی ده، مګر پروفیسر کار دغه انتقال د تکامل په لور ترقی او پیشرفت ګڼی .

هیله‌کوم‌چې ددغه اثر په‌پښتو کولو سره تاریخی مسایل او نظریات دنورو مفهومونو په‌جمله کی طرح‌اوتعمیم شی اوداواضحه شی‌چې‌هغه یوازې‌په تتبع اود مشخصو اومستندوحقایقو په‌بنا په استقرایی ډول قایم کیدلی‌شی اولکه څنګه چې دلته رواج لری هغه دوچ تفکر اوتخیل‌اویاقبلی تحکم‌محصول‌نه وي اوکه‌وي‌هغه په‌تاریخ پورې څه اړه نه لری .

دغه اثر لومړي په ۱۹۶۱ کی دکیمبرج دپوهنتون دپوهانو په وړاندې دجارج مکالی ټرې ولین، د انګلستان دیوه مشهور مورخ لیکچرونوپه نامه اورول شوی او وروسته دکتاب په شکل راوتی دي . په ترجمې کی یې ما کوښښ کړی دی چې مستقیم‌نقل‌قول هغسی‌اوفوټ نو ټونه پوره و ښیم یعنی‌دکتاب هر څه په پښتو واړوم. برسره پردي مې دلوستونکو په‌خاطردځینو موضوعاتو او نومونو په باب مختصر معلومات اضافه کړل‌اود هغو په‌اخر کې‌می (م) دمترجم دمخفف په‌حیث په

قوس کی وښوده. په دې حساب ټولې هغه لاندینۍ لیکنې چی (م) یې په اخر کې نه شته دمولف دی ، اونور یې زما اضافات دی .

له پوهنوال ډاکترمجروح ، دادبیاتو او بشري علومو دپوهنځی رئیس او پوهاند میرحسین شاه مرستیال نه تشکر کوم چی ددغه کتاب دترجمه کولو دپاره یی زما له خواهش سره موافقه وکړله او دپوهنځی له خوایی دچاپولو ترتیب ونیوه. دپوهیالی محمدطاهر علمی دوزمی دمجلی مسئول مدیر او ښاغلی وزیر دمجلی مهتمم زحمتونه دپوره قدروړ بولم چی دکتاب دصحیح چاپولو په منظور یی گاللی دي. کورودانی ورته وایم .اونور موفقیت یی غواړم.

محمدحسن «کاکړ»

دادبیاتو په پوهنځی کې دتاریخ استاد

ازاد بهاوان ، نوي دهلی

داپریل اوومه، ۱۹۷۰

یادونه : دالیکنه می په ډهلی کې چیرته چې دیوه لنډ سفر دپاره تللې وم، کړی وه.

-۱-

مؤرخ اود هغه حقایق (۱)

تـاریـخ څه‌تـه وایـي ؟ ددې دپاره چې‌څوك فکرونـه کـړي چې دا پوښتنه بـې معنی یاسطحی ده د کیمبرج دمعاصر تاریـخ له لومړي اودوهم چاپ څخه دلته دوه فټرې نقلوم . په لومړني چاپ کې اکټن ۲ د خپل اثر په باب‌چې دهغه تألیف یـې په غاړه اخیستی و، یوه لیکـنه لری . ده دالیکـنه په هغه رپوټ کې و ړ اندې کړله کومه چې یـې د۱۸۹٦ په اکتوبر کې د کیمبرج دپوهنتون په مطبو عا تو کـې داتحادیودو ړاندې کړې وه . دی وایـی :

«دا (تألیف) دثبتولو ببجوړې فرصت د ی . په د غـې طر یقه‌چې د زیات شمیر دپاره دیر گټور دی ، دپوهې غناده کومه چې نولسمه پیړۍ به یـې دیرزړه میراث پریږدی ..... د کارپه معقول و یش‌سره به‌مو نږ دا کارو کولی‌شواود هریوه‌شخص دپاره به مو نږ وروستی سند او دبین المللی تحقیق دیرې پخې نتیجـې کورته راوړو.»

«نهایـی تاریـخ مونږپه دغه نسل کې لرلی نه شو، خودمروجي اوعنعني تاریـخ چاره کولی شواو هغه تـکی ښودلی شوچې مونږپه لارې کې له یوه څخه وبـل ته

---

۰۱ Facts

۰۲ John D.Acton (۱۸۳٤-۱۹۰۲) انگلیس رومن کاتولیکی مورخ. په ۱۸۹۵ کې په کیمبرج‌کې پاچاپې پروفیسر (Regius professor) وټاکل شو . هلته ده د نور و په مرسته دکیمبرج د معاصر تاریخ دلړ دلومړی ټوك په لیکلو پیل وکـړ .دده لبرالـی نظریات دبرتانیـی دتاریخـی مطالعاتو په انکشاف کې دده به معاصروژور تاثیرات کړی دی .(م)

رسیدلی یوپه دې چې اوس ټول اطلاعات زمونږ په احاطه کې دی اوهره مسئله دحل ورګر زید لې ده . » ۳

نزدې پوره شپیته کاله وروسته ، سرجارج کـلارك ٤ دکیمبرج د معاصر تاریـخ په سریزې کې دا کتنې اودهغه دهمکارانوپه دغې نظریـې چې یوه ورځ بـه داممکـنه شی چې « نهایـی تاریـخ » ولیـکل شی، داسې ولیـکل :

«وروستی نسل مؤرخان دغسې انتظار ته هیـڅ امید نه کوی . دوی هیله کوی چې ددوی اثر به بیابیاءوض شی . فـکر کوی چې دماضی‌پوهه دیوه یا ډیرودماغونو لهلارې‌رانقلهشوې‌ده، اودغودماغونوپه هغې«عملیه» جاری کړې ده. نونه‌شی کیدلی چې داپوهه دابتدایـي اوغیرشخصی‌ذراتوڅخه جوړه وی‌چې هیـڅ شی به تغییرورته ورنه کړی ..... ښـکاریزی چې اکتشاف اولوڅول انجام نه‌لری اوځینې بـې‌صبره پوهان شکاکیت ته رجوع کوی یا لږتر لږه هغه‌نظرتـه رجوع کوی چې(وایـی) ځنګه‌چې‌ټول‌تاریخی‌قضاوتونه‌داشخاصوا ودهغوی دنقاط نظرپه‌باب دی،یوقضاوت هغومره ښه‌دی، لـکه‌هابل‌چې‌دی، اوهیـڅ«افاقی» تاریخی‌حقیقت وجودنه لری.» ٥

داچه دغه پنډ تان کوملته یوبل په واضح ډول نقض کـوي ، دبحث د پـاره خلاصه موضوع ده . هیلـه کوم چې زه به په عصری معلوماتوپـه کافی انـدازه مجهز اوسم چې وښیم هرهغه څه چې د ۱۸۹۰ په لسوکالونـو کې لیـکل شوی دی باید ارومرونامعقول وی . خوزه لادومره په مخ تللی نه یم چې په دې نظریـې شم چې هرهغه څه چه د ۱۹۵۰ په لسوکالونو کې کښل شوي دي ، ارومرو به مفهوم ولری . ممکن تاسوته لادمخه دافـکرپیداشوی وی چې دغه تحقیق به د تاریـخ له ماهیت څخه کوم ډیرپراخ میدان ته سرووهی . داکتنې اوسرجارج کلارك ترمینځ

۳. دکیمبرج معاصر تاریخ : منبع ،تالیف او تولید یې (۱۹۰۷) ، مخونه ۱۰-۱۲ .

٤. Sir George Clark

٥. دکیمبرج نوی معاصر تاریخ ، i (۱۹۵۷) ،مخونه XXV-XXIV .

تصادم دهغه تحول انعکاس دی کوم چې زمونږ په مجموعی نظر کې د جامعې او دهغې و قفې په باب پېښ شوی دی په کومې کې چې دادواړه نظریات قایم شوی دی . اکټن دویکټوریا ٦ د عصرله یوې مثبتې عقیدې ، دپوره بینا او اعتماد په نفس نه غږیزی . سرجارج کلارك دمغلوب نسل دحیرانۍ او دوارخطا شکا کیت انعکاس کوی . څه وخت چې مونږ زیار باسوچې ددغې پوښتنې دپاره چې « تاریخ څه ته وایی ؟ » ځواب ومومو، زمونږځواب په شعوری یاغیرشعوری ډول سره زمونږ په عصر کې زمونږخپل دریځ منعکس کوی ، او دهغې پراخې پوښتنې پـه باب زمونږ د ځواب یوه برخه تشکیلوی چې مونږدهغې جامعې په باب چې ژوند په کې کوو، څه نظرلرو. زه له دې څخه څه وپره نه لرم چې که ښه ځیر وشی زمادبحث موضوع به وړه ښکاره شی. خوله دې څخه ویریزم چې ښایې زه مغرور ښکاره شم چې داسې ستره اوپراخه پوښتنه مې میدان ته اچولې ده .

نـونسمه پیرۍ دحقایقو یودیرلوی عصرو . ښاغلی گریډ گرند ۷ په هارډتایمز ۸ کې وویل چې«هغه څه چې زه یې غواړم حقـایق دی . . . . . په ژوندانـه کې یوازې حقایقوته ضرورت دی . » دنونسمې پیرۍ مؤرخان په عمومی ډول له ده سره موافق وو . کوم وخت چې رانـګ کې ۹ د ۱۸۳۰ په لسوکالونو کې دتاریـخ داخلاقی کولوپه ضد درد اواعتراض په توګه وویل چې د مؤرخ وظیفه

٦- Victoria (۱۸۱۹-۱۹۰۱) ؛ دانګلستان ملکه.(م)

۷- Gradgrind

۸- Hard Times

۹- Leopold von Ranke(۱۷۹۰-۱۸۸٦) جرمنی مورخ. رانګ کې خپل ټول عمر تاریخی مطالعاتو ته وقف کړ . ټول اثاریې ٥٤ جلدونوته رسیږی .دی دتاریخـی شواهـدو دسایښنس اصلی موسس دی . داهغې یو تخنیك وچې په ټولی اروپا کې یـې دتاریخ لیکلو یودسپلین قایم کړ . ددې مشهوره ادعا داده چې مورخ موظف دی چـی «وقایـع لـکه څنګه چـی پیښیږی ، بیان کړی » په دی معتقد وچې باید مورخ یوه موضوع دغې تعقیب کړی چې اـه ږومبیو فرضیو څخه پوره ا زاده وی . په دی ډول ده تاریخ لیکـنې دپاره دیوه نوی افاقیت ادعا کـوله .دی په برلین کـې له ۱۸۲٥ څخه تر ۱۸۷۲ پوری دتاریخ پروفیسرو .(م)

دا ده چې « یوازې وښیی چې هغه حقیقتاً څنګه و » ۱۰ د غې له چندان دومره ژورې وجیزې حیرانوونکی موفقیت وموند . دجرمنی ، انګلیسی ، ا و فرانسوی مؤرخانو دریونسلونو په دغوسحر لرونکو کلماتو لکه د اوراد اودعاګانو په و یلوسره دجنګ میدان ته په خوازه اوازمندې ووهلې ، چې د تفکر له ستو مانه کو و نکی مصیبت څخه ځان وژغوری ، لکه څنګه چې ډیر ورد اودعا و یونکی همدغسې څه غواړی . مثبتیونو ۱۱ یعنې کوموکسانو چې غوښتل دتاریخ دپاره د سا ینس ادعاو کړی ، دحقایقودلمانځلو اودرناوی دپاره له خپل نفو ذځخه کار واخیست . دوی به و یل ، لومړی حقایق معلوم کړئ، بیاخپل نتایج تړې وباسئ . په برتانیې کې دتاریخ دغه نظرددغه ملک له تجربی عنعنی سره کوم چې له جان لاک ۱۲ څخه تر برتراندرسل ۱۳ پورې په برتانوی فلسفې کې یومسلط نظرو ، پوره ارخ ولګاوه . د علم تجربی نظریه د فاعل ۱٤ ا و موضوع ۱۵ تر مینځ د کامل بیلتون فرضیه منی . حقایق دحسی انتباهاتو په څیر ، له بهر څخه په مشاهد تکر کو ی اودهغه له شعور څخه مستقل وی . دجذبولوعملیه غیرفعاله و ی ، داسې چې مشاهد هغه وخت چې مفروضات ۱٦ و مو می ، وروسته په هغو عملیه جار ی کو ی . داکسفورډ کوچنی قاموس چې ګتورمګرد تجربې ښوونځی غرض ناك ا ثر د ی د حقیقت ۱۷ پـه تعر یف کو لوکې د د و ا ر و عملیو بیلتو ن په و ا ضح ډ و ل ښیی، اولیکی چې حقیقت هغه «تجربی مفروضه ده چې له نتا یجوڅخه بیله وی.»

۱۰- Wie es eigentlich gewesen.

۱۱- Positivists

۱۲- John Locke (۱٦۳۲-۱۷۰٤)، انګلیس فیلسوف .(م)

۱۳- Bertrand Russell (۱۸۷۲-۱۹۷۰) دانګلستان معاصر فیلسوف .(م)

۱٤- Subject

۱۵- object

۱٦- data

۱۷- Fact

حقایق د مؤرخ دپاره په سندو نو، کتیبو، اونورو کې موجود دی، لکه څنګه چې ماهیان د ماهی خرڅوونکی په تبنګ کې موجودوی. مؤرخ هغه ټولوی، او په هره سلیقه اوذوق چې یې خوښه وی، هغسی یې پخوی او دخوړلو د پاره یې تیاروی. دا کتن دپخلی ذوق ساده اوبې تکلفه و. نویې غوښتل چې ماهی ساده وخوری. د کیمبرج معاصر تاریخ دلومړی چاپ لیکونکوته یې دلارښوونکی په لیک کې داشرط اعلام کړ «چې زمونږ واټرلو ۱۸ باید داسې وی، چې فرانسویان، انګلیسان، جرمنیان، اوهالنډیان یو راز قانع کړی؛ چې هیڅوك دمؤلفانودلست له لیدلو نه غیرو نه شی ویلی چې داکسفورډاسقف قلم چیرته کښیښود یا داچې فیربیرن ۱۹ یا ګاس کیټ ۲۰، لیبرمان ۲۱، یا هری سن ۲۲ هغه راجګ کړ که نه. ۲۳ حتی سرجارج کلارك که څه هم چې دا کتن درویی منقدو، په تاریخ کې یې د «حقایقوتینګ زړی» د «مشکوك تعبیرله چارپیرمغز» سره پرتله کړی دی. ده په دغسې حکم کولو سره ممکن داله یا ده ایستلې وی، چې د مېوې مغزتر تینګ زړی څخه ډیرخوندوروی. لومړی خپل حقایق سم کړه. بیادځان په خطرسره دشګوپه ښوټېدونکی تعبیر کې ځاند ننه کړه. د او د تاریخ د تجربې اوسلیم عقل دمکتب نهایی عقل. داعقل مونږته دهغه ستر لبرال جورنلست سی. پی. سکاټ ۲٤ په زړه پورې ویناراپه زړه کوی چې وایی «حقایق مقدس دی، اونظریه ازاده ده.»

۱۸- Waterloo دبلجیم ښاریعنی چیرته چې د ۱۸۱۵ کال دجون په اتلسمه ناپلیون بوناپارت شکست خوړلی و. (م)

۱۹- Fairbairn

۲۰- Gasquet

۲۱- Liebermann

۲۲- Harrison

۲۳- اکتن، دمعاصر تاریخ په باب لیکچرونه، (۱۹۰٦)، مخ ۳۱۸.

۲٤- C. P. Scott

خوښکاره ده چې دالیکنې اوس زمونږ قناعت حاصلولی نه شی . زه به دماضی په باب زمونږ دپوهې دماهیت په حقله په فلسفی بحث لاس پورې نه کړم . دموجودو مقصدونو دپاره به دا فرض کړو چې داحقیقت چې قیصر ۲۵ در و بیکان ۲٦ نه و یالې څخه تیرشو ، اودغه حقیقت چې دخونې په مینځ کې یومیز پروت د ی ، دواړه یوشانته پرتله کیدونکی حقایق دی ، اودواړه حقایق زمونږ په شعور کې په یوه ډول یاپه مقایسه کیدونکی رقم سره ننوځی اودواړه حقایق دهغه چادپاره چې هغه پیژنی یوراز افاقی خصوصیت لری . خوحتی ددغه زړور اوچندان نه منطقی او کید ونکی احتمال سره سره ، زمونږ دلیل سمدلاسه له مشکل سره مخامخ کیږی . مشکل دادی چې دماضی په باب ټول حقایق تا ر یخی حقا یق نه د ی ، یا د ا چې یو مؤرخ یې همد غسې ګنی . نوهغه محک کوم دی چې دماضی په باب تاریخی حقایق له نورو حقایقوڅخه بیلوی ؟

تاریخی حقیقت څه شی دی ؟ دایوه مهمه پوښتنه ده چې باید مونږ ورته ښه ځیر شو. دسلیم عقل د نظر په اساس ، ځینې باوري اساسي حقا یق شته د ی چې د ټو لو مؤرخانو دپاره یوشان دی ، او دتاریخ بنسټ جوړوی ، لکه داچې دهیستنګز ۲۷ جګړه په ۱۰٦٦ کې شوې وه نه په ۱۰٦۵ یا۱۰٦۷ کې ، او داچې داجګړه پههیستنګز کې شوې وه نه په ایسټ بورن ۲۸ یاپه برایټن ۲۹ کې . کله چې په دغسې ټکو بحث کیږی ، ماته دهوس مین ۳۰ وینارا په زړه شی چې وایی :

۲۵- Gaius J. Caesar (۱۰۰-٤٤ ق.م .)
دروم جنرال ،سیاستمدار ،او لیکوال . (م)

۲٦- Rubicon

۲۷- Hastings . دانګلستان په جنوب کې یو بندری ښار .(م)

۲۸- East Bourne

۲۹- Brighton

۳۰- Alfred E. Housman (۱۸۵۹-۱۹۳٦) انګلیس کلاسیکی عالم ،او شاعر .(م)

«صحیح والی یوه وظیفه ده، صفت نه‌دی.» ۳۱ د صحیح والی دپاره دمؤرخ ستایل‌داسې مثال لری لکه یو معمارچې په ودانۍ کې دښوموسمی لرگیواو د منا سب مخلوط کانکریت په استعمال سره وستایل شی. دادهغه دکار یوضروری شرط دی. اساسی وظیفه یې نه ده. دهمد غسې موضوع گانو په وجه ده چې یومؤ رخ د دې مستحق گڼل کیږی چې په هغوچې دتاریخ د«مرستیالو علومو» په نامه یاد شوی د ی لکه ارکیا لو جی ۳۲ ، دکتیبو د لوستلو په علم ، ۳۳ صکوك پیژندنې ، ۳٤ نیټه لیکنه ۳۵ او نورو باندې‌اعتمادو کړی. له مؤرخ څخه دانه غوښتل کیږی ، چې دې پخپله داسې خاص فنون او مهارتونه زده کړی چې په هغوسره یومتخصص کولی شی دیوه ټوټه کودی یامرمر اصل اوعصرمعلوم کړی اویاکومه مجهوله کتیبه ولولی ، اویادیوې نیټې دتا کلو دپاره نجو می حسا بو نه وکړی. دغه تش په نامه اساسی حقایق چې دټولومؤرخانو دپاره یو شا ن حیثیت لری، په مشترك ډول د یو ه مؤرخ داومو موادوپه نوع پورې اړه لر ی ، نه د ا چه هغه پخپله تاریخ دی. دوهمه کتنه داده چې هغه ضرورت چې دغه اساسی حقایق قایم او مستقر کړل شی په خپله دحقایقوپه کیفیت څه اړه نه لری ، بلکه هغه دیوه مؤرخ په رومبنی ۳٦ فیصلې متکی وی. دسی. پې. سکات له متل سره سره، نن ورځ هرجورنلست په دې پوهیږی چې دمناسبوحقایقوانتخاب ا و تر تیب په ذهن باندی داثراچولو یوه ډیره مؤثره طریقه ده. حقایق پخپله غږیږی. خودا حکم‌سم نه دی. حقایق هغه وخت غږیږی ، چې مؤرخ پرې ناړې کړي. دافیصله دمؤرخ

۳۱- M. Manilii Astronomicon: Liber Primus
(دوهم چاپ ، ۱۹۳۷ ، مخ ۸۷ .)
۳۲- Archaeology
۳۳- Epigraphy
۳٤- Numismatics
۳۵- Chronology
۳٦- a priori

په لاس ده چې کوموحقایقوته په کوم ترتیب او کومې قرینې کې د غږ یدلو وار ورکړی . زماپه خیال دادپیرانډلو ۳۷ یولوبغاړی وچې ویلی یې و حقیقت د یوه جوال په شان ، په خپله دریدلی نه شی ، ترڅویوشی په کې وانه چوې . هغه یوازنی علت چې مونږ یې له پوهیدلوسره علاقه لرو چې دهیستنګز جګړه په ۱۰۶۶ کې شوې وه ، دادی چې مؤرخ دغه پیښه د یوې ستر ې تاریخی پېښې په حیث ګڼی . دامؤرخ دی چې دشخصی دلایلوله مخې یې فیصله کړې ده ، چې له هغې وړې ویالې روبیکون څخه دقیصرتیریدل دتاریخ یوحقیقت دی ، په داسې حال چې په میلیونونورانسانان له دغې ویالې څخه تیرشوی دی، اودهیچاپام یې ځانته ګرځولی نه دی . داحقیقت چې ته نیم ساعت دمخه دغې ودانۍ کې پښې ابلی ، یاپه بایسکیل یاپه موټررانتوتلی ، دماضی په باب هغومره یوحقیقت دی ، لکه هغه حقیقت چې قیصرله روبیکان څخه تیرشوی دی. خومؤرخان ممکن دغه حقیقت نه لیدلی وګڼی . پروفیسرټال کوټ پارسنز ۳۸ یووخت ویلی وچې ساینس « حقیقت ته دادراکې جهتونویوانتخابی سیستم » ۳۹ دی . داخبره ممکن تردینه ساده هم شوې وای . خوتاریخ دنورو څیزونوپه جمله کې همدغه دی . مؤرخ لزوماً انتخابی دی. داعقیده چې دتاریخی حقایقوتینګ مغزدمؤرخ له تعبیرڅخه ازاددی ، او افاقی وجودلری ، یوه ستره غلطی ده ،مګرداداسې غلطي ده چې ورکاوی یې ګران دی .

اوس به هغې عملیې ته له نزدې څخه وګوروچې په هغې سره دماضی په باب یومحض حقیقت څنګه په تاریخی حقیقت اوړی . په ۱۸۵۰ کې په ستالی برج ویکس ۴۰ کې خلقویوتند مزاج بایع په یوې وړې شخړې کې قصداً په مرګ وواهه . ایادادتاریخ یوحقیقت دی؟تریوه کال دمخه به ماپه زغرده ویل چې«نه» .

۳۷- L. Pirandello (۱۸۶۷-۱۹۳۶). ایتالیایی درامه لیکونکی اوناول لیکونکی.(م)

۳۸- Talcott Parsons

۳۹- پارسنز او ای.شلز(E. shils)، دعمل دعمومی ټار په لور(دریم چاپ ، ۱۹۵٤) ، مخ ۱۶۷.

٤۰- Stalybridge Wakes

داپښه یوه کتونکی کښلې وه . ٤١ مګرډده له لیکنې څخه ډیرخلق خبرنه وو . اوماکوم مؤرخ لیدلی نه دی چې دغه پیښه یې دذکرورګنډلې وی . یوکال د مخه دغه پیښه ډاکټرکتسن کلارك ٤٢ په اکسفورډ کې دخپل دفورډ په لیکچرونو کې یاده کړله . ٤٣ دابه یې اوس په تاریخی حقیقت واړوی ؟ ګمان کوم چې تراوسه لانه . زماپه فکرچې دغه پیښه اوس دتاریخی حقایقوپه انتخابی کلب کې دغړیتوب په غرض وړاندې شوې ده . یوه تائید کوونکی او نګرانانوته انتظار لری . دغه حقیقت ممکن ، په څوکالونوکې ، دانګلستان دنونسمې پیړۍ په باب په کتابونواومقالوکې لومړی په فوټ نوټونو، اووروسته په متن کې ولیدل شی . یاداچې هیڅوك به ورته پام ونه کړی ، او په دې دول به دغیرتاریخی حقایقوپه سمندر کې ورك شی ، له کوم څخه چې ډاکټرکلارك کوښښ کړی دی ، چې خلاص یې کړی . کوم شی به فیصله وکړی ، چې دغه یاهغه حال به په دغه حقیقت راشی ؟ زماپه فکردابه په دې اړه ولری ، چې نور مؤرخان به هغه تیسس یاتعبیرکوم چې ډاکټرکتسن کلارك د دغې پیښې په طرفداری ذکرکړی دی مهم وګڼی ، یانه . ددغې پیښې موقف به دتاریخی حقیقت په حیث دتعبیر په مسئلی باندې وڅرخیزی . دتعبیردغه عنصرپه هرتاریخی حقیقت کې داخلیزی .

اجازه به وی ، چې یوه شخصی خاطره یاده کړم ؟ څوکاله له رومبی ، څه وخت چې ماپه د غه پوهنتون (کیمبرج) کې دلرغونی تاریخ تحصیل کاوه ، یو خاص مضمون مې په نامه د «یونان دپارس په جنګونوکې» لوسته . پنځلس یا شل کتابونه مې په الماری کې راغوند کړی وو، اودامې منلې وه ، چې ټول حقایق په دغوکتابونوکې موجوددي ، کوم چې زماپه مضمون پورې اړه لری . راځئ چې داوګڼو- او داتقریباً صحیح هم وه - چې دغوکتابونو په د غه باب ټول

٤١- لارډ جارج سنګر(Lord G. Sangar) او یاکاله نندارې ښوونکی (دوهم چاپ ، ۱۹۲٦) مخونه ۱۸۸-۱۸۹ .

٤٢- Dr. Kitson Clark

٤٣- ډاکټر کتسن کلارك ،دویکتوریایی انګلستان جوړول (۱۹۲٦)

حقایق لرل ، کوم چې هغه وخت معلوم وو، او یامعلوم کیدلی شوو . دامې ګرد سره فکر ته نه اویدله : چې پوښتنه وکړم ، چې دغه حقایق په کوم تصادف او عملیې سره چې دحقایقوانتخاب کوی ، له هغودیرو حقایقوڅخه چې یو وخت به چاته معلوم وو ، راژوندی پاتې شوی دی ، اوتاریخی حقایق ګرزیدلی دی . ګمان کوم چې نن ورځ هم دپخوانیواومنځنیوپیړیو دتاریخ یو سحردادی ، چې مونږداسې تیرباسی چې مونږ ګواکې ټول حقایق په لاس کې لرو . د ماضی په باب دتاریخی حقایقو، اونوروحقایقو متنازع فیه فرق ورك شوی دی ، په دې چې معلوم حقایق ټول تاریخی حقایق دی ، بری ۴۳ چې ددواړو عصرونو په باب تحقیق کړی دی، لیکی «دپخواني اومنځنی تاریخ اسنادډیرې سوړې لري .» ۴۴ تاریخ یو داسې سترما شین بلل شوی دی چې ډیرې پرزې یې ورکې دی . خولوی مشکل په سوړوکې نه دی . دیونان دپنځمې پیړی ق . م . تصویر اساساً په دې ناقص نه دی چې ډیرې پرزې یې په تصادفی ډول ورکې شوې دی . نیمګړتیا په دې کې ده چې تصویرپه زیاته اندازه داتن دښاردیوې ډیرې وړی ډلی له خوا ګنبل شوی دی . مونږ په دې ډیرښه پوهیږو چې دهغه وخت یونان داتن دیوه مدنی فردپه نظر څنګه ښکاره کیده خوپه دې په ډیر مشکل پوهیږو چه د سپارتا ۴۵ یادکورنت ، ۴۶ یادتب ۴۷ دفردپه نظرڅنګه معلومیده ، دفارس فرد ، غلام یاداتن غیرمدنی فردخولاپه ځای پریږده . زمونږتصویرزمونږدپاره پخوا تر پخوا غوره شوی ، اوټاکل شوی دی ، نه دومره په اتفاقی ډول ، بلکه دهغوخلقوله خوا چه په شعوری یاغیرشعوری ډول په یوه خاص فکرووه ، او په داسې حقایقو یې سوچ کاوه چې ددوی په نظردساتلووروو. کله چې زه دمنځنیوپیړیو په باب په

۴۳- Bury

۴۴- J. B. Bury ،غوره لیکنې (۱۹۳۰)،مخ ۵۲ .

۴۵- Sparta

۴۶- Corinth

۴۷- Theb

کوم معاصر تاریخ کې داسې یوڅه لولم چې وایې دهغووخټو نـو خلق لـه مذهب سره ډیر علاقمن وو، نوماته داپوښتنه په زړه شی چې ښه مونږ دامعلومات له کومه کړ، اوهغه درست دی که نه . هغه څه چه مونږ یې دمنځنیو پیړیو په باب دحقایقوپه څیړپڑنو، مونږته نزدې ټول دپښو کښوونکو ٤٨ نسلونوله خوا غوره شوی دی اودوی دفن اوکسب په لحاظ په عمل اونظر کې مذهبی کسان وو. دوی هغه څه وکښل، اوهغه څه ورته مهم بریښیدل چې په مذهب پورې یې اړه لرله . دوی نورڅه هیڅ ضبط نه کړل. دروسیی دکرونده ګر هغه تصویر چې دی دزړه له کومی مذهبی دی، د۱۹۱۷ انقلاب درې وړې کړ. داچه دمنځنیو پیړیو سودانسان تصویر دزړه له کومی مذهبی دی، ممکن درست وی، یادرست نه وی، مګر نه ماتیدونکی دی، په دې چې دده په باب ټول حقایق دهغوخلقو له خوا تاکل شوی او غوره شوی دی چې په همدې عقیدې وو، اوغوښتل یې چې نورهم پرې معتقد کړی. هغه نورډیرحقایق چې ښایې دهغوپه رښا کې ددغه نظرعکس ثابت شوی وای ټول له لاسه وتلی دی . دمؤرخانو، کاینانو، اوپښو کښوونکودورکوشویونسلونو مړولاسونومونږته دماضی طرح اوترتیب بې له دې چې مونږ په دغه باب څه کولی وشو، تاکلی دی . پروفیسربره کلف ٤٩ چې پخپله دمنځنیو پیړیو متخصص دی، لیکی : «که ښه ځیرشو، هغه تاریخ چې مونږ یې اولو، که څه هم چې په حقایقومستند دی، حقیقتی نه دی، بلکه دمنل شویوقضاوتونویولړدی . » ٥٠

خوراځئ چې دمعاصرمؤرخ بل، مګرپه مساوی دول؛ مهم مشکل تـه مـخ وګرزوو . دپخوانیو، یامنځنیوپیړیومؤرخ به دبیلو لو له هغې پرا خې عملیې څخه ممنون وی، چې په هغې سره یې ده ته د تاریخی حقایقوزیات شمیر مرتب حقایق ور په لاس کړی دی . لکه چې لیټن ستراچی ٥١ ویلی دی : « نـاپـوهـی

٤٨- Chroniclers

٤٩- G. Barraclough

٥٠- چې . بره کلف ،تاریخ په اوریدونکی جهانکې (۱۹٥٥).مخ ١٤ .

٥١- Lytton Strachey

دمؤرخ لومړنی شرط دی ، هغه ناپوهی چې ساده کول کوی ، واضح کول کوی ، غوره کول کوی ، اوحذف کول کوی .» ۵۲ څه و خت چې زه دیته متما یل شم ، لکه چې کله کله کیږم ، چې دخپلوهمکارانوپه نهایی استعدادباندې رخه و کړم کوم چې دپخوانیواومنځنیوپیړیوپه تاریخ لیکلو بوخت دی ، په دغه فکر سره ارام شم چې دوی څکه لیاقت لری ، چې زیاتره یې په خپلې موضوع کې ناپوه دی . معاصرمؤرخ له دغې طبیعی ناپوهی څخه محروم دی . د ی باید دغې ناپوهی په څان کې تزریق کړی . څومره چې دی خپل وخت ته را نزدې کیږی ، دی باید دغه کارزیات و کړی . دی یوه دوه اړخیزه و ظیفه په مخ کې لری . باید یوځونوی مهم حقایق وسپړی ، اوپه تاریخی حقایقو یې واړوی ، او دیرغیرمهم حقایق دغیرتاریخی حقایقوپه نامه ردکړی . خود اد نونسمې پیړ ی د بد عت معکوس شکل دی چې وایی تاریخ دزیاتو شمیر و دافاقی او نه ردکیدونکو حقایقوله تدو ین اوتألیف څخه عبارت دی . هرهغه څوك چې دغې بد عت ته تسلیم کیږی ، یاباید تاریخ دیوه بد مسلك په حیث له سره پریږدی ، یا دپوستې تکتونوتو لولواو یاد عتیقه پیژندنې کسب ته ملاو تړی ، او یادا را لمجا نین ته منتهی شی . په ساو تیرو کالونو کې ، دغې بد عت په معاصرمؤرخ دیرورانوونکی اثرونه کړی دی ، اوپه جرمنی ، لویې برتانیې ، او امریکې کې یې داسې تاریخونه تولید کړی دی ؛ چې بس یوازې یې و چ حقایق لرلی دی ، او یا یې دکید ونکوشاګردو مؤرخانواختصاصی مونوګرافونه ثبت کړ ی د ی-داسې مؤرخان چې دلږولږو په باب دیردیرپوهیږی ، اودحقایقو په سمندر کې بې له کومې نښې نښانې څخه ډوب شوی دی . زمابه فکرچې دهمد غه بد عت رواج و ،نه دلبرالی یاکاتولیکی و فادار یوګنډ شوی تضادچې اکټن یې دیوه مؤرخ په حیث زړه تنګی کړ. ده په یوې رومبنۍ مقالې کې دخپل ښوونکی دالنجر ۵۳ په باب ویلی و :

۵۲-لیتن ستراچی ، وتلیو ویکتورینانوته مقدمه .

۵۳- Dollinger جرمنی مورخ . (۱۷۹۹-۱۸۹۰) (م)

«ده نه غوښتل چې په ناقصو موادو سره لیکل و کړی ، او مواددده په فکرتل ناقص وو. » ٥٤ اکتین دلته په یقین سره په ځان یو قبلی حکم کاوه ـ یعنې د مؤرخ په هغه عجب خاصیت چه نوربه یې په دغه پوهنتون کې د (معاصرتاریخ د څا نګې د یر و تلـی پاچایی پروفیسر) ګڼی ، خودی پخپلـه هیڅ تاریـخ نه لیکـی . ا کتین د کیمبرج دمعاصرتاریـخ د اومړی ټوک په سریزې کې چې دده لـه مـړ ینـې څخه وروسته د یرزرچاپ شو ، خپله شناخته ولیکله او دا هغـه وخت و چې د ه په د ې افسوس و کړچې قوی تقاضاګانې مؤرخ داسې « ر ټی چې لـه ادیـب څخه یـې د دایرة المعارف په مؤ لف بد ل کړ ی . » ٥٤ غلطی په د ې عقید ې کې و ه چې دمسلمو اوثابتوحقایقودنه ستړی کیدو نکی اوبـې انجامه ټو اولو کاردتاریـخ اساس ګڼل شوی و ، یعنی هغه عقیده چې و ایـې حقایق پخپله ګړ یـزی ، ا و ځان ښیـی او مونږله حد څخه زیات حقایق لرلی نه شو. په هغه وخت کې دا دومره مسلم ګڼل شوی و چې یوازې یوځومؤرخانودالازمه بلله ـ ځینې یـې او س هم غیرلازمی بولی ـ چې له ځان څخه و پوښتی چې «تاریـخ څه ته و ایـی ؟ » .

دنو نسمی پیړی دحقایقو درناوی داسنادو په لمانځلوسره روا وګڼل شو ، او تکمیل شول . اسناددحقایقو په عبادت ځی کې د ټرون یخدان ٥٥ و ګڼل شول . محترم مؤرخ دهغه په مقابل کې داحترام سرټیټ کړ، اودهغو په باب یې په د یـر احترام اوخوف سره ویل شروع کړل . داعقیده عمو می شـوه چې که تـه یې پـه اسنادو کې ومومې ، نوهمد غسې به و ی. خو که مونږښه ځیرشودغه اسناد ـ فرمانونه ټرونونه ، د کراه طومارونه ، حکومتی خپرونې ، رسمی لیکو نه ، شخصی لیکـنې اولیکو نه ـ مونږته څه شی ښـی؟ هیڅ سند تر دې نه چې دهغه په باب یې مـؤلـف څه فکر کړی دی ، مونږته زیات نورڅه ښو و لی نه شی ، یعنې کو م هغه څه چې

٥٤ـ د کیمبرج معاصر تاریـخ، نا (۱۹۰۲) ،مخ ٤ .

٥٥ـ The Ark of Covenant دیهودا نو په تاریـخ کې هغه لرګین یخدان چې دقانون جدولونه پکی خوندی شوی و .(م)

دده په فکر پیښ شوی دی ، او کوم هغه څه چې ده فکر کړی دی چې باید پیښ شی ، او یا به پیښ شی ، یاممکن یوازې داچې نورخلق په دې سوچ و وهی چې ده څه فکر کړی دی او یاحتی یوازې داچې ده په خپله فکر کړی دی ، چې ده سوچ وهلی دی . دایوهم هیڅ مفهوم نه لری ،مګرترهغوچې مؤرخ پههغو عملیه جاری کړی نه وی ، اولوڅ اوبربند کړی یې نه وی . حقایق که په اسنادو کې موندل شوی وي، یانه وی موندل شوی، پخواله‌دې چې مؤرخ ترې استفاده وکولی شی ، باید دهغه له خواترعملیې لا ندې ونیول شی . هغه استفاده چې دی یې له هغوڅخه کولی شی ، زماپه فکرچې دعملیې عملیه کول دی .

زه به خپله و یناپه یوه مثال سره شرح کړم . داسې مثال چې داسی پیښه شوې چې زه پرې ښه پوهیزم . کله چې په ۱۹۲۹ کې ګوستاو شترزیمان ٥٦ دوایمار دجمهوریت دباندنیوچاروزیرمړشو، له ده څخه پهدیر شوبکسونو کې د یر رسمی، نیمه رسمی اوخصوصی اوراق پاتې شول چې هغه تهول دده دشپږ کلنی دورې وزارت ته مربوط وو . ملګری اوخپلوان یې په دې فکرشول چې ددغسې یو ستر شخصیت په خاطرباید یو مناروډرول شی . دده باو فامنشی برنهارد ٥٧ دې کارته ملاوترله اوپه دریو کالونو کې یې دریغټ کتابونه چې هر یویې ٦٠٠ مخه وو، راوایستل او دده له هغو د یر شو بکسو نو څخه انتخابی اسناد په نامه د (Stresemann Vermachtnis) چاپ‌شول . په عادی حال کې دااسناد ممکن په کومې الماری ، یاتاخچې کې پټ،اودتل دپاره ورك شوی وای ،یاممکن په سلو کالونو کې کوم محقق پرې پیښ شوی وای ، اودبرنهاردله متن سره یې دهغو په پر تله کولوپیل کړی وای . خوهغه څه چې پیښ شول، تردغواحتمالاتودیربرجسته وو. په ۱۹٤٥ کې اسناددبرتانیې اوامریکی حکومتونو ته په لاس ورغلل . دوی د تو لو

٥٦- Gustav Streseman (۱۸۷۸-۱۹۲۹) ،جرمنی سیاستمدار او دملی لبرالانو دګوندمشر، او دوایمار دجمهوریت دخارجه چارو وزیر (م)

٥٧- Bernhard

سندونوعکسونه واخیستل اودپوهانوداستفادې دپاره یې په لند ن کې د عا مه سند دفتر ۵۸ او واشنګټن کې یې په ملی ارشیفونو ۵۹ کې کښیښوول . اوس نو که مونږ پوره حوصله او کنجکاوی ولرو، دغه کشف کولـی شو چې بـرنهارد څه وکړل . هغه څه چې ده وکړل ، نه غیرمعمولی ، اونه لږزوونکی وو. څه وخت چې شترزیمان مړشو، داسې بریښیده چې دده لویدیځ سیاست په یولږمو فقیتو نو ښکلی شوی دی : لوکارنو ۶۰ ، دملتونو په لیګ ۶۱ کې د جـرمنی شمول د ډاوز ۶۲ او ینګ ۶۳ پلا نونـه، د امریکی پورونه ، دراین له سیمې څخه دمتحدینودلښکرو ایستل ، دادشترزیمان دخارجی سیاست مهم او دجایزې و ر یـوه برخه معلومیدله . غیرطبیعـی نه ده چې داټول دبرنهارددسندونو په انتخاب کـې غوره ښکاره شی. اودیره توجه ورته وشی. له بلې خوادشترزیمان ختیـځ سیاست، له شوروی اتحادسره دهغه اړیکې ، داسې بریښیدلې چې په خاص د و ل کـو می نتیجی ته نه وی رسیدلی . دمذاکروپه باب، هغه نوردیرسندونه چه یـوازی جزیې نتایـج یې ورکړی و، او په زړه پورې نه وو، اودشترزیمان نوم اوشهرت یې نه اضافه کاوه ، انتخاب نه شول . مګرشترزیمان ، په واقع کې ، له شوروی ا تحا د

۵۸- Public Record Office

۵۹- The Natlonal Archives

۶۰- Lucarno مراد دلوکارنـو تړونونه دی، چې په ۱۹۲۵ کې شوی دی . ددغو تړونونو دیرمهم ټکـی هغه موافقت دی چې د فرانسې ـ جرمنې، بلجیم ـ جرمنی سرحدی لیکې تضمینوی، اودراین اینډ سیمه غیر نظامـی اعلا موی .(م)

۶۱- The League of Nations

۶۲- Dawes Plan . دا پلا ن په ۱۹۲۴ کې د یـوی کمیټې لـه خواچې مشریې امریکایی Charles G. Dawes و ،طرح شو ،ددغه پلا ن له مخې دجرمنی دجنګ دتاوان ورکولو اندازه وټاکلـه شولـه ،او جرمنی ته ډیرخارجې پورونه ومنل شول .(م)

۶۳- Young Plan .ددغه پلا ن په اساس چې په (۱۹۲۹)کې طرح شو دجرمنی له خوا دجنـګ دتاوان ورکولواندازه څلورمې برخې ته لږه شوله.تاوان باید په ۵۸ ۱/۲ کا لـونوکې اداشوی وای ،مګر کـله چې هتلر په واک راغـی ،دهغه له تادیې څخـه یې غاړه وغړولـه .(م)

سره دمناسباتو په باب ډیره دوامداره، او له اندیښنی نه ډکه توجه وکړله. په عمومی ډول ، دغومناسباتوددده په خارجی سیاست کې ډیـرلوی رول لاره نظر دیته چې د برنهارددانتخاباتولوستونکی به یې قیاس کوی . سره له دې هم ز مـا پـه فـکر دبرنهاردکتابونه ددیروهغوچاپ شویو اسنادوپه مجموعې باندې چربی کوی کوم چې یوعادی مؤرخ پرې استناد کوی .

زماقصه لادلته نه خلاصیږی . دبرنهارددغوره شویوسندونوله چاپ څخه ډ یر زروروسته ، هتلردواك څښتن شو . دشترزیمان نوم په جر منی کې له یـاده و و ت اوهغه کتابونه له دوران څخه واویدل . ډیرې ، یاشاید دهغونسخوزیاتره برخې باید حتمـاً له منځه تللې وی . نن ورځ (Stresemann Vermachtnis) یوځه قدرنادرکتاب دی . خوپه لویدیځې نړۍ کې دشترزیمان نوم ښه وتلی و.په ۱۹۳۵ کې یوانـګلیس ناشر،دبرنهارددکتاب یوه اختصارشوې ترجمه راوایستله . د ا تر جمه په حقیقت کې دانتخاب انتخاب و. ممکن داصل دریمه برخه پـکې حذفه شوې وی . ستین ٦٤ له جرمنی ژبې څخه خپل کارښه اوپه کفایت سره اجرا کړی و . د ه پهسریزی کې وویل چې انـګلیسی ترجمه « لږځه ز ببنډل شو ې د ه، خو یوازې د ځینو بر خوپه حذ ف کولو سره چې ګمان کیده ډ یره کم د و امـه او . . . . . ا نـګـلیسی لوستونکویـازده کوونکوته دلږې علاقې موضوع ده .» ٦٥ داهم بیاطبیعی ده. مګرنتیجه یې داشوه چې دشتر زیمان ختیـځ سیاست چې یې لا پخوا دبـرنهارد په انتخاب کې لږذکرشوی و، لاهم په یوه ګوټ کې تخته شو، اوله نظره و لـویـد اوشوروی اتحاددستین په کتابونو کې دشترزیمان لویدیـځ ته په متمایل ښودل شوی سیاست کې ، فقط کله کله دیوه نامقبول مزاحم په څیر ښکاره کیږی . سر ه له د ې هم دا درسته ده چې دیوځومتخصصانونه غیرنورنو د ټولولـپـاره دستین کـتـا بـونـه (دبرنهارد کـتـا بو نه نه)- اوپـه خپله اسنـادلاتـرهغو کم - دلویدیځی نړۍپه بـاب

٦٤- Sutton.

٦٥- ګستاوشتر یزیمان، دده لیکونه ،یاد داشتونه، اواورا قا (۱۹۳۵)،دمولف نوټ

دشترزیمان صحیح او ازتمثیلوی . کـه اسناد پـه ۱۹٤۵ کـې دبمبـاری پـه اثـر له مینځه تللی وای ، او دبرنهاردپاتې کـتـابونه ورك شوی وای ، دستن د منتخباتو صحت او صلاحیت به هیڅکله مشکوك نه وای . د سند و نو د یر ې چاپ شو ې مجموعې ، چې د مؤرخانو په نزدداصلی نسخوپه نسبت ناقصې دی ، تر د ینه زیات په کوم مصون اساس تکیه کولی نه شی .

خوزه غواړم چې داقصه یوګام بیاهم‌دمخه بوځم. رالځئ چې‌ستن اوبرنهارد له یاده وباسو، اوله دې څخه خو ښ اوسو چې کو لی شو د هغه چا اصلی اوراق وګو روچې ده دمعاصرې ار وپادتاریـخ په ځینو پېښو کې ستره برخه اخستې ده . دا او راق مونږته څه شی ښې ؟ دا اوراق دنوروځیزونو په جمله کې په بـرلیـن کې دشوروی اتحادله سفیر سره دشتر زیمان په سل‌ګونو ، ا و له چې چې ریـن ٦٦ سره دیوځومرکوتصویراوثبت راښئ . داثبتونه یومشترك خاصیت لری . د و ی پـه مرکو کې دشترزیمان بـرخـه ښه غوره اوستره ښئ . دهغه دلایـل منسجم اوقـوی معرفی کوی ، په داسې حال کې چې دهغه دمقابل دلایل په ډیروځایونو کې ګډ وډ او غیرمقنـع بنکاره کوی.دادتولودیپلوماتیکی‌مرکودیادداشتونو‌یو‌معلوم‌خصوصیت دی . سندونه دواقعاتوپه باب مونـږته پوره معلومـات نـه را کوی . دوی هغه څـه وایـی چې شترزیمان فـکر کوی چې پېښ شوی دی ، یـاهغه څه چې دی فـکر کوی نورخلق پرې فـکروکړی چې‌پېښ شوی دی ، یـا ممکن داچې ده غـوښتل چې په خپله فـکر وکړی ، چې پېښ شوی دی . دا په خپله شترز یمان و ، نـه برنهارداوستن چې دانتخاب عملیه یې غوره کړې وه . دمثال په توګه ،که مونږ دهمد غومرکو ثبتونه دچې چې‌رین په قلم لرلای ، نومونږبـه بیاهم لـه هغه څخه هغه څه زده کړی وای ، کوم چې،چې چې رین فـکر کاوه . هغه څه چې په واقع کې پېښ شوی دی ، هغه باید دمؤرخ په ذهن کې له سره تیارشی . په دې کې څه شک نشته چې حقایق اوسندونه دمؤرخ دپاره اساسی اهمیت لری . خو بت تر ې

٦٦- Chicherin

مه جوړوئ ، اولمانځئ یې مه . دوی په خپل ذات کې تاریخ نه جوړوی . د وی ددغې ستړی کوونکې پوښتنې دپاره چې «تاریخ څه ته وایې ؟» تیار ځواب نه لری .

په دغه ځای کې غواړم په دې باب یوځو خبرې وکړم چې د نو نسمې پیړی مؤرخان څله عموماً دتاریخ دفلسفې په حقله بېعلاقې وو. دتاریخ دفلسفې اصطلاح ولتیر ٦٧ ایستلی ده . اوله هغه وروسته په بیلو بیلو مفهومونواستعمال شوی د ه . خوزه به یې که چیرې گرد سره استعمال کړم ، ددغې پوښتنې چې « تاریخ څه ته وایی ؟» ځواب دپاره په کار کړم .نوې نسمه پیړی دلویدیځې اروپادروشنفکرانو دپاره ارامه دوره وه چې ویسا ، اوخوش بینی یې محصول و . حقا یق په عمومی ډول قناعت بخښوونکی وو، اوچاړه نه کاوه چې دهغوپه باب ز یږو پوښتنوته ځوابونه ووایی . رانګ کې دزړه له کومی معتقدوچې که لوی څښتن دحقایقو غمه وخوړله ، د تاریخ د مفهوم غمه به یې هم خوړلې وی . بر ك خاردت ٦٨ دعصری شکاکیت په یوځه روحیې سره وویل چې «مونږدایمی عقل دمقصدونو دپاره پیداشوی نه یو. » پروفیسر بټر فیلد ٦٩ لا حتی په ۱۹۳۱ کې په ظا هر ی قناعت سره ښکاره کړله چې «مؤرخانودځیزونو په ماهیت ، اوحتی ددوی دخپلی موضوع په ماهیت ډیرلږسوچ وهلی دی .» ۷۰ خوپه دغولیکچرونو کې زماسلف ډاکټر اې . ایل . راوس ۷۱ ترنوروعادل منقددسرونستن چرچیل ۷۲ د نړی دبحران نومی کتاب په باب چې دنړی دلومړی جګړې په حقله دده تألیف د ی

٦٧- Francois M. A. Voltair (١٦٩٤-١٧٧٨) فرانسوی فیلسوف او لیکوال .(م)

٦٨- Burckhardt

٦٩- H. Butterfield

۷۰- ایچ . بټرفیلد ،دویګانو دتاریخ تعبیر(۱۹۳۱)،مخ ٦٧ .

۷۱- A. L. Rowse

۷۲- Sir Winston Churchil (۱۸۷۱-۱۹٦٥ ؟)انګلیس سیاستمدار او مولف . (م)

ولیکل چې دغه تألیف دشخصیت ، وضاحت ، او حیاتیت په لحاظ دتراتسکی ۷۳ دروسی انقلاب تاریخ له تألیف سره ډغرې وهی ، مگرپه یوه لحاظ ترهغه ضعیف دی اوهغه داچې دغه تألیف «دتاریخ په کومې فلسفې بنانه دی .» ۷٤ برتانوی مؤرخانوله دې څخه ډډه وکړه چې میدان ته کش کړل شی ، نه له دې امله چې د دوی په عقیده تاریخ مفهوم نه لاره ، بلکه له دې امله چې ددوی په فکر دتاریخ مفهوم بلااعتراض ، واضح ، اومشهودو . دنونسمې پېړۍ د تاریخ لبرالی مفهوم دلیسه فرله اقتصادی دوکتورین سره ، چې هغه هم دنړۍ په باب پر ځان ویسا اوارام نظر محصول و ، نزدې ارتباط لاره . پریزدی چې هرڅوک خپله وظیفه په مخ بوځی . دقدرت نه لیدونکی لاس به بیاعالمی انتظام په خپله وکړی . د تاریخ حقایق په خپله دلوړوڅیزونو په لورد لوړ حقیقت دظاهراً بې انتها اونیکې ترقۍ یوه مظاهره وه . دا د معصومیت عصرو . مورخان به باغ عدن ته ، بې له دې چې فلسفي جامه یې په تن وی ، اوبې له کومه شرمه څخه لوڅ اوبربنډ ننوتل او د تاریخ د څښتن په حضور کې به دریدل له هغه وروسته مو نږگناه وکړله . ولویدل واووا یستل شو لو . هغه مورخان چې نن ورځ پلمه کوی چې د تاریخ له فلسفې نه صرف نظروکړی ، یوازی بیهوده زیارباسی چې دبربنډواولوڅو دسیمې دغړیو په حیث دخپل باغ په احاطه کې باغ عدن له سره جوړ کړی خونن ورځ د تاریخ له هغې زیږی اودر دوونکې پوښتنې څخه خلاصون ممکن نه دی .

په تیروپنځوسو کالونو کې د دغې پوښتنې په باب چې « تاریخ څه ته وایې ؟ » ښایسته ډیری لیکنې شوی دی . په تاریخ کې دحقایقو داستقلال اولومړیتوب په مقابل کې چیلنج اومړی د ۱۸۸۰ او ۱۸۹۰ په لسو کالو نو کې له جرمنی څخه ورکړل شو . جرمنی هغه ملک دی چې د نونسمې پیړۍ دلبرالیزم آرام عصریې ډیرنارام کړی دی . هغوفیلسو فانوچې چیلنجونه ورکړل ، اوس یې یوازی نومونه پاتې دی .

۷۳- Leon Trotsky (۱۸۷۷-۱۹۳۹) روسی سیاسی مشر ، او مولف . (م)

۷٤- ای . ایل . راوس ، دیوه عصر پای (۱۹٤۷) ، مخونه ۲۸۲-۲۸۳ .

له هغو څخه دل د ی ۷۵ لومړنی کس دی ، چې په ستری بر تانیې کې اوس مشهور شوی دی. دنو نسمې پیړی له او ښتلو نه دمخه، په دغه ملک کې شتمنی اوو یسادغو مره قوی وو چې د بدعت څښتنا نو ته چی دوی دحقایقو په لمانځلو انتقاد کاوه، چاهیڅ توجه نه لرله . خو مشعل دنوی پیړی په سر کې ایتا لیې ته لاړ او هلته کروسې ۷۶ د تاریخ د فلسفې په پیاوړیل و کړ. دغه پیښل په ښکاره ډول دجرمنی دفیلسوفانو مدیون وو. د کروسې په عقیده ۷۷ ټول تاریخ « معاصر تاریخ » دی معنی یې داچې تاریخ اساساً داوس په ستر گو اوداوسنیو مسایلو په رښا کې دماضی له لید لو څخه متشکل دی اودمورخ مهمه وظیفه دانه ده چې ثبت و کړی، بلکه ارزیا بی و کړی، ځکه که دی ار ز یا یی و نه کړی ، مو نږ به څنګه پوه شو چې څه شیا ن دښتو لوړدی . په ۱۹۱۰ کې کارل بیکر ۷۸ امریکا یی مورخ، قصداً په پاروونکی ژبه داسی استدلا ل و کړچې «د تاریخ حقایق ترهغو چې یې مورخ په خپله خلق نه کړی، دهغه دپاره هیڅ وجود نه لری» ۷۹ دغو چیلنجو نو ته اول د چابس لږ څه پام شو . یوا زی له ۱۹۲۰ څخه وروسته وچې د کروسې نوم په فرا نسې اوجرمنی کې ښایسته ښه خپور شو. داشاید له دی امله نه و، چې کرو سې ترخپلو جرمنی اسلا فو نه لیا ډیر دقیق مفکر، اویادلیاښه اساوب څښتن و، بلکه له دی اماه وچې له لومړی جهانې جنګ نه وروسته، حقایقو نظر تر ۱۹۱٤ څخه ړومیی، له مو نږ سره لږ خندل، اومو نږ دغسې

۷۵- William Dilthey (۱۸۳۳-۱۹۱۱) .جرمنی فیلسوف .(م)

۷٦- B. Croce (۱۸٦٦-۱۹۵۲). ایتالوی فیلسوف .(م)

۷۷- ددغې مشهورې شوی و جینرې قرینه.داده : «هغه عملی شرایط کوم چې دهغوپه اساس تاریخي قضاوت کیږی، تولوتاریخونو ته «دمعاصر تاریخ» خصوصیت ورکوی . علتیې دادی چې که څه هم په څومره لیری زمانه کې وقایع شمیرل کیږی ،داسی ښکاری چې تاریخ په واقع کې اوسنیو احتیاجاتوته راجع کیږی، او داسی حالات دمخه کوی، چې د غه وقایع پکې اهتزاز کوی» . (بی. کروسی، تاریخ دازادی دقصی په حیث ،انګریزی ترجمه ،۱۹٤۱) ،مخ ۱۹ .

۷۸ Carl Becker ۷۹. میاشتنی اتلانتیک ،اکتوبر ۱۹۱۰ ،مخ ۵۲۸ .

یوی فلسفي ته‌لاره وموند له ،چې دحقایقوحیثیت یې کم کاوه . کروسې دا کسفورد په فیلسوف اومورخ کالنګ‌وود ۸۰ ژوراثر کړی‌و. وروستنی‌په اوسنۍ پیړۍ کې هغه یوازنی مفکروچې‌دتاریخ دفلسفي‌دپاره یې‌جدی خدمت کړی دی. دی ژوندی پاتې نه شوچې خپلې مقالې، لکه څنګه چې یې پخپله طرح کړی وی، په منظم‌دول ولیکی، مګرپه همدغې موضوع باندی دده چاپې‌شوی اونه چاپې شوی مقالې دده له مرینې نه وروسته په یوه‌کتاب‌کې را ټولې شولې او په ۱۹٤۵ کې د تاریخ د نظر په نامه چاپ شولې .

دکالنګ وودنظریات په دغه دول خلاصه‌کیدلی شی . د تاریخ فیلسوف نه «پخپله له‌ماضی»سره ، اونه « په هغه‌باب پخپله دمورخ له‌فکر» سره سروکارلری، بلکه (له دوارو څیزونوسره د دوی له متقابلو‌مناسباتوسره سروکارلری؛ (دا حکم د«تاریخ »دکلمې دوه جاری معنی ګانې‌منعکسې کوی،هغه پلټنه چې مورخ یې کوی اود تیروشویو‌پیښویو‌لرچه دی پکې پلټنه کوی.) «ماضی‌چی‌مورخ یې مطالعه کوی مړماضی‌نه‌دی، بلکه داسې یوماضی دی چې‌په یوڅه لحاظ تراوسه‌هم‌په‌اوسنۍ‌زمانه کې ژوندکوی».خودماضی عمل‌مړدی،یعنې‌مورخ ته‌کومه معنی‌نه لری،مګرترڅو چې دی‌هغه‌فکردرک‌کړی‌کوم‌چې دهغه شاته پروت دی . په‌دی‌لحاظ «تول تاریخ د فکرتاریخ دی» او«تاریخ دمورخ په ذهن‌کې دهغه فکربیاژوندی‌کول دی دکوم تاریخ چې دی اولی. » دمورخ په ذهن‌کې دماضی بیاتشکیلول په تجربې شوا هدو اړه لری . خودا په خپل ذات‌کې کومه تجربې عملیه نه ده، اویوا زی د حقایقو په‌لوستلوسره تشکیل کیدلی‌نه شی. برخلاف،د بیاتشکیلو‌اوعملیه،دحقایقو په‌انتخاب اوتوجیه‌کې موثردی . په حقیقت‌کې، همدغه عملیه ده چې له هغوی څخه تاریخی حقایق جوړوی . پروفیسراوک شاټ ۸۱ ، چې په‌دی باب له‌کالنګ وودسره نزدی دی ، وایې‌چې«تاریخ دمورخ مهارت دی .له مورخ نه‌غیریې‌نورهیڅوک

۸۰ R. .G. Colling Wood. (۱۸۸۹-۱۹٤۳) انګلیسی فیلسوف‌اومورخ . (م)

۸۱- M. Oakeshott

« نه جوړوی » . دتاریخ لیکل دهغه دجوړولو یوازنی لاره ده .» ۸۲

دغه لټوونکی منقد، که څه هم دنظریومنل یې ځینې جدی احتیاطونه غواړی، په یوڅوهیروشویو حقیقتونو رڼااچوی . لومړی داچې دتاریخ حقایق مونږ ته هیڅکله «خالص» نه راځی، په دی چې دوی په خالص شکل نه وجود لری، او نه وجودلرلی شی .وی تل دثبت کوونکی له لاری انعکاس کوی . له دی څخه داښکاری چې څه وخت چې مونږ دتاریخ په کوم کارلاس پوری کووزمونږ لومړنی اندیښنه باید دحقایقو په باب نه وی ، بلکه باید دهغه مورخ په باب وی، چې تاریخ یې لیکلی دی . که اجازه وی زه به دهغه سترمورخ ، جی . ایم. ټری ویلیین ۸۳ مثال راوړم، دچاپه باب چې دغه لیکچرونه ورکول کیږی . ټری ویلیین، لکه څنګه چې پخپلې اټوبیوګرافی کې لیکی « په کورکې یوڅه قدرته دوګ ۸٤ په فراوانی کې روزل شوی وم»، ۸۵ اوزما هیله داده چې دی به دغه عنوان ردنه کړی، چې دی دانګلستان دوګ دعنعنې د ستر لبرالې مورخانو وروستنی مورخ دی، مګر کمکی مورخ یې نه دی. داهسې بی مفهومه خبره نه ده چې دی خپل فامیلی نسب دوګ دسترمورخ جارج اوټوټری ویلیین ۸٦ له لاری مکالې ۸۷ یعنی هغه چاته رسوی ، چې دوګ په مورخانو کې بیجوړی دی . د ټری ویلیین ډیرښکلی اوپوخ اثر- انګلستان د ملکې این په عصر کې - د همدغې سابقې په رڼاکې لیکل شوی دی ، اولوستونکی ته به یې پوره معنی او اهمیت هلته ښه واضح شی، چی کتاب یې یوازی ددغې سابقې په رڼا کې ولوستل شی . مولف یې ، په واقع کې، لوستونکی ته هیڅ پلمه نه پریږدی ، چې همدغسې ونه کړی . ځکه ، که تاسې د پولیسی داستانونو له انتقاد اوتخنیکونو څخه کارواخلی، لومړی یې

PROPERTY OF ACKU 5952

۸۲- ایم .اوک شاټ ،تجارب او دهغه طرزونه (۱۹۳۳) مخ ۹۹
۸۳- G. M. Trevelyan (۱۸۷٦-) انګلیس مورخ (م)
۸٤- Whig
۸۵- جې .ایم . ټری ویلیین ،اټوبیوګرافی(۱۹٤۹) ،مخ ۱۱
۸٦- George Otto Trevelyan (۱۸۳۸-۱۹۲۸) انګلیس سیاسی سوانح لیکونکی، او مورخ(م)
۸۷- Macaulay (۱۸۰۰-۱۸۵۹) انګلیس مورخ ، سیاستمدار او شاعر .(م)

پای واولی، په دی صورت به په ورستیوڅومخونو کې یوه ډیره ښه خلا صه ومومی چې په دی وختو کې دوګ د تاریخ تعبیرنومیزی . تا سوته به دا څرګنده شی چې هغه څه چې تړی ویلیین یې کوی ، هغه دوګ د عنعنې د اصل ا وانکشاف پلټل ، اودهغه د موسس ـ دریم ویلیم ۸۸ له مړینې څخه وروسته‌ددغې عنعنې ریښې په‌ښه او محترم ډول خوندی کول اوغزول دی . کـه څه هم شاید داد ملکې این دسلطنت د پیښو یوازنی درک کیدونکی تعبیر نه وی ،مګر دایو درست اودتړی ویلیین په ګوتو یومثمر تعبیردی . خو که تاسی غواړی دهغه د پوره ارزښت قدرو کړی، باید په دی پوه شئ چې دغه‌مورخ څه کوی . ځکه ،لکه‌څنګه چې کالنګ وود وایی، که یومورخ باید هغه څه چې د ډرامې داشخاصو په ذهن کې تیرشوی دی، په فکر کې بیاراژو ندی کړی ، اوستونکی هم باید په خپل وارهغه څه‌چې دمورخ په ذهن کې تیرشوی دی ، بیرته را ژوندی کړی . لومړی تاسې مورخ مطالعه کرئ ، بیا حقایق مطالعه کړئ . دادومره ډیر پیچلی کارنه‌دی . داهغه‌څه دی‌چې لادمخه‌دیوه ذکی شاګردله‌خوااجرا شوی‌دي . هغه‌وخت‌چې‌ده ته‌سپا رښتنه شوی‌چې‌دهغه سترعالم د سان‌جودجونز ۸۹ اثرولولی ، دی دجونز ملګروته ځی‌اوله هغو څخه پوښتی چې جونز څنګه سړی‌و ، او چې ز میندارو ، څنګه روش یې لاره . څه وخت چې تاسې دتاریخ کوم کتاب لولئ، بایدتل بزهاری‌ته غوږ ونیسی. که موکوم بزهاری ترغوږ نه‌شو ، یابه‌تاسی کاڼه یاست اویابه مومورخ دنه پاروونکي‌سپي‌په شان وی. حقایق په واقع کې دهغوماهیو په څیرنه دی چې دماهی‌خرڅوونکي په تبنګ کې پراته وی . حقایق دهغوما هیو په څیردی، چې‌په یوه پراخ او کله کله په نه رسیدونکی‌سمندر کې‌لامبی ،اوهغه څه‌چې مورخ ته ترې په‌ګوتوورځی څه‌یې‌په‌تصادف ،مګرزیات یې په‌دې اړه‌لری چې دی دسمندر کومه برخه دماهی نیولو دپاره ټاکی‌او د نیولو دپاره ئې څنګه چنګک او جال انتخابوی . دادواړه عوامل‌البته په دی اړه لری، چې‌دی غواړی څه رازماهی

---

۸۸ - William III (۱۶۵۰-۱۷۰۲)

۸۹- Jones of St. Jude

ونیسی. په عمومی دول مورخ چې څه قسم حقایق غواړی حاصلولی یې شی. تاریخ دتعبیر مفهوم لری. په حقیقت کې که سرجارج کلارک په سرودریزی، اوزه مجبورشم چې ووایم تاریخ د «تعبیریوتینګ زړی دی چې دمشکو کومغزونوله خوا احاطه شوی دی» زماوینابه بې له کوم تردید څخه یوه ارخیزه اوغلطه کوونکې وی. مګر ګمان کوم چې تراصل حکم نه به د یره یوه ارخیزه نه وی.

دوهم تکی ترنورودیراشنا دی. داتکی دمورخ هغه ضرورت دی، چې دی یې دخلقود ذهنونواو کړنوشاته فکردابتکاری معرفت په غرض لری. زه وایم «ابتکاری معرفت» نه «زړه سواندی»، اودا د دی دپاره چې له وروستی څخه دموافقت مفهوم وانه خیستل شي. هغه آثارچې په نونسمې پیړی کې دمنځنیو پیړیو په باب لیکل شوی وو، دیرضیف وو. علت یې داوچې دمنځنیو پیړیو اوهامي عقاید په کې دومره رد شوی وو، چې دهغه عصردخلقو دمعرفت دپاره دابتکاری پوهې دپاره ځای نه وپاتې. ددیرشو کالو دجګړې په باب دبرک خاردت تبصره راواخلئ «دیوه ملت دپاره کاتولیکی وی که پروتستان، دا رسوا کوونکې ده چې خپل خیردملت له تمامیت څخه پورته وګڼی.»[۹۰] د نونسمی پیړی لبرال مورخ ته دا دیره ګرانه تمامید له چې دهغوخلقو په ذهن کې ننوځي کوموچې ددیرشو کالو په جګړه کې برخه اخیستې وه ځکه چې دی په دې عقیده روزل شوی و چې دهیوا د ددفاع دپاره وژل روا اودستایني وړدی، مګرد مذهب دپاره وژل شرارت اوسرزوری ده. دا مشکل مخصوصاً په هغی ساحی کې جدی دی، په کومی کې چې زه په کارلګیایم. زیاتره هغه څه چې په وروستیو کالونو کې د شوروی اتحاد په حقله په انګلیسی ویونکوهیوادونواو معکوساً د انګلیسی ویونکو هیوادوپه حقله په شوروی اتحاد کې لیکل شوی دی دهمدغه نقص په اثرباطل شوی دی اویوی خواهم حتی د ابتکاری فهم هغه ابتدایې درجه نه ده په کارکړی چې معلومه کړی دهابل په ذهن کې څه تیرشوی دی. نتیجه دا شوې چې دیوه ویناوې اوکړنې دهغه بل ترویناوواو کړنو دیرې شریری، بې مفهومه، او له ریانه

۹۰- جې. برک خاردت، دتاریخ او مورخانو په باب قضاوت (۱۹۵۹) مخ ۱۷۹.

دکې ښکاره شوې دی . دتاریخ لیکل ترهغوامکان نه لری ، چې ترڅومورخ د هغو خلقو له ذهن سره چې دهغو په باب لیکل کوی، یو قسم تماس پیدا نه کړی .

دریم تکی دادی چې مونږ ماضي یوازې داوس په ستر گو لیدلی ،اود هغه په باب خپل فهم ته پرې رسیدلی شو . مورخ دخپل عصر یو شخص دی ، اودبشری وجود شرایط و ر پورې تړلی دی . این هغه جاری او مصطلح کلمات لکه دموکراسی، امپراتوری ،جنگ، انقلاب چې دی یې استعمالوی ،جارې اشارې او مفهومونه لری ،او مورخ ترینه مجرد او گوښه کیدلی نه شی. پخوانیو مورخانو دپولیس ۹۱ او پلبز ۹۲ کلمات په اصل شکل لیکلی دی اوداددې دپاره چې وښیی دوی په دغه تلک کې گیر نه شی. خو داروش له دوی سره مرسته نه کوی . دوی هم په اوس کې ژوند کوی ؛ او د نامانوسواوزړوشو یو کلما توپه استعمال سره ځانونه داسی غولولی نه شی چې گواکی دوی په ماضی کې دی اودوی به هغه وخت دلرغونی یونان اوروم ښه مورخان شی که دوی خپل لیکچرونه په ټوگا ۹۳ یا کلامیز ۹٤ کې ور کړی. هغه نومونه چې په هغو سره فرانسوی مورخانو پر له پسې هغه پاریسیان بیانول چې هغوی دفرانسی په انقلاب کې مهم رول لوبولی دی les sans - culottes , le peuple,lacanaille , les bras - nus ټول دهغه کسانو دپاره چې دلو بو په قاعد و پوهیزی ،دیوه سیاسي ارتباط، اودیوه خاص تعبیر اعلا میی دی. سره له دې هم مورخ مجبوردی چې انتخاب و کړی: دڼ بی استعمال یې له دې ځخه منصرف کوی چې دې بیطرف اوسي. دایوازې دکلماتوموضوع هم نه ده . په سلووروستیو کالونو کې په اروپا کې د قوت اړولې شوی موازنې دلوی

۹۱- Polis (ښار)

۹۲- Plebs (دښکته طبقو اعضا) (م)

۹۳- toga په لرغونی روم کې اوزدی او خلاصې جامی لکه چپنی چې یوازی مدنی افرادو به اغوستلې .(م)

۹٤- chlamys یوراز خلاص ځادر چې داوزو په برخه کې به په تنې ترل کیده او په لرغونی یونان کې معمول و .(م)

فریدرېک ۹۵ په حقله دبرتانوی مورخانو روش معکوس کړی دی ، چې په عیسوی کلیساګانو کې د کاتولیکیت او پروتستانیت ترمنځ اړ ولې شوې موازنه ددوی روش د هغو اشخاصو لکه لویولا ۹۶ لوتر ۹۷ ،او کرومول ۹۸ په باب په اساسی ډول اړولی دی . دفرانسې د انقلاب په باب په وروستیو ځلو ینبتو کالونو کی د فرانسوی مورخانو چه اثارو باندې یوه سرسری پوهه ښیی چې د ۱۹۱۷ کال روسی انقلاب دوی څومره متاثر کړی دی . مورخ په ماضی پورې نه، بلکه په اوس پورې اړه لری . پروفیسر ترورروپر ۹۹ مونږ ته وایې چې مورخ «باید له ماضی سره مینه ولری .» ۱۰۰ دایو تیرایستونکی دستوردی . اما ماضی سره مینه لرل ،ممکن په اسانی سره دزړو اشخاصو اوزړو جامو دپاره دوطن نماځلو درومانتسزم یوه افاده وګرزی اودا داینده او اوس په باب دعقیدې د بایللو علا مه ۱۰۱ ده . که زه کلیشه د کلیشی دپاره په کار کړم ،زه هغه ښه بولم چې هغه د «ماضی له مړه لاس څخه» دځان دازادولو په غرض وی. دمورخ وظیفه داده چې نه له ماضې سره مینه ولری. اونه له ماضی څخه ځان ازاد کړی ، بلکه دی باید ماضی داو س دپېژند لو د پاره د یو ې کلی په حیث وپیژني ،اوحاکمیت پری وکړی .

که څه هم داد هغو بصیر تونو یو څه وی چې زه یې د کالنګ وو ددتاریخ نظر بولم ، نو اوس ددې وخت رارسیدلی دی چې خطرات یې هم بیان کړم.

۹۵- Frederick the Great (۱۷۹٤-۱۸٤۰) د پروس پاچا (م)

۹۶- I. Loyola (۱٤۹۱-۱۵۵۶)دجیزویتانو Je_uites د تـوانې موسس . (م)

۹۷- Martin Luther (۱٤۸۳-۱۵٤۶) دجرمنی ریفورمیشن مشر . (م)

۹۸- Oliver Cromwell (۱۵۹۹-۱۶۵۸) ا نګلیس جنرال او سیاستمدار (م)

۹۹- Trever - Roper

۱۰۰- دجې .برک خاردت په تالیف ـپه تاریخ او ،ورخ قضاوتونـه ،مقدمـه (۱۹۵۹)مخ ۱۷ .

۱۰۱- دتاریخ په باب دنیچی نظر ورسره پرتلـه کړی . « په تاریخی ثقافت کې ، دبوډاشاته نظراچول اود ده قصه ګویـی ،او دماضی په خاطرو کې تسلیت اتول ،زاړه عصر ته تعلق نیسی» (اـه موسم نه وتلی افکار ،انګریزی ترجمـه ،۱۹۱۹ ، ii ،مخونـه ۶۵-۶۶) .

دتاریخ پهجوړولو کې، دمورخ په رول ډیره زوره اچول ، که د هغې منطقې نتیجې پورې تراخره ورسول شي ، دتردید مفهوم لري په دې حساب تاریخ هغه څه کیږی چې مورخ یې جوړوی . داسی ښکاری چې کالنګ وود په واقع کې یو وخت په یوې ناچاپ شوی لیکنې کې چې د ده دکتاب د مدون له خوا اقتباس شوی دی، دغې نتیجې ته رسیدلی هم وې. سان اګوستاین ۱۰۲ تاریخ ته دلومړی عیسوی په نظر وکتل. تیلی مونټ ۱۰۳ داولسمې پیړۍ فرانسوی ، ګیبون ۱۰۴ داتلسمې پیړۍ دانګلیس، مومسن ۱۰۵ دنولسمې پیړۍ دجرمنی په نظر ورته وکتل. په دې کې هیڅ ګټه نه شته چې وپوښتل شی، کوم نظر سم نظر و. هر نظر دهریوه دپاره چې اظهار یې کړی دی یوازې ممکن نظر و. دابل څه نه دی مګر یو کلی شکاکیت هغسې شکاکیت لکه دفرود ۱۰۶ چه وایي تاریخ « دیوه ، ماشوم دتوریو بکس دی چې په هغه سره مونږ کولی شو دخپلې خوښې کلمه مرتبه کړو » ۱۰۷ کالنګ وود په خپل عکس العمل کې د « بیاتی ـ او ـ سر یښ تاریخ » په مقابل یعنی دهغه نظر په مقابل کې چه تاریخ یوازې دحقایقو تدوین او تالیف ګڼي ، په خپله هغه روښ ته په خطرناک ډول سره نزدی کیږی چې تاریخ د انسان د ذهن محصول ګڼي ، او بیرته هغې نتیجې ته رسیږی کوم چه د سرجارج کلارک له خوا په یوې فقرې کې ورته اشاره شوې ده اومایې دمخه ذکر کړی دی داسی چې «افاقی، تاریخي حقیقت وجود نه لري . »دتاریخ دهغې نظریې په ځای چې وایي تاریخ هیڅ مفهوم نه لري ، دلته دلایتناهی مفهومونو تیوری وړاندې شوې ده چې یوه یې هم تربلې نه سمه نه ده ، اوددواړو نتیجه یوه کیږی. دوهم نظر ، هم یقیناً هغومره بې منطق اوغیر قابل دفاع دی، لکه لومړنی چې دی. څنګه چې یوغر دلیدله بیلو بیلو

۱۰۲ـ Saint Augustine (۳۵٤-٤۳۰)، عیسوی اسقف .(م)

۱۰۳ـ Tillamont

۱۰٤ـ E. Gibbon (۱۷۳۷-۱۷۹٤) انګلیس مورخ . (م)

۱۰۵ـ Theodor Mommsen (۱۸۱۷-۱۹۰۳) ، جرمنی مورخ . (م)

۱۰۶ـ James A. Froude (۱۸۱۸-۱۸۹٤) انګلیس مورخ (م)

۱۰۷ـ ای. فرود ، دتیوریموضوعاتو په باب لنډی مطالعې ؛ i (۱۸۹٤) ، مخ ۲۱ .

گوتو نو څخه مختلف شکلونه غوره کوی، ددې نتیجه دانه کیږی چې غربې افاقی دول سره نه کوم شکل لری، اویا یې شکلونه لایتناهی دی . ددې نتیجه داهم نه کیږی چې څنګه چې دتاریخي حقایقو په ثبت کولو کې تعبیر مهم رول لوبوی، اوځنګه چې هیڅ موجود تعبیر کاملاً افاقی نه دی، یو تعبیر د هابل قدرته ښه دی ، اودتاریخ حقایق اصلاً په افاقی دول تعبیر کیدلی نه شي په تاریخ کې د افاقیت دموضوع په باب به زه وروسته یوڅه ووایم .

دکالنګ وود په فرضیې کې ترهغه لاهم یو بل خطر شته دی . که مورخ لزوماً دخپل دمطا لعې عصر ته دخپل دو خت په ستر ګوو ګوری ، اود ماضی مسایل دا ینده مسایلو د پـاره د کـلې په حیث مطالعه کړی ایـادی به دتاریخ دخاص عملی نظر په تلک کی ګیرنـه شي ، او په دې فـکر بـه نه شی چې دسم تعبیر محک داد ی چـې هغه له کـوم موجود مقصد سره متوافـق کړي ؟ ددغې فرضیې له مخې ، دتـاریـخ حقـایق هیـڅ شی نه دی ، او تعبیرهرڅه وی . نیچې لادمخه یو اصل ایستلـی دی : «دیوې نـظریـې غلطې مونږ تـه د هغـې په ضد د اعتراض معنـی نه لري . . . . .خبره په دی کې ده چې هغه څومره ژوندو رانديې ـ بیوونکی، ژوند ـ ساتونکی ، انواع ـ پالونکی ، او ممکن انواع ـ خلقو ونـکی وی » ۱۰۸ امریکایې پراګمتستا نو ۱۰۹ هم په دغو لارو یون و کړ ، خو دوی ترهغو زړه نازړه اولږ واضح وو . پوهه دکوم مقصد دپاره پوهه ده . دپوهی صحت او اعتبار د مقصد په اعتبار پورې تړلی دی. حتی په کوم ځای کې چې په دغسې تیوری اعتراف شوی نه دی، عمل داندیښنی وړ دی. ما دخپلې مطالعې په ساحه کې دمبالغې له ډکو تعبیرو نو له حد ه زیات مثالونه لیدلی دی ـ داسی مثالونه چې په نعل شویو حقایقو سواره دی، او دد غه خطر وا قعیت پرې اثرنه دی کړی . دحیرانی ځای نه دی چې دشوروی

۱۰۸ـ دنیک او بدشاته ، لومړی فصل .

۱۰۹ـ Pragmatism. (دعمل اصالت) هغه اصل دی چې تاریخی حقایق د عملی نتایجو او درسونو په منظورتر بحث لاندی نیسي .پراګمتستان (Pragmatists) یعنی دعمل داصل طرفداران .(م)

او ضد شوری تاریخ لیکنی ۱۱۰ دځینولیا افراطی محصولا تومطالعه کله کله‌دنونسمې پیړی دخالص حقیقتی تاریخ د غیرواقعی پناه‌گاه د پاره مینه اوتعلق خلق کړی .

نو مونږدشلمې پیړی په‌مینځ کې دحقایقوپه مقابل کې دمورخ‌و جیبه ځنګه تعریف کړو؟ ګمان‌کوم چې ماپه دې وروستیو کالونو کې کافی وخت تیر کړی دی ، چې سندونه‌وپلټم ، او خپل تاریخی‌حکایت په‌موزونوماخذ ښودل شویو حقایقو وښیم ،او په دې ډول له دې تومت ځخه خلاص شم چې ګواکی ماله حقایقواو سندونـوسره په سطحی اوسرسري ډول معامله کړی ده . دمورخ داوظیفه چې حقایقوتـه احترام و کړی په دغې وجیبی سره نه ترسره کیږی چې باید دی ملتفت وی چې دده حقایق سم او درست وی .

دی باید ښه پلټنه و کړی ترڅو ټول معلوم ، او د معلومیدلوور حقایق دننه‌پـه تصویر کې راوړي ، کوم چې په یوه یابل مفهوم سره دده ترمطـالعې لانـدې موضوع او مجوزتعبیرپوری ارتباط لري .

که دی په دې هڅه کې وی چې دویکتوریادعصرانګلیس یو اخلاقی ،اوعقلی موجود وښیی، باید هغه پیښه چې په‌ستالی برج ویکس کې په ۱۸۵۰ کې شوې وه له یاده ونه باسي . خودا په خپل وار کې ددی معنی‌نه لري ، چې دی کـولـی شي له تعبیر او توجیه ځخه چه د تاریخ دژ و نـد و ینه ده ، با لکـل منصرف شی. غیرواردیعنې غیراکا ډمیک دوستان یادنورو اکادمیکی د سپلینونو دوستان کلـه کله ما پوښتي چه مورخ کله چې تاریخ لیکي خپل کارځنګه اوپه څه ډول کوي . داسې ښکاري چې د تاریخ لیکلوډیره رواجي فرضیه دا وی چې مو رخ خپل کار په د و و بیلوبیلومرحلویا دو رونوویشی . لومړی ، دی په یوې اوزدې ابتدایي دورې کې منابـع لولي ، اودیاد داشت کتا بونه په حقایقوډ کـوي.وروسته بیا خپل منابـع ایسته اچوي . لیکني اویاد داشتونه اخلي ، اوخپل کتاب له سره تراخره لیکی . دا تصویر

۱۱۰- Historiography.

زما په فکرغیرمقنع اوغیرمنطقی دی . زه پخلپه همداچې یوڅو ثقه منابع ولولم، په دې هڅه کې شم چې باید لیکل شروع کړم. شروع به ارو مرو له اول نه نه وې‌خوله یوه ځای او یاله هرځای نه به وې .

نولوستل اولیکل دوارې په عین وخت کې پەمخ ځي . اوچې زما لوستل مخ په وړاندې ځي ، لیکنه مې یاکمیزي، یا اضافه کیزي ، یاخپل شکل بدلوي، اویا باطله کیزي . لوستل په لیکلوسره هدایت کیزی ،اداره کیزي ، اونتیجه پیداکوي . څومره چې زه ډیرلیکم، هغو مره پـه دې ډیرپوهیزم چې څه شی په کاردی ، اوهر هغه څه چې مو مم په اهمیت اواعتباریې ترپخوالاښه پوهیزم .

ځینې مورخان ممکن دغه لومړنی لیکنه پـه خپل ذهن کې ، بې‌دکاغذ قلم ، او تایپ را یترله استعمال څخه و کړي . لکه چې ځینې خلق په ذهن کې سطرنج کـوی بې له دې چې تختې یاګوتو نوته مراجعه و کړي .دایو استعداددی چې رخه مې‌پرې کیزي ، خوسیالی ورسره کولی نه شم . خوزه قانع یم چې د هرمورخ دپـاره چې ددغه نامه‌لیاقت اري ،دوارې عملیې چې اقتصاد پوهان یې«دخل» او«خرڅ» بولي، په عین وخت کې په مخ ځي ، اوپه واقع کې دوارې دیوې عملیې دوه بـرخې دي. که ته زیارو باسې‌چې هغه سره بیل کړې،یایوتربل دمخه و ګڼې، له دغودوو بدعتونو څخه به مویو کړی وي. یابه د بیاتی ـ او ـ سربښې تاریخ ولیکې چې‌اهمیت اومفهوم به‌نه لري . یابه پروپاګند یا تاریخی داستان لیکې ، اودماضې حقایق به یوازې ددې د پاره په کار وې چې داسې لیکـنه پرې و کـړې ، چې هغه به هیڅ تاریخ نـه وي . دتاریخ له حقایقوسره دمورخ د مناسباتو په باب زمونږدا کتنه مونږ ظاهراً دسولا او کاروبدس ۱۱۱ ترمینځ دبحري حساس‌سفرله‌خطرناکـ حال‌سره مخامخ کوي، یعنې

۱۱۱- Charybdis، Scylla . دهومر په دولسمې اودیسې کې دهغه شپږ- سری ځناور نوم دی، چې هـم په ګرداب اوهـم په غټـه تیزه کې اوسـی .څنـګه چې ګرداب ،او غټه تیزه دمیسینا(messina) په‌تنګی کې سره مخامخ واقـع دی ،یوځوك نه شی کولی له هغه ځایه تیرشي ،بـې له دی چې دیوه له خواګیرنه شی . سولا او کارو بدس په اوس وخت کـې ددوو خطر ناکـو ،یا دشیطان او ژور سین ، دترمینځ په معنی سره استعمالیـږی .(م)

د هغود دوخطرناکو تاریخی نظریوپه لورموبیایی چې لومړی یې دحقایقوپه افاقې تدوین،اوپه تعبیرباندې دحقیقت په غیرمقید اولیت قایل دی، اوبل یې تاریخ دمورخ دذهن عندي محصول بولي ،داسې چې مورخ دتاریخ حقایق تثبیت کوی، اود تعبیر د عملیې په وسیلې سره ، په هغوحاکمیت کوی . په بل عبارت دتاریخ دهغونظریو په لورموبیایی چی د یوې د ثقل مرکزپه ما ضي ، اود هغې بلې په اوس کې دی . خودادوارې نظریې غیرمنطقی اونه‌مدافعه کیدونکې دي . خوزمونږ حال،ترهغه چې ښکاري،لږخطرناک دی .مونږ به دحقیقت اوتعبیرهمدغه دوه‌گون توب وروسته په نوروشکلونو- خاص او عمومی ، عملي اونظری ، افاقی او عندي کی وگورو . د مورخ مشکل اوحساس‌حال دانسان دماهیت انعکاس دی . انسان نه په خپل محیط کې په ټوله معنی د خیل دی ، اونه په کلي ډول دهغه د شرایطو تابع دی . له‌بلې خوادی هیڅکله له خپل محیط څخه نه په کلي ډول ازاد دی ، اونه یې بې شرط او قیده بادارډی . له محیط سره دانسان مناسبت ، له موضوع سره د مورخ دمناسبت په شان دی . مورخ نه دخپلوحقایقوﻻس په نام غلام ، اونه دهغوظالم بادارډی . دمورخ اودهغه دحقایقوترمینځ مناسبات په‌مساوات اوروغې اومصالحت بنا دي . ځنګه چې هرکارکوونکی مورخ پوهیزي چې که دی د لیکلواوسوچ وهلوپه وخت کې دتفکردپاره توقف وکړی ، نودی په حقیقت کې په دغسې مداومې عملیې کې بوخت اود خیل دی چې حقایق دخپل تعبیر، اوخپل تعبیردخپلوحقایقوپه قالب کې اچوي . دا ممکنه نه ده چې یودې په بل مقدم وګڼل‌شي .

مورخ دحقایقوله .وقتی انتخاب اوددغه انتخاب په ربنا کې له یوه موقتي تعبیر څخه پیل کوي ، اوداکار په خپله ، اودنوروپه وسیله‌اومرسته کوي . اوځنګه چې دی کارکوی ، اوپه مخ ځي تعبیراود حقایقو ترتیب اوانتخاب دوارې یوراز تغییر کوی ، چې ممکن یوځه یې غیرشعوری وی ، اودا تعبیر دیوه یابل په متقابل عمل سره کوي .دغه دوه ارخیزه عمل بیادماضي اواوس ترمینځ دوه ارخیزتوب راولی، ځکه چې مورخ د اوس جزدی اوحقایق په ماضي پورې اړه لري . مورخ اودتاریخ

حقایق دیوه بل د پاره ضروری دي . مورخ لـه خپلو حقایقو نه په پرته بې ریښې او باطل دی او حقایق بې له مورخ نه مړه او بې مفهومه دي . نو د تاریخ څه ته وایـي؟ دسوال په مقابل کې زما لومړی ځواب دادی چې تاریخ د مورخ او د هغه د حقایقو ترمینځ د دوه اړخیزه تـاثیریـوه دو امـداره عملیـه ، او د اوس او ماضـي تـرمینځ یوه نه تما میدونکې مکالمه ده .

-۲-

جامعه او فرد

داپوښتنه‌چې جامعه‌اومړۍ‌ده که‌فرد ،دچرګې‌اوهګۍ دپوښتنې‌په‌شان‌ده. که‌تاسې دغې پوښتنې ته‌په‌منطقي یاتاریخي نظرو ګورئ ، تاسې نه‌شئ کولی چې دغې‌په باب یو قسم یابل‌قسم حکم‌و کړئ،بې له‌دې چې هغه حکم دهغه په ضد،اویا مسا ویاً په‌یوه اړخیز حکم سره‌سم اوصحیح نه‌شي .جامعه اوفرد سره نه‌بیلیدو نکی دی . یو وبل ته‌ضروری اومکمل دی . ضدونه نه‌دی . ډډون ۱ په مشهورو کلما توسره :« هیڅ انسان کاملاً په‌خپل ذات کې‌یو ټاپو نه‌دی. هر انسان دبراعظم یوه‌ټوټه ده،داویې یوه‌برخه»۲ دادحقیقت‌یو مظهر دی. له‌بلې‌خواد.جی . اس . مل۳ کلاسیکی‌فردپرست وینا را واخلئ:«انسانان کله‌چې یوځای کړل‌شي ،په‌یوه‌بل‌قسم جوهر نه بدلیزی.»٤ البته نه . خوخطا په‌دې کې‌ده چې داسې ګڼله‌کیزی،چې ګواکې یووخت موجودوو یاپخوا له‌دې‌چې«یوځای کړل‌شي»یوراز جوهریې‌لاره .همداچې‌مونږوزیږیدل‌شولو چاړپیره‌نړۍ په موږعملیه جاری کوی اوله‌محض بیااوجیکی واحدونو ځخه موپه اجتماعی واحدونواړوی. هر انسان‌په‌تاریخي‌اویا له‌تاریخ‌نه دمخه‌مرحلې کې زیږیدلی دی اوله‌خپلې ابتدایی‌مرحلې‌ځخه دهغې جامعې له‌خوا یې شکل اختیار کړی دی .

۱- John Donne (۱۵۷۳-۱٦۳۱)انګلیس شاعر .(م)

۲- دظاهر شویوموادعو په باب فداکاری ،لمبر ۱۷ .

۳- John Stuart mill (۱۷۷۳-۱۸۰٦) انګلیس فیلسوف او اقتصاد پوه (م)

٤- جی .اس .میل ،دمنطق سیستم ، ۷۱۱ ، I

هغه ژبه په کومې چې دی ګړیږی، فردی میراث نه دی، بلکه له هغې ډلې څخه چې دی په کې ژوند کوی، یو اجتماعی اکتساب دی .

ژبه اوچاپیریال دواړه دهغه دسجیې اوفکر په ټاکلو کې مرسته کوی . لومړنی نظریات یې له نورو څخه اخیستل کیږی . لکه چې ډیر ښه ویل شوی دی، فرد به له جامعې نه غیر نه ژبه ولری ، نه فکر . درابن سن کروسو ٥ دخیالی افسانې همیشګی سحر دهغه زیارله بر کته دی چې یو فرد له جامعې نه مستقل په خیال کې نیول شوی دی . خوداز یار نه ترسره کیږی . رابن سن کوم مجرد فرد نه دی . دی دیارك دسیمې یو انګلیس دی له ځانه سره خپل انجیل وړی، اوخپل قبیلوې خدای لمانځی . افسانه زر هغه ته د هغه نارینه فرای ډې ٦ وراعطا کوی ، اوپه دې ډول دیوې نوې جامعې جوړیدل شروع کیږی . موضوع ته مربوطه بله افسانه دداستایوفسکی ۷ په (شیطان) نومی داستان کې دکیرولوف ۸ ده . دی ددې دپاره چې خپله پوره آزادی وښئی ، ځان وژنی . انتحار هغه یوازنی پوره آزادعمل دی، چې دیوه فرد دپاره میسر دی . هر بل عمل هرراز چې وی په جامعې کې دفرد غړیتوب حتمی کوی ۹.

انسان پیژندونکی عموماً وایی چې ابتدائی انسان نظرمدنی انسان ته لږ فردی دی او جامعې ترزیاتې اندازې دویته شکل اوصورت بښلی دی . په دغه حکم کې د حقیقت یو عنصر شته دی . بسیطې جامعې تر پیچلو جامعو زیاتې په یوه شکل وی ، په دې مفهوم چې بسیطې جامعې نظر پیچلو اوپر مختلاو جامعو ته

٥- Robinson Crusoe

٦- Man Friday .فرای ډی اصلا دیوی رب النوع نوم دی (م)

۷- Feodor F. Dostoyevsky (۱۸۲۱-۱۸۸۱) روسی ناول لیکونکی (م)

۸- Kirolov

۹- دورکهایم دانتحار په باب په خپلې مشهوری مقالې کې د (anomie) کلمه وضع کړی ده. مطلب یې دهغه فرد دحالت ښوول دی چې له خپلې جامعې څخه ګوښه شوی. داهغه حالت دی چې دجذباتې اختلال او انتحار دپاره مساعدوی، خودورکهایم داهم وښودلو چې انتحار په هیڅ وجه دجامعې له حالا توڅخه بهر اومستقل نه وی .

دفردی مهارتونو اومشغولیتونودپاره لزچانس اومحد ده تنوع ورکوی . په دغه مفهوم سره دافرادودپاره زیاتیدونکی تشخص یافردی کیدل دعصری پرمختللې جامعې یوضروری محصول دی، اوله سره تر آخره یې په تواوفعالیتونو کې جریان لری .خودا به یوه جدی اشتباه وی چې که دفردی کیدلو ددغې عملیې اودجامعې دالتصاق اوزیاتیدونکی قوت ترمینځ تضاد ومنل شی. دجامعې اوفردانکشاف لاس په لاس په مخ ځی، اوپوپه بل اثر کوي .

په حقیقت کې ، زمونږ په فکر ، پیچلې یا په مختللې جا معه هغه جامعه ده چې هلته په یوه بل باندې دافرادو تکیه اوارتباط په مختللی او پیچلی شکلو نه غوره کړی وی . دا به خطرناك وی که وګڼل شی چې دعصری ملی جامعې قوت نظر ابتدا یی قبیلوی جماعت ته کم دی چې دفردی غړیوسجیې اوفکر ته شکل اوصورت ورکړی، اودهغوی ترمینځ د مطابقت اوهم شکل کیدلو یوه معینه درجه وټاکی. دبیالوجیکی اختلا فاتو په اساس دملی خصوصیت زړه مفکوره دیر دمخه تردې له اعتبار نه لویدلې ده .خودملی خصوصیت له اختلاف نه چې دیوې جامعې دمختلفې ملی سا بقی ، ا و معا ر ف څخه پیدا کیږی، انکار نه شی کیدلی .

هغه تیرایستونکی واحدچې د « بشری طبیعت» په نامه یاد شوی دی له یوه ملك نه وبل ملك ته، اوله یوې پیړۍ نه وبلې ته توپیرلری . او او س مشکله ده چې دا فرق یوه تاریخی حادثه ونه ګڼله شی(، کومه چې مسلطو اجتماعی شرایطو ، اوعاد تو نو یې شکل ورټاکلی دی . دمثال په ډول دامریکائیانو، روسانو، اوهندیانو ترمینځ هم دیر توپیرونه شته دي ، خوځینې اختلافونه، یاممکن دهغو دیرمهم اختلافونه د افرا دو ترمینځ د اجتماعی مناسباتو په مقابل کې د مختلفو سلوکونوشکل نیسی . په بل عبارت دغه اختلافونه دهغې طریقې په مقابل کې شکل نیسی، دکومې په اساس چې باید جا معه جوړه شی ترڅو چې دامریکا یې ،روسی، اوهندی جامعې ترمینځ داختلا فا تو مطا لعه دفردی روسانو ،امریکائیانو، اوهندیانو ترمینځ داختلا فاتو دمطالعې دپاره یوه د یره ښه وسیله اوطریقه وګرزی .متمدن انسان هم دابتدایی انسان په شان دجامعې له خوا

هغومره په‌موثر ډول شکل وصورت غوره کوی ،لکه څومره چې جامعه دهغه له‌خوا شکل وصورت غوره کوی . ته نه شی کولی چې‌له چرګی نه نوری هګۍ وارلی‌شې، څومره چې ته چرګه بی له هګۍ نه لرلی نه شی .

لازمه‌نه‌ده چې په‌دغو بڼو واضحو حقیقتو نو دومره بحث شوی وای. بحث ددې دپـاره اوزدشو چې دغه حقیقتونه دتاریخ په‌هغې استثنایې او فوق‌العاده دورې کې زمونږله سترګونه پټ شوی دی، له‌کومې څخه چې لویدیځه نړۍ همدا اوس سر راباسی. دفردیت دلمانځلوائین ۱۰ دمعاصرو تاریخی افسانوخوراقوی افسانه ده. دبرکځاردت دهغه آشنابیان‌له‌مخې چې(په‌ایتالیې کې دمدنیت‌رنسانس) نومی کتاب کې یې ذکر کړی دی اودوهمه برخه‌یې د«فرد انکشاف» په نامه عنوان شوی دی دفرد لمانځلوائین له رنسانس سره شروع شوی‌دی یعنې‌هغه وخت چې‌انسان چې ترهغو پورې‌یې(دیوه‌نژاد،خلکو،ګوندونو،کورنۍ،اوصنف‌دغړی‌په‌حیث آګاهی لرله) بالاخره «دیوه‌روحی‌فرد خاوندشو ،اوځان یې‌همدغسې‌وپیژند.»وروسته دغه ائین دسرمایه‌داری داصل،اوپروټستانیت‌له‌ظهوراودصناعتی انقلاب له‌شروع،اودلیسه‌فر له نظر یاتو سره مربوط شو . دانسان اومدنی افرادو حقوق چې دفرانسې انقلاب اعلام کړل،دفرد حقوق وو. دفردی‌لمانځلواصل‌دنوڼسمې پیړۍ دسترې فلسفې‌یعنې دګټې‌داصل۱۱بنسټ و.

د مورلې ۱۲ مقالې د(روغې په باب) چې دویکټوریادعصردلبرالزم یومشخص سند دی ، دفردیت اصل ، اودګټې اصل یې د « انسان دسعادت اورفا مذهب » وباله . « کرښته فردیت » دبشری ترقی کلی‌اوی اصل و . ممکن دابه دیوې خاصې تاریخی دورې دایډیالوجی۱۳ پوره سم اودرست تحلیل وی. خوهغه څه چې‌زه یې‌غواړم

۱۰- The cult of individualism

۱۱- Utalitarianism

۱۲- John Morley (۱۸۳۸-۱۹۲۳) انګلیس لیکوال او سیاسی (م)

۱۳- Ideology . دافکارو او نظریاتو مجموعه او هیئت . (م)

واضح کړم دادی چې زیاتهدونکی فـردی کېدل چې دمعاصرې نړۍ له ظهورسره ملګری و، دمدنیت په دمختللو یوه طبیعی عملیه وه. اجتماعی انقلاب نوې اجتماعی ډلې دقوت ډګرو نوته هسکې کړلې . دغه انقلاب دتل په شان د افرادو په وسیله او دفردی انکشاف په لوړدنیومواقعو پهمیندلواوتقدیمولوسره کارو کړ. اوځنګه چې دسرمایه داری داصل پهلومړنیوپوړونو کې دتولید اوویش و احدونه په زیاتې اندازې دواحدوافرادو په لاس کې وو، په اجتماعی نظم کې دنوی اجتماعی نظم ایډیالوجی په فردی ابتکارډیره زوره واچوله . خو دا ټوله عملیه یوه اجتماعی عملیه وه چې په تاریخی انکشاف کې یې یوه خاصه مرحله ښودله . دامرحله دجامعې په مقابل کې دافرادو په قیام یاله اجتماعی قیدونوځخه دفرد په ازادی تعبیر کېدلی شی .

ډیرعلامات ښیی چې حتی په اویدیځې نړۍ کې چې ددغه انکشاف او ایډیالوجی مرکزو، دتاریخ دغه مرحله پای ته رسېدلی ده . لازمه نه ده چې دلته په هغه څه چې دتودې په ډموکراسی یاده شوی ده ، ډیر ټینګار وکړم . داسې هم لازمه نه بولم چې په دې زیات بحث وکړم چې داقتصادی تولیداو تنظیم قویاً اجتماعی شکلو نو دقویاً فردی شکلونوځای په تدریجی ډول سره نیولی دی . هغه ایډیالوجی چې دغې اوزدی اومثمری دورې زیږولې ده، تراوسه هم په اویدیځې اروپا ، او انګریزی ویونکوهپوادو کې یومسلط اوغالب قوت دی . کله چې مونږدازادی اومساوات یادفردی ازادی او اجتماعی مساوات ترمنځ خرڅ تیاوې پهمجرد واصطلاحاتویادوو ، ممکن مونږداله یاده وباسوچې مجرد افکار په خپل مینځ کې سره جنګ نه کـوی . دادهمدغسې فردونو، اوجامعې ترمینځ جګړې نه دی ، بلکه دجامعې دافرادواوډلو ترمینځ جګړې دی ، دا سې چې هره ډله زیار باسی چه هغسې اجتماعی سیاستونه په مخ بوځی چې په ګټه یې وی ، اوهغسې اجتماعی سیاستونه شنډ کړی چې په تاوان یې وی . دفردیت اصل په دغه مفهوم سره چې نورنویو ستراجتماعی نهضت نه بلکه دفرد اوجامعې ترمنځ یودروغی تضاددی، نن ورځ دذیعلاقه ډلې شعارګرزیدلی دی اودخپل متنازع فیه خصوصیت له امله، دهغه څه دپوهېدلودپاره چې په نړۍ کې واقع

کیږی، مانع شوی دی. زه دهغه انحراف په ضد چې فرد یوه وسیله بولی، اوجامعه یادولت هدف ګڼی . دفرد لمانځلو داصل په ضد دویلو هیڅ شی نه لرم . خومونږ به دماضی یاداوس په باب حقیقی پوهې ته ونه رسیږو چې که دفرد په هغسې مجرد مفهوم سره چې له جامعې نه بهر ګڼل کیږی ، عمل وکړو.

دغه بحث نواوس ما دخپل ګریز تکی ته راولی . د تاریخ دسلیم عقل نظر هغه یو داسی څه ګڼی چې دافرادو په باب دافرادوله خوا لیکل شوی وی . په دې کې څه شک نشته چې دغه فکر دنونسمې پیړی لبرالی مورخانو اخیستی اورواج کړی وو. او په اصل کې نا درست نه دی . هغه اوس لهحده ډیر ساده شوی دی ، او غیرمکفی شمېرل کیږی او ښایې مونږ هغه ته ښه ځیر شو. دمورخ پوهه دهغه خاص فردی ملکیت نه دی . بلکه د ډیرو نسلونو او ډیرو مختلفو ملکونو انسانانو دهغې په ټولو او کې برخه لرلې ده . هغه انسانان چې مورخ دهغو کړنې مطالعه کوی ، ګوښه شوی او مجرد افراد نهووچې په خلاکې یې عمل کاوه. دوی دیوی ټپرې جامعې په قرینې کې او دهغې په خوځیدلوسره عمل کاوه. ما په یوه پخوانی لیکچر کې تاریخ دیوې دوه اړخیزې عملیې په حیث او په اوس کې دمورخ، او په ماضی کې دماضي دحقایقو ترمینځ یوه مکالمه بللې وه. اوس غواړم دمعادلې په دواړو خواوو کې دفردی اواجتماعی عناصرو په نسبی وزن وګړیزم . مورخان څومره شخصی افراد ، اوڅومره دجامعې او عصر محصول دی؟ دشخصی افرادو په باب حقایق څومره تاریخی او څومره اجتماعی دی؟

مورخ یو فردی انسان دی . د نورو افرادو په حیث دی هم یوه اجتماعی حادثه ده . هم دهغې جامعې چې دی ورپورې اړه لری محصول دی ، او هم د هغې شعوری اوغیرشعوری ویاند او نطاق دی .

دی په همدغه حیث سره د تاریخ ماضی حقایقو ته وړاندې کیږی، او مطالعه کوی یې. کله کله مونږ د تاریخ سیر ته یوه « خوځیدونکې اجتماع » وایو. دا مستعارنوم ښه موزون او په ځای دی، په دې شرط چې مورخ په دې فکر نه شی چې دی دګربټې په څېرله یوه ګوښې کمره څخه د منظری ننداره کوی اویا د یوه

د یـرمهـم شخص په شان له لهـرې څخه سـلام اخلی. دی داسې یوهـم نه شی کیدلی . مورخ هم بس دیوه بل فرد په حیث داجتماع په یوې برخې کې یون کوی. او چې اجتماع کمزه وزه درومی، کله شی خـوا کمزه شی ، کله کیښې خوا ته ، او کله کله لاپه شا لویزی، داجتماع دیهلو بهلو برخونسبی موقفونه هم تل تغییر کوی . دغه حرکتونه ممکن دغسې مفهوم واری چې مثلاً[۱۴] وویل شی مونږ له خپلو غورنیکونو څخه نن ورځ منځنیو پهریوته دیر نزدې یو ، یاداچې دقیصر عصر مونږته د دانته ۱۴ تر عصره نـزدی دی . څنـگه چې اجتماع په مخ درومی اوورسره ورسره مورخ حرکت کوی ، نوی روزانونه او دلید کنجونه پرله پسې را ښکاره کیږی . مورخ دتاریخ یوجز دی . داجتماع هغه برخه چې دی په کې ځان مومی ، دماضی په باب دده دبصیرت زاویه تاکی .

دا ښکاره حقیقت دهغه عصر په باب هم پوره صدق کوی ، چې مورخ یې مطالعه کوی ، اوده دخپل عصره څخه لهرې دی. څه و خت چې مادلرغونی یونان تاریخ لوسته په د غه مضمون کې کـلا سیکی کتابونه دگـروټ ۱۵ د(یونان تاریـخ) اود مومزس۱۶ دروم تاریخ وو. داکتابونه ممکن تراوسه هم دکلاسیکی اثار وحیثیت ولری. گروټ یومنور انقلابی بانك لرونکی وچی د ۱۸۴۰ په لسو کالونـو کې یې لیکنې وکړې . ده په خپلو اثارو کې داتن دډمو کـراسۍ په مطلوب اوایډ یالی تصویر کې چېرته چې پریکلس۱۷ دښتها می مصلح ۱۸ په حیث ښکاره کېده اوا تن په لږوخت کې دامپراتوری خاوند شو ،دبرتانیې دمخ په ظهور ،او په سیاسی لحاظ دمترقی متوسطې طبقې هیلې اواسرې ځایولې . دابه خیالی نه وی چې وویل شی په اتن کې دغلامی

۱۴- A. Dante (۱۲۶۵-۱۳۲۱) ایتالـوی شـاعـر .(م)
۱۵- George Grote (۱۷۹۴-۱۸۷۱) انگلیس مورخ .(م)
۱۶- Theodor Mommsen (۱۸۱۷-۱۹۱۳) جرمنی مورخ . (م)
۱۷- Pericles (۴۹۵؟-۴۲۹ ق.م .) داتن سیاستمدار .(م)
۱۸- J. Bentham Benthamite Reformer (۱۷۴۸-۱۸۳۳) انگلیسی فیلسوف او حقوق پوه . دده مشهور اصل «دیره گـته دډیر شمیر دپاره» په نولسمې پیړۍ کـې قوی انعکاس ومونـد .(م)

د مسئلی نه ذکر کول ، دګروټ د ډلی ناکامی ښیئ په کومې پورې چې دی منسوب و او وایی نه شوکولی چې دنوی انګلیسی فابریکودکارګرودډلې مسایل حل کړی. موم سن یوجرمنی لبرال وچې دجرمنی د ۹-۱۸٤۸ انقلاباتو ګډوډی، اوناکامیوسرګیج کړی و. دده لیکنې د ۱۸۵۰ څخه د ۱۸٦۰ په اسو کالونو کې یعنی په هغه وخت کې چې وشولې چې دملی سیاست ۱۹ مفهوم اونوم پکې ظاهرشوی و. موم سن دیوه قوی شخص دلټولو په فکرشو چې هغه وراني ویجاړې سمې کړې کومی چې جرمنیانو ته دسیاسی هیلو دنه ترسره کېدلو له ناکامی څخه پیدا شوې وی . مونږ به دده دتاریخ په حقیقی ارزښت پوه نه شو ترڅو چې په دې پوه شو چې دیوه قوی شخص دپاره دده دقیصر تصویر کښل دده دهغې هیلې محصول دی چې جرمنی له تباهی څخه خلاص کړی . دهمدغه فکر په اساس وچې مقنن - سیاس سیسرو ۲۰ چې دغورو-بکس او ښوئیدونکی مسامحه کوونکی ګڼل شوی دی ، په فرانکفورت کې دپالی کرشي ۲۱ له بحثونو څخه نیغ په وتلو کې ښودلی شوی دی . په واقع کې، زما په فکر به دابې معنی ونه بریښي چې که څوک ووایی دګروټ دیونان تاریخ به نن ورځ د ۱۸٤۰ نه تر ۱۸۵۰ پورې دانګلیسی رادیکالي فلسفې په باب هغومره څه ښکاره کړی لکه چې د ق . م . پنځمی پېړۍ دیونان ددموکراسی په باب به یې ووایی. داسی هم هر هغه څوک که غواړی په دې پوه شي چې ۱۸٤۸ کال په جرمنی لیبرالانوڅه وکړل دموم سن دروم تاریخ دی د درسي کتابونو په حیث استعمال کړی. داکار به دستروتاریخی اثار وپه حیث ددغو کتابونو حیثیت کم نه کړي . زه دهغه معمول په باب چې برې ۲۲ په خپلو افتتاحي لیکچرونو کې رواج کړي دی، صبر او حوصله نه لرم چې

۱۹- Realpolitik هغه سیاست ته راجع کیږی چې دهغه له مخې دیوه ملت مادی ستر توب او کامیابی په نورو ملتونو مقدمې ګڼلې کیږی . (م)

۲۰- MarcusJ. Cicero (۱۰٦-٤۳ ق . م) دروم مبلغ ، سیاس او لیکوال .(م)

۲۱- Paulikirche و هغو مباحثوته اشاره ده چې په ۱۸٤۸ کې دفرانکفورت دښار په دغه سالون کې دمنځنیو طبقوته منسوبو روشنفکرانو له خوا دجرمنی دیامتحده کولو او مشروطه کولو دپاره وشوی. اوناکامی شوې.(م)

وايي دموم‌س ن لوی والی دهغه دروم تاریخ په‌وجه نه‌دی ، بلکه‌دهغه‌دنورولیکنو اودروم داساسی قانون داثرپه وجه دی. په دغه حکم سره تاریخ د تالیف اوتدوین سطحي‌ته کوزول دی . سترتاریخ هغه‌وخت لیکل کیږی چې دماضی په باب دمورخ دید اوخیال د حاضرومسئلوپه بصیرتونوسره رون شي . دیرکله حیرانی په دې کې ښودله شوې ده چې موم‌س‌ن و نه‌شو کولی خپل تاریخ دجمهوریت‌له رنګیدونه اخوا وکړي . ده هم وخت لاره ،هم موقع ، اوهم علم. خوکله چې موم‌س‌ن خپل‌تاریخ لیکه په جرمنی کې لاکوم قوي شخص‌هسک شوی نه و.څه‌وخت چې یوقوی‌شخص داختیار خاوند شو،هغه مسایل چې پیښ شوی وو.لاحقیقی شوی نه وو . هیڅ څیز موم س‌ن و نه شو تخنیولی چې خپله مسئله‌بیرتـه دروم په صحنی کې طرح کړي ، اودا مپراتوری تاریخ نا لیکلی پاتی شو .

دابه مشکله نه وي چې ددغې حادثې مثالونه په عصری‌مورخانو کې‌وښودل شي . په وروستی ایکچرکې‌مې دجي . ایم . تریولیین ، دانګلستان دملکی این‌په عصرکې دوګټ ۲۲ دعنعنی‌دیادګارپه حیث په کومې کې چې دی روزل شوی‌دی ولمانځه .

اوس به دهغه چاپه مهم اودرانده اثریوڅه ووایم چې‌مؤلف‌یې‌زمونږدزیاتروله خوادبرتانیې دیرسترمورخ ګمنل کیږي کوم چې له لومړنی جهانی جنګ نه وروسته دبرتانیې‌په‌علمی‌دګرکې‌راهسک‌شوی‌دی .سرلویی‌تامییر۲۳ یورښتنی محافظه‌کارونه یوسوچه انګلیس‌محافظه کارچې که ښه‌وګرول شی‌په‌سلوکې‌پنځه‌اویا‌یې‌لبرال وځي . دی داسې محافظه کاروچې مونږ په څه باندې سلوکالوکې دبرتانیې په مورخانوکې لیدلی نه دی . د برتانیایي مورخ دپاره د تیرې پیړۍ د نیمایی او۱۹۱٤ ترمینځ کالونوکې کله کله دا ممکنه ده چې د تاریخی تحول درک وکړی ، مګرد هغه

۲۲ــ Whig دانګلستان د هغه سیاسی ګوند غړی چې (۱٦۸۸ لـه انقلاب نه وروسته‌یې مقصد داوچې دسلطنت‌اختیار دپارلمان او نورو لورو طبقاتو تابع کړی، په نولسمې پیړۍ کې ویګاڼ په لبرالا نو یادشول او دوهـم قوی ګوندو مـګر اوس دکارګرو ، او محافظه کارو لـه ګوندنـه وروستـه دریـم ګونددی . (م)

۲۳ـ Sir Louis Namier

تحول درک چې دښه والی دپاره و،د ۱۹۲۰په و روسته لسو کالو نو کې مونږپه‌یوې داسی‌دورې کې ننوتلو په‌کومی کې چې د اینده په باب تحول له و یرې سره ترلی و کیدای شوای چې دغه تحول دبدوالی په لـور تعبیرشی-یعنې دمحافظه کاری دتفکر ددور بیاژوندی کیدل . دنامیږمحافظه کاری، داکتن‌لبرالزم غوندې، قوت اوعمق دوارهله دې څخه واخیست چې‌رینې یې‌داروپاپه‌سابقې کې وې. ۲٤ نامیږدفشر ۲۵ اوتاین بې ۲٦ په خلاف د نونسمې پیړۍ په لبر الزم کې رینې نه‌ارلې اوله هغه سره به‌یې دتعلق خیال نه ساته . وروسته له هغه چې په‌لومړی جهانی جنـګ ، ا و ناکامې سولې کې د لبرالزم مفلسی ښکاره شوله ، عکس العمل په دووښوښـکا ر ه کیـدلی شو: سوشلزم یا محافظه کاری . نامیږدمحافظه کارمؤرخ په حیث راهسک شو. ده په دووغوره شویوساحو کې پخه مطالعه و کړ له او ددوارو انتخاب مهم و . دانـګلیس په تاریـخ کې یـې وروستنۍ پیړۍ ته رجوع و کـړله په کـو مې کـې چې حاکمه طبقې و کړای شوه په یوې منظمې اوعمدۀ ساکـنې او ولاړې جا معې کـې دقوت اوموقف په عقلی لټون کې بوخته شی . یوچانامیږپه دې تومتی کړ چې روح یـې له تاریـخ څخه بیـل کـړ ی د ی . ۲۷ ممکن دادومره چندان ښه افاده نـه و ی مګردمنقد مقصد چې غواړی په هغې کې یـې ښـکاره کړی ، واضح لیدل کیږی. ددریـم جارج ۲۸ دجلـوس په وخت کې سیاست لاهم دشد ت‌او تعصب اودترقی

۲٤- ممکن دادتبصری ورتکی وی چې ددوارو جنګونو ترمینځ یوازنـی برتانیایـی محافظه کار لیکوال یعنې ښاغلی تـې .اس . ایلیټ T. S. Eliot هم دغیر برتانیایـی سابقې رینې لرلـې . له ۱۹۱٤څخه رومبی په ستری برتانیا کې دا سی څوک نه‌وچې دلبرالزم لـه‌عنعنې او نفوذ څخه پرار وکړی .

۲۵- Fisher انګلیس مورخ (م)

۲٦- Arnold Toyanbee انګلیس معاصر مورخ . (م)

۲۷-د۱۹۵۳ داګست په اتمه د تایمز دورځپانـې په ادبـې متمم کـې یوه مقـاله په مستعا رنامه‌سره وایی «داروین په دی توپتی شوی وو ، چې لـه کایاتو څخـه یـې روح بیلګری دی اوسرا ـوبـی (نامیږ)له یوه نه زیات په ډیرو مفهومونو سره دسیاسی تاریخ داروین و .»

۲۸- George III (۱۷۳۸-۱۸۲۰)دانګلستان پاچـا . (م)

په باب دکلکې عقیدې له شدت څخه مامون و ، کوم چې دفرانسې له انقلاب سره په جهان باندې رامات شو ل او دلبرالزم په کامیابې پیرې کې ننوتل . نه نظریات نه انقلاب ، او نه لبرالزم : نامییرداسې عصریوزبده تصویر وایست چې له دغو خطراتوڅخه لا مامون و ، که څه هم دغه مصونیت ډیرونه پائید .

دنامیرددوهم انتخاب موضوع هم په همغې اندازې اهمیت لرله . نامییرله انګلیسی فرانسوی ، اوروسی سترو انقلاباتوڅخه پښه وارولە ، اوپه هغویې کومه مهمه لیکنه ونه کړله . داروپاد ١٨٤٨ انقلاب موضوع یې غوره کړله . اود هغه یې ژوره مطالعه وکړله . داهغه انقلاب و چې ناکام شو . دلبرالزم دراهسکیدونکی امیددپاره په ټولې اروپاکې مانع شو . دمسلحوتواووپه مقابل کې یې دافکارو اود عسکرو په مقابل کې یې ددموکراتانوپوچوالی وښود . دسیاست په جدی ساحې کې د نظر یې رسوخ پوچ اوخطرناك وبلل شول . نامییرله هغونه اخلاقی نتیجه واخیسته اودناکامی توهین نه دك نوم یې پرې کښیښود : (دروشنفکرانوانقلاب) . زمونږ نتیجه هم یوازې داستنتاج دپاره کومه موضوع نه ده ، ځکه که څه هم ، نامییردتاریخ دفلسفې په باب کومه منظمه لیکنه کړې نه ده ، په یوې مقالې کې چې یوڅوکاله ړومبی خپره شوه په دغه باب یې خپله نظریه په خپل معمولی وضاحت او قطعیت سره ښکاره کړی ده . دی وایې «نوڅومره چې یوانسان دخپل ذهن ازاده لو به په خپل سیاسی دوکترین اوجذم سره لږه محدوده کوی ، دده دتفکر دپاره به هغومره ښه وی .» وروسته دی هغه تومت یادوی چې وایی ده له تاریخ څخه ذهن بیل کړی دی . تومت نه ردوی ، اولیکی :

«ځینې سیاسی فیلسوفان له «سترې شوې ارامی» څخه او په اوس وخت کې په دغه ملک کې دعمومی سیاسیاتو په باب دمشاجرې له غیاب څخه ګیله لری . په داسی حال کې چې پروګرامونه اوهدفونه ددواړو ګوندونوله خواهیرشوی دی دمشخصومسایلودپاره عملی فیصلی لتوڅې کیږی . مګرماته دغه روش د ملی پاخه توب یوه لیالویه درجه ښکاریږی ، هیله کوم چې دغه روش به بې له دې چې

دسیاسی فلسفو په اثارو نارام شی ، ترزیاتې مودې دوام وکړی» ۲۹ زه نه غواړم اوس له دغه نظرسره په دعوه کولوپیل وکړم . داکاربه په یوه وروستی لیکچرکې وکړم . اوس مې مقصد دادی چې دوه مهم حقیقتونه شرح کړم . لومړی داچې تاسې نه شی کولی ترهغو دیوه مؤرخ په اثرپوه شئ اویایې قدروکړئ ترڅوپه هغه نظریاتې پوه نه شئ دکوم له مخې چې ده خپل اثر تعقیب کړی دی . دوهمه داچې خپله هغه نظریه اجتماعی اوتاریخی پس منظرکې ریښې غزولې دی. لکه څنګه چې مارکس ویلی و ، له یاده مه باسئ چې روزونکی باید په خپله وروزل شی . دا وسنی اصطلاح له مخې ، ددماغ وینځوونکی دماغ په خپله و لل شوی دی . مؤرخ پخواله دې چې دتاریخ په لیکلو پیل وکړی ، دتاریخ محصول دی .

هغه مؤرخان چې مې اوس یادکړل لکه ګروټ ، موم سن ، تېرې ویلین، او نامییرهریوپه یوه واحد اجتماعی، سیاسی ، عصرکې لوی شوی دی . ددوی په لومړنیو اووروستیواثارو کې، دجهان بینې کوم واضح اختلاف هیڅ نه لیدل کیږی . خوځینو نورومؤرخانودچټک تحول په عصرونوکې ، په خپلوایکنوکې نه یوازې یوه جامعه اویواجتماعی نظم ، بلکه دبیلو بیلو نظمونو یو لړ منعکس کړی دی . میانکٹ ۳۰ ، دجرمن سترمؤرخ په دغه لړکې یودېرښه مثال دی ، چې ماته معلوم دی . ددې دژوند اوکاردوره ښه اوزده وه . په دغې دورې کې دده د ملک په سرنوشت کې یولړ انقلابی اوله مصیبت نه ډک بدلونونه راغلل . په واقع کې مونږ درې مختلف میانیکیان لرو. اوهریویې دیوې بیلې دورې ویاند دی ، اوهریو یې دخپل ددریوبیلوستروا ثاروپه خوله ګړیږی .

دWeltburlgerthum and Nationalstaat میانکٹ چې په ۱۹۰۷ کې چاپ شوی دی

۲۹-ایل ،نامییر ،شخصیتونه او قوتونه(۱۹۵۵) ،مخونه ۵،۷ .

۳۰- Meinecke

په یقینی ډول دبسمارك ۳۱ په رایخ ۳۲ کې دجرمنی ملی ایډ یالونه د تحقق په حال کې گوری اوله مازینی ۳۳ څخه راپه دې خوادنونسمې پیړۍ دډیرو مفکرینو په شان دملت غوښتلو اصل ۳٤ دعالم غوښتلو داصل ۳۵ له ډیرعالی شکل سره یو گڼی . دادبسمارك ترعصره پورې دو یلهلماین ۳٦ ددوام او تأثیر بې تناسبه محصول دی. د Die Idee der Staatsrason میانک چې په ۱۹۲۵ کې خپور شوی دی ، دوایمار دجمهوریت په ویشل شوی ، اوسرگیچ دماغ گړیزی . په دغه اثر کې دسیاسیاتو جهان دوجود ددلیل ۳۷ اواخلاقیاتو ترمینځ چې وروستی له سیاسیاتو څخه بردی ، مگر په نهایی تحلیل کې نه شی کولی ، ددولت په مصونیت او ژوند غالب شی ، د نا فیصله شوې جگړې میدان دی . بالاخره د Die Entstehung Historismus میانک چې په ۱۹۳٦ کې خپور شوی دی ، د خواشینۍ چغه وهی ، او د تاریخ هغه اصل ردوی چه وایی « هر هغه څه چې موجود دی ، حق دی » او د دتاریخی نسبیت او فوق ـ عقلی مطلق ترمنځ په نارامۍ سره کولیږې . دا اثرده هغه وخت لیکلی وچې د نازی سیلاو دی له علمی عزتونو څخه محروم کړی و. په

۳۱- Otto E. L. Bismarck (۱۸۱۵-۱۸۹۸) جرمنی سیاستمدار (م)

۳۲- Reich .په عمومی ډول دجرمنی کامنولت یا امپراتوری ته راجع کیږی .دفرانسی دجمهوریت په شان ، دجرمنی رایخ هم یوه سلسله لری : لومړی رایخ یادروم مقدسه امپراتوری (۹٦۲-۱۸۰٦) ، دوهم رایخ یا دبسمارك رایخ (۱۸۷۱-۱۹۱۸) ، دریم رایخ یا نازی رایخ (۱۹۳۳-۱۹٤۵) . (م)

۳۳- G. Mazzini (۱۸۰۵-۱۸۷۲) ، ایټالیایی وطن خواه ، او جمهوریت غوښتونکی چی په ۱۸۳۱ کې یې د(ځوانې ایټالیې ټولنی) جوړه کړه .بیایی د(ځوانی اروپا ټولنه) ، راوایستله او دایټالیې داتحاد دپاره یې یولړ جدی ابتکاری کارونه وکړل . (م)

۳٤- Nationalism

۳۵- Universalism

۳٦- Wilhelmine

۳۷- Raison d etat

اخر کې، څه وخت چې میانک، دعمر په وروستیو کالونو کې ولیدله چې هیوادیې داسې نظامی ماتې ته تسلیم کیږی، کوم چې د ۱۹۱۸ له ماتې څخه ډیر زیږون کوونکی اوماتوونکی و د ۱۹٤٦ Die Deotsche Katastrophe ته په خواشینی سره مراجعه کوی، او په دې معتقد کیږی چې تاریخ دسخت زړی. اوور انده چانس په قبضه کې دی. ۳۸ دروحیاتو عالم یاسوانح کښوونکی به دلته دیوه فرد په حیث دمیانک له انکشاف سره علاقه ولری. هغه څه چې مورخ علاقمند کوی، هغه طریقه ده چې په هغه کې میانک دحاضر عصر دریې یاممکن څلور پرله پسې اوو اضحاً متضادې دورې په تاریخی ماضی کې منعکس کوی.

اوس به کورته نزدې یوو تلی مثال راواخلو. د ۱۹۳۰ او ۱۹٤۰ په لسو بت ماتوونکو کالونو کې. څه وخت چې د ابرال گوند د یوه موثر قوت په حیث له سیاسی ډ گر څخه ایستل شوی وو، پروفیسر بټرفلیډ یو کتاب ولیکه اونوم یې د (تاریخ وگڼ تعبیر) پرې کښینښود. کتاب ستراومستحق موفقیت وگاټه اوپه څو دیرو لحاظونو یوو تلی کتاب وپه دې چې که څه هم په ۱۳۰ مخونو کې یې د وگڼ توجیهه وغندله له فاکس ۳۹ نه غیر چې هغه مورخ نه و، یوبل وگڼ یې هم یاد نه کړ. داسې یې هم اه اکتین نه په پرته، چې هغه وگڼ نه و دبل کوم مورخ نوم وا ذه خیست. خو کوم هغه څه چې دغه کتاب په تفصل اودقت سره نه لاره، هغه ورته په واضحو تروواو ترخو کلماتو کې جوړشوی وو. لوستونکی ته بله لاره هیڅ نه وه پاتې شوې، مگردا چې وواېې دوگڼ توجیه بده وه. دوگڼ په ضد یو تومت داوچې هغه «داوس په ملاحظې، د ماضی مطالعه کوی». په دغې برخی کې پروفیسر بټرفیلډ بې رحم اوقاطع و. وایی :

۳۸- زه د داکتر ډبلیو ستارك W. Starlc هغه اعلی تحلیل څخه امتنان کوم چې ده دمیانک د انکشاف په باب کړی دی او هغه یې د هغه د Die Idee der Staadsrasom دانګریزی ترجمې په مقدمه کې چې په ۱۹٥۷ کې یې دماګیاولزم په عنوان خپور کړی دی، ایکلی دی. داکتر ستارك ممکن دمیانك په دریمی دوری کې دمافوق ـعقلی عنصر مبالغه کوی.

۳۹- Charles G. Fox (۱۷٤۹-۱۸۰٦) انګلیس سیاستمدار (م)

« دماضی مطالعه په داسې حال کې چې دچاخبره یوه سترگه په اوس کې وی ، په تاریخ کی دټولو گناهونو اوسفسطوسرچینه ده . . . . . دادهغه څیز جوهر دی چې مونږ یې د « غیر تاریخی » په نامه یاد وو . » ٤٠ دولس کاله تیرشول . د بت ماتولو رواج بې رواجه شو . د پروفیسر بټرفلیډ هیواد په داسی جنگ کې و نښت چې زیاتره ویل کیده د هغو قانونی ازادیو د دفاع دپاره وو ، کوم چې دوگ له عنعنې سره یې اړخ لگاوه . جنگ دداسی چاپه مشرتابه کیده چې هغه پرله پسې وماضی ته په « یوسترگه په اوس باندی » التماس کاوه . پروفیسر بټرفیلد په یوه واړه کتاب کې ـ دانگیس اودهغه تاریخ ـ په نامه چی په ١٩٤٤ کې خورشونه یوازې داسې فیصله وکړه چې دتاریخ وگ توجیه د « انگلیس » توجیه وه ، بلکه « له تاریخ سره ، دانگلیس په اتحاد » په ډیر شوق سره وگړید . داسی هم دی د « ماضی او اوس ترمنیځ په اتحاد » وگړید ٤١ . دغو معکوسو جهان بینیو ته توجه گرزول ، یوغیر دوستانه انتقادو نه دی . زمامطلب دانه دی چې لومړنی بټرفیلډ په ثانوی بټرفیلډ رد کړم ، او یاخمار بټرفیلډ له په حال بټرفیلډ سره مخامخ کړم . زه په دې پوره پوه یم چې که څوک زحمت وگالی ، اوزماهغه لیکنې مطالعه کړې ، کومې چې ماله جنگ نه دمخه ، دجنگ په دوران کې ، او له هغه وروسته کړی دی ، مابه په اسانۍ سره قانع کړی چې په هغو کې داسې تناقضات او اختلافات ومومی کوموته چې مادنورو په لیکنو کې اشاره کړې ده . حقیقت دادی چې زه یقین نه کوم چې په هغه مورخ رخه و کړم چې دی ددی رښتینی ادعا کولی وشي چی ده په تیرو پنځو ـ سو در دوو نکو کالونو کې ژوند کړی دی ، او په جهان بینۍ کې یې تغییر نه دی پیښ شوی . زمامقصد بس دادی چې وښیم دیوه مورخ اثر دهغې جامعې څومره نزدی انعکاس کوی ، په کومې کې چی دی ژوند کوي . یواری وقایع پرله پسې په تغییر کې نه دي . پخپله مورخ

٤٠ ـ ایچ . بټرفیلډ ، دتاریخ وگ تعبیر (١٩٣١) . په ٦٧ مخ کې مولف ، د(تجزیه شوی تعقل) په (یوسالمې رقمې بې اعتمادی) باندی اعتراف کوی .

٤١ ـ ایچ . بټرفیلډ ، انگلیس او دهغه تاریخ (١٩٤٤) مخونه ٢ ، ٤ ، ٥ .

هم په تغییر کې دی . څه وخت چی تا سوته کوم تاریخی اثرپه لاس درشی ، کافی نه ده چې دعنوان‌په مخ باندی یې یوازې د مؤلف نوم ولولئ . دچاپ او یالیکلو نیټه یې هم وگوری . کله کله داحتی ډیر څه راښیې . که د فیلسوف داخبره‌سمه وی چې مونږته وایی مونږپه یوه سین کې دوه ځلی ننوتلی نه شو، داهم ممکن په همغې اندازې.اودعین دلیل له مخې.سمه وی چې یومورخ دوه کتابونه‌لیکلی‌نه‌شی.

او که مونږدیوې شیبې دپاره‌له یوه انفرادی مورخ څخه وهغه‌ته چې په تاریخ کې پراخ تمایلات ویل کیږی . مخ واړوو ، هغه حداو اندازه لا هم واضحه کیږي ، چې یومورخ دخپلی جامعې محصول دی . په نو نسمې پیړۍ کې برتانوی مورخانو یوازې په یوه استثنی سره دتاریخ سیر د ترقی داصل مظهر گاڼه . دوی دهغې جامعې دایدیا لوجي افاده کوله کومه چې د ترقۍ په حال کې وه . تاریخ دبرتانیایی‌مورخانودپاره‌ترهغومفهوم لاره ترڅوچې ددوی په لاره روان وو .

اوس چې تاریخ غلطه لاره نیولې ده ، دتاریخ په مفهوم عقیده لرل بدعت گڼل شوی دی . له‌لومړنی‌جهاني جنگ نه وروسته ټاین‌بې‌ناکام کوښښ وکړ چې دتاریخ مستقیم نظرپه دورانی نظرسره عوض کړی، کوم چی دهغې جامعی مشخصه ایډیا لوجی ده ،چې مخ په ځوړی وي . ٤٢ دټاین بی‌له‌ناکامۍ نه وروسته برتانوی مورخان په زیاته اندازه قانع وو ، چې لاسونه سره ورکړي ، او په گډه اعلام کړی چې په تاریخ کې منظم ترتیب اوطرح هیڅ نه شته ده. په دغه باب دفشریوې مبتذلې تبصری ٤٣ دومره عمومیت وموند، لکه چې په‌تیرې پیړۍ کې درانگ کې وجیزې موندلی و . که څوک راته کړی چې دغه تحول دبرتانیا دتیرودیرشو کالومورخانو

٤٢- مارکوس اورلیوس (Marcus Aurelius) دروم دامپراتوری دانحطاط په وخت ځانته‌په دغه‌تفکر سره ډاډینه ورکوله چی « ټول څیزونه ،چې څنگه اوس واقع کیږی، په ماضی کې پیښ شوی دی ، او هم به په اینده کې پیښ شی». (ځانته ،×،مخ ٢٧) . څنگه چې ټولوته ښه واضحه ده، ټاین‌بې د دورانی حرکت نظردشپنگلر (O. Spengler) (١٨٨٠-١٩٣٦ جرمنی مورخ) له لویدیځ انحطاط څخه اخیستی دی .

٤٣- مقدمه (د ډسمبر ٤، ١٩٣٤) داروپا تاریخ ته .

محض په‌شخصي تفکرسره د تر نیمو شپو مطالعو په‌اثر په‌نصیب کړی دی ، زه به له‌دغه حقیقت سره دمقابلې په فکر نه شم. خو زه به‌دغه‌شخصي تفکر ،او د تر نیمو شپو مطالعات یوه اجتماعي حادثه او دهغه اساسي تحول محصول اوافاده و ګڼم‌کوم چې له ۱۹۱٤ څخه راهسې زمونږ دجامعې په‌خصوصیت اوجهان بیني کې پېښ‌شوی دی. دجامعې دخصوصیت په‌باب نظر دیته‌چې هغه‌څنګه تاریخ تولید وی، او یا یې‌نه‌شي کولی تولید کړی، تر دی بل‌مهم‌مشعر او ښکارندوی نه‌شته دی. ګییل ٤٤ ،هالنډی‌مورخ په خپل مهم‌مونوګراف کې چې‌په‌انګریزی کې په(ناپلیون: طرفداری اوضد) ترجمه‌شوی‌دی، ښیی چې دناپلیون په باب د نونسمې پیړۍ فرانسوی مورخانو پرله‌پسی قضاوتونه په واقع کې دهغه متحول اومتضادو تر تیبونو انعکاس ووکوم چې په همغې پیړۍ کې د فرانسې‌په‌سیاسی ژوند کې‌پېښ شوی و. دنورو انسانانود افکارو په شان،دمورخانو افکارهم‌دزمان اومکان په‌محیط سره‌شکل‌اوصورت غوره کوی. اکټن‌چې‌دغه‌حقیقت یې پوره پیژندلی‌و، په‌خپله‌په‌تاریخ کې‌له هغه څخه دپرار په‌لټون کې‌شو. دی لیکی:

«تاریخ باید نه یوازې مونږدنورو وختونو له‌بې جهت تاثیر بلکه پخپله زمونږ له بې‌جهیت تاثیر او دمحیط له ظلم‌اودهواله هغه فشارڅخه چې مونږیې تنفس کوو، نجات ورکوونکی اوسی . » ٤٥ دابه د تاریخ درول په باب ممکن له حده ډیر دخوش‌بیني‌یو نظرو بریښي. خو زه به‌داعقیده‌په زغرده‌ښکاره کړم‌چې‌هغه‌مورخ‌چې‌له خپل‌دریځ‌نه خورا ډیراګاه وی، هم‌به‌ډیر قدرت ولري‌چې په‌هغه فوقیت‌پیدا کړی، او هم به ډیر قدرت ولری چې د هغو اساسی اختلافاتو دماهیت په قدر پوه شی کوم چې‌دهغه دجامعې اوجهان بیني‌او دنورو ملکونو او عصرونو تر مینځ وی. دی به‌نظر وهغه مورخ ته لیا ډیر قدرت ولری چې په ښکاره ډول اعتراض لری چې دی اجتماعی

٤٤- Pieter Geyl (١٨٨٧-) هالینډی مورخ . (م)

٤٥- اکټن ، دمعاصر تاریخ په باب لیکچرونه (١٩٠٦)، مخ ٣٣ .

حادثه نه ده ، بلکه فردی حادثه ده . ښکاری چی دانسان هغه استعداد چې له خپل اجتماعی او تاریخی موقف څخه اوړشی ؛ په هغه حساسیت سره مشروط کیږی، چې په هغه سره دی په هغه کې دخپل دشمول حد او اندازه پیژنی. ماپه خپل لومړی لیکچر کې ویلی و : پخواله دی چې تاریخ مطالعه کړی، مورخ یې مطالعه کړئ . اوس به اضافه کړم : پخوالـه دې چې مورخ مطالعه کړئ، دهغه اجتماعی او تاریخی محیط مطالعه کړئ . مورخ هم دیوفرد په حیث دتاریخ اوجامعې محصول دی . دتاریخ محصل باید دازده کړی چې مورخ په همدغې دوه اړخیزی رنا کې وپیژنی .

اوس به مورخ پریږدو اوزما دمعادلې هغه بله خوا ـ دتاریخ حقایق ـ به دهمدغې مسئلې په رنا کې تر کتنې لاندی ونیسو . دمورخ دپلټنې هدف دافراد وسلو کونه دی ، که داجتماعی قوتونو عملیه ؟ دلته زه پـه ښې طرح شوې لارې درومم . څه وخت چې سر ایسایه برلین٤٦ څو کاله رومبی یوه څلانده اومقبوله مقاله دتاریخی حتمیت په نامه خپره کړله، ده هغه دښاغلی تې. اس ایلیت له اثاروڅخه پەیوې وجیزی شروع کړله : « پراخ غیر شخصی قوتونه ». دمقالې اصلی موضوع ته به وروسته وګرځم . ده په دې مقـالې کې په هغو خلقو ملنډې وهلی ، چاچې دتاریخ دقاطع عامل په حیث په «پراخو غیر شخص قوتونو » ، نه په افرادو باندی ، عقیده لرله هغه چې زه بەیې دبدجان پاچادتاریخ تیوری٤٧ وبولم ـ یعنې هغه نظرچې پەتاریخ کې یوازې دافرادو خصوصیت اوسلوګ اهمیت لری ـ یوه اوزده ریښه او شجره لری. داهڅه چې په تاریخ کې فردی نابغه دتخلیقی قوت پـه حیث مسلم اصل وګڼل شی دتاریخی شعور دلومړنیو مراحلو خصوصیت دی . پخوا نیو یونانیانو به غوښتل چې دماضی کارنامې دقهرمانانو په نامه ختمې کړي اوقهرمانان دهمدغو کارناموواجدانوبولی .دوی هڅه لرله چې خپل حماسیات یوه شاعرته چې هومر٤٨ یې نوم و ،منسوب کړی، خپل قوانین

٤٦- Sir Isaih Berlin

٤٧- The bad King John theorey of history

٤٨- Homer دیونان دق .م. نهمې پیړۍ رزمی شاعر . (م)

اوموسسات یوه شخص ته په نامه ولی کرګیوس ۴۹ یابل شخص ته په نامه دسولون ۵۰ منسوب کړی . همدغه عین هڅه په رنسانس کې سروهی یعنی په هغه وخت کې چې پلوتارك ۵۱ په اخلاقی اصولو پابند سوانح لیکونکی د پخوانیو علومو په بیا ژوندی کولو کې د پخوانیو دورولـه مورخانو څخه ډیر محبوب او منقد شخصیت و . دانظر په دغه ملك (انګلستان) کې دچاخبره مونږ لا ان دمـورپـه غـږ کې زده کړې وه ؛ اونن و رځ به مونږ په دغه حقیقت ممکن اعتراف و کړو چې دانظر دو ړو ؛ او یادو ړو دذوق دپاره دی. دا نظر په هغو وختو کې چې جامعه ډیره ساده وه ؛ او داسې ښکاریده چې عمومی چارې یوازې یوځو نو میالیوا جراکولې ؛ ممکن سم او درست وی. خو زمونږ په عصر کې چې جامعه ډیره پیچلې او مغلقه ده ، دانظر هیڅ سر نه خوری او په نونسمی پهړی کې دسوسیولـوجی په نامه د یوه نوی علم ظهور دهمدغه پیچلتوب نتیجه وه . دانظر چې « تاریخ د سترو کسانو سوانح ده» د اولسمې پهړی په شروع کې یوه مشهوره وجیزه وه . یوازی لس کاله دمخه یوه وتلی امریکائی مورخ خپل همکاران د «تاریخی لوبغاړو په عمومی وژلو» سره تومتی کړل په دې چې دده په فکر دوی (داجتماعی او اقتصادی قوتونو نانځکی» ګڼل شوی وو. ۵۲ ددغه نظر خاوندان نن ورځ د هـغه په باب یوځه محبوب ښکاره کېږی خو، وروسته له یوځه پلتنې په دغه باب مادپیغلی وج وو د ۵۳ دیوه کتاب په مقدمه کې یوه ډیره معاصره اعلی وینا و موندله هغه لیکی :

«ماته دافرادو په حیث دانسانانو سلوك نظرد ډلواو طبقاتو سلوك ته ډیر په زړه پورې دی. تاریخ هم په همدغه تعصب او هم په بل سره لیکل کیدلی شی . دانه ډیر

۴۹- Lycurgus دسپارتا دنهمې پیړۍ ق.م . مقنن . (م)
۵۰- Solon (۶۳۹؟-۵۵۹ ق.م.) دیونان عالم او مقنن (م)
۵۱- Plutarch (۴۶-۱۲۰) یونانـی سوانح لیکونکی او داخلاقـو عالـم .(م)
۵۲- امریـکایـی تاریخـی مجـله ۱۷۱ ، لمبر ۱ ،(جنوری ۱۹۵۱)، مـخ ۲۷۰ .
۵۳- C.r. Wedg Wood

او نه کم تېرایستونکی‌دی . دغه کتاب .... یو کوښښ دی چې واضحه شی دغو کسانو څنګه احساس‌و کړاوولی‌یې په خپل تخمین‌سره هغسې و کړه لکه څنګه چه یی و کړه . » ٥٤

داښه صریحه وینا ده . او څنګه چې پېغله وج وو ډیره محبوبه لیکواله ده ، یقین‌دی چې ډیرخلق‌هغسې‌سوچ کوی، لکه دایې‌چې کوی. دمثال په توګه، ډاکټر راوس وایي چې د ایلزابتې سیستم ځکه ړنګ شوچې اومړی جیمز ٥٥ په هغه نه پوهېده‌او دانګلستان‌داولسمې‌پیړی‌انقلاب ددوولومړنیوستوارت پاچا یانو دحماقت له امله یوه «تصادفی» پېښه وه . ٥٦ حتی سرجیمز نیل٥٧ چې ترداکټر راوس ډیر سخت ګیر، اودقیق مورخ دی کله کله هڅه‌کوی چې نظرد یته چې شرح کړی دتیودور٥٨ پاچایي دکوم‌مقصد اواصل‌دپاره وه‌دملکې‌ایلزابتې‌ستاینه‌ډیره کوی . سرایسایه برلین ، په هغی مقالې کې چې ما همدا اوس ترې اقتباس و کړ په دې ډیر اندیښمن‌دی، چې مورخان‌به چنګیزخان، یا هتلردبدو کسانوپه نامه ثبت نه کړي٥٩ کله چې مونږ او سنیو وختوته راګرځو، دبدکنګ جان اونیکې ملکې بس نظر مخصوصاً رواج پیداکوی. داډیره اسانه ده چی کمونزم‌د«کارل مارکس ددماغ محصول » وبلل شی (زه دا ګل دیوه معاصر سهمدار لـه متحدالمال مکتوب څخه

٥٤- مې .وی .وج وو ډ، دپاچا سوله (١٩٥٥)مخ ١٧ .

٥٥- James I (١٥٦٦-١٦٢٥) دسکاټلینډ پاچا .(م)

٥٦-ای.ایل. راوس،دایلزابتې انګلستان(١٩٥٠)،مخونه ٢٦١-٢٦٢،٣٨٢ .دابه انصاف وی‌چې دیته اشاره وشی چی ښاغلی راوس په یوی ړومبنۍ مقالې کې‌داتورولګاوه په«هغومورخانو چې دوی فکر کوی بوربونانو (Bourbons) و نه شوکولی و روسته لـه ١٨٧٠ څخه په فرانسی کی پاچایی بیا تاسیس کړی ځکه چې پنچم هنری لـه یوه واړه سپین بیرغ سره زیاته علاقه لرلـه » (دیوی دوری پای ، ١٩٤٩، مخ ٢٧٥) شاید ده دغسې شخصی تشریحات دانګلیس دتاریخ د پاره ساتلې وی .

٥٧- Sir James Neal

٥٨- Tudor

٥٩ -ای .برلین ،تاریخی حتمیت ،(١٩٥٤)مخ ٤٢ .

شکـوم) نظر دیته چې دهغه منبع اوخصوصیت تحلیل شی : دبلشویك انقلاب دو هم نیکولای ۶۰ حماقت یادجرمنی طلاته منسوب شی، نظر دیته چې دهغه ژورې اجتماعی ریښې مطالعه شی، اوددغه قرن دواړه جهاني جنګونه ددوهم ویلهلم ۶۱ اوهتلر دفردی خبث نتیجه وګڼله شي نظر دیته چې د بین المللی مناسباتو په سیستم کې درنګډلـو ژورې ریښې وپلټلې شی.

د پېغلی وج وود وینا دوه فرضیې سره یوځای کوی . لومړی فرضیه داده چې د افرادو په حیث دانسا نا نو ساوك د دوی له هغه سلوك سره چې یې دډلو او طبقاتو دغړیو په حیث کوی. سره بېل دی، اومورخ ته اجازه ده چې په خپلی خوښې سره یوه غوره کړی، او پرې بحث و کړی. دوهمه فرضیه داده چې دافرادو په حیث دانسانانو دسلوك مطالعه د دوی داعمالو دشعوری محرکاتو له مطالعې څخه متشکله ده .

وروسته له هغه څه چې مې ړومبی وویل، لازمه نه بولم چې په لومړی فرضیې نورزیاړو باسم. داسې نه ده چې دیوه فرد په حیث دانسان نظر، نظر وهغه ته چې دی یې دیوې ډلې دیوه غړی په حیث لری ؛ لږوډیرتپرایستونکی دی . اصلاً ددواړو ترمنځ دتوپیر دپیدا کولو په لورهڅه تپرایستونکې ده . د تعریف له مخې فرد دیوې جامعې یاله یوی جامعې څخه زیات ـ ډله ورته وایه شی، یا طبقه، یا ملت ، یاقبیله، یا نورڅه ـ غړی دی . ړومبنې ژوند پوهان په دې قانع ووچې د مرغانو، حیواناتو، او دقفس دماهیانو، دښیښه یې کوتو، ماهیانو، او نمایشی صندقونو، ماهیانو د انواعو تصنیف و کړی او په دې پسې ونه ګرزی چې ژوندی موجوداته خپل محیط سره دارتباط له مخې مطالعه کړی. اجتماعی علوم ممکن نن ورځ هم له خپلې ابتدایی مرحلې څخه پوره وتلی نه وی. ځینې کسان در وحیاتو اوسوسیولوجی ترمنځ ـ لومړی دفرددعلم ، او دوهم دجامعې دعلم په حیث ـ په فرق قایل دی . دسایکا لوجزم ۶۲ نوم په هغه نظر

۶۰- Nicholas II (۱۸۶۸-۱۹۱۸) دروسیې امپراطوری .(م)

۶۱- Wilhelm II

۶۲- Psychologism

ایښودل شوی دی چې وایې ټول اجتماعي مسایل په پای کې دفردي انسان دسلوک و تحلیل ته تبدیل کیدو نکي دی. خو در وحیاتو هغه عالمان چې و نه شی کړای دفرد اجتماعي محیط مطالعه کړی، چندان به ترقی و نه کړي ٦٣ دبیو گرافي او تاریخ ترمینځ فرق کول چې یو یې انسان دفرد، او بل یې انسان دیوه کل دجزء په حیث مطالعه کوي، او ددې نظریې وړاندې کول چې وایي ښه بیو گرافي بدتاریخ جوړوی تیراستیونکی دی . اکټن یو وخت ویل:

« دتاریخ په باب هیڅ څیز دانسان نظرته دومره ډیره غلطي او بې انصافي نه پیښوي لکه چې هغه علاقه یې پیښوي، کومه چې دفردي خصوصیتونو له امله پیدا کیږي.» ٦٤ خودغه تمیز هم غیرحقیقي دی . زه داهم نه غواړم چې دویکتور یا دعصردهغه متل وشاته پناه یوسم کوم چی.جي. ایم . ینگ٦٥ دخپل تالیف ـ دویکتوریا دوختو انگلستان ـ دعنوان په مخ راوړی دی : « مـزدوران د خلقو په باب غږیزي ، او اشراف له څیزونو نه بحث کوي . » ٦٦ ځینې بیو گرافی گانې لـه تاریخ سره جدی

٦٣ـ سره ددی هم دروحیاتو عصری پوهان په دغې اشتباه محکوم شوی دی : « دروحیاتو عالمانو دیوی ډلې په حیث ،فرد دننه پـه اجتماعـی ژوندی سیستم کـې دیوه واحـد پـه حیث ترمطالعې لا ندی نیولـی نه دی، بلکه دی ئې دیوه مشخص انسان په حیث تر مطالعې لا ندی نیولـی دی چـی دی په هغه وخت کـې داجتماعی سیستمو نو دتشکیلولـو دپاره مخ په وړاندی روان و .په دی ډول ، دوی هغه خاص مفهوم په کافـې ډول پـه حساب کـې نه دی نیولـی ،په کومو کـې چـې ددوی کته گوری گانې مجردې» وې. (دپروفیسر تال کوټ پارسنز مقدمه دماکس ویبر(max Weber) په ، (داجتماعی او اقتصادی تشکیلا تو تیوری ،١٩٤٧ ، مخ ٢٧) داسی هـم وگوری، د ده تبصری په فروید باندی : مخ ١٣٨ .

٦٤ـ کـورنـی او خارجـی مجـله ،جنـوری ١٨٦٣ ، مخ ٢١٩

٦٥ـ G. M. young

٦٦ـ دافکر لومړی هربرت سپنسر په خپل اثر ـ دسوسیولوجی مطالعه ـ کې وړاندی کړی و .(دوهم فصل) : «که په عمومی ډول ته غواړی د چاد ذهن د استعداد تخمین وکړی ته تر دی په بل هیڅ صورت په ښه ډول کولی نه شی چې دهغه په صحبت کی داشخاصو په باب د هغه د کلیاتو تناسب مشاهده کړی ـ دافرادو په باب څومره ساده حقایق په هغو حقایقو سره عوض شوی دی چې د انسانانو او څیزونو له متعد د وتجاربو څخه ایستل شوی او خلاصه شوی دی په دی ډول کله چی تاسو د ډیر وانسانانو تخمین وکړتاسی به یو څو متشتت کسان ومومی چې هغوی به دانسانی چاروتربیوگرافی نظرنه زیات نور څه په نظرکی و نه تیسی . »

مرسته کوي. زماپه خپلی ساحې کې دایز کٹ ډو یچر ٦٧ دستالین او تراتسکې بیو گرافی گانې یې وتلی مثالونه دي . نورې بیو گرافي گانې دتاریخی ناولو نو په څیرادبیاتو پورې تعلق نیسي . پروفیسر ټریور روپر ٦٨ لیکی: «دایټن ستراچی ٦٩ په نزد تاریخی مسایل یوازې اوتل دفردي سلوک اوفردی غرابت مسایل وو. . . . . دی هیڅ په دې پلټنې پسې نه شوچی دتاریخي مسایلو، دعلم سیاست او د جامعې مسایلو دپاره ځواب ووایي، او یایي حتی یوښتنه وکړی» ٧٠ هیڅوک مجبور نه دی چی تاریخ و لیکی . او یا یې و لو لي ، او کیدای شي، چې د ماضي په باب ډیر اعلی کتابو نه و لیکل شي چې هغه دې تاریخ نه وي. خوزما په فکرمونږ درواج له مخې ددې استحقاق لرو- لکه څنگه چه زه یې په دغو لیکچرونو کې پشنهاد کوم چی د « تاریخ » کلمه په جامعې کې دانسان دماضي د پلټنې دعملیې دپاره تخصیص کړو .

دوهم ټکی یعنې داچې تاریخ له دې پلټنې سره سرو کارلري چی افراد دوولی « په خپل تخمین سره هغسې وکړه ، لکه څنگه چه یې وکړه » ، په اول سر کې نهایت عجب بریښي او زه گمان کوم چې پیغله وج وو ډ دنورومعقولوخلقوپه شان، هغه څه نه عملی کوي ، چه تبلیغ یې کوي . او که یې کوي نوهغه به حتماً کوم ډیر عجب تاریخ لیکی . نن ورځ هرڅوک په دې پوهیږي چې انسانان تل یاشایدحتی دعادت له مخې دهغومحرکاتوله مخې عمل نه کوي ، چې دوی په هغوپوره اگاه وي او یادوی دیته تیاروي چی په هغواعتراف وکړي . په غیرشعوري ، یاپه پټو محرکاتوځان نه پوهول یقنیاً داسې مثال لري چې یوڅوک به په خپل کارپسې ځی او یوه سترگه به یې قصداً تړ لې وي . خو دځینوخلقوپه فکرداهغه څه دی چې یاید

٦٧- Isacc Deutcher ، پولنډی عالم اوبیوگرافی لیکونکی . (م)

٦٨- Trevor - Roper

٦٩- Lytton Strachey (١٨٨٠-١٩٣٢) انگلیس مصنف او سوانح لیکونکی (م)

٧٠- ټریور روپر ، تاریخي مقالې ، (١٩٥٧) مخ ٢٨١ .

مورخان یې وکړي. دمطلب ټکی دادی. ترهغوچې تاسې په دې قانع یی چې د کنګټ ـ جان بلدي دده په حرص ، حماقت ، یاجاه طلبي کې ده چې غوښتل یې د ظالم رول ولوبوي ، تاسې دفردی خاصیتو په ژبه ګړیزئ : چې دوړو کتون دهلکا نوپه تاریخ کې د فهم وړدی . خو کله که موپه دغسې و یلوشروع وکړه چې کنګټ جان د هغو شتنمودمنافعو یوغیرشعوری التو، کوم چې ددې مخالف ووچې فیودالي بارونان ۷۱ په واک شي ، تاسې به نه یوازې د کنګټ جان دبدئ یوه ډیره پیچلې اوسفسطه یی نظریه وړاندې کړې وي ، بلکه تاسې به ظاهراً داسې نظریه هم وړاندې کړې وي ، چې تاریخي وقایع دافراد وپه شعوري اعمالوسره نه تړاکل کیږي ، بلکه په هغوستروخارجی قوتونوسره تړاکل کیږي ، چې ددوی غیرشعوری اراده هم اداره کوی . واضحه ده چې دا نظریه درسته نه ده .ترهغه ځایه چې په ما اړه لری، زه نه په اسمانی قدرت عقیده لرم نه په جهاني روح ، نه پهمعلوم تقدیر، او یانه پههرو هغومجرداتوچې کله کله داسې ګمنل کیږی چې هغوی دپښوجریان اداره کوی ، او په دې باب زه دمارکس لاندنی تبصره بې له شرط اوقیده تائیدوم :

« تاریخ هیڅ نه کوی . هغه ډیره شتمنی هیڅ نه لری .هیڅ جنګونه نه کوی. بلکه دا پهخپلهانسان،حقیقي ژوندی انسان دی چې هرڅه کوی ؛ تصرف کوی ،اوجنګ کوی .» ۷۲ زه په دغې مسئلې دوه تبصرې لرم. یوه یې هم دتاریخ په کوم مجرد نظربنا نه ده او دواړه خالصې په تجربی مشاهداتو بنادی . اومړی تبصره مې داده چې تاریخ تر ډیره حده د عددونو موضوع ده . کارلایل ۷۳ د غه اسفنا که وینا کړې وه چې «تاریخ دسترو کسانو بیوګرافی ده» . خوددې په ډیر ستراوفصیح تألیف کې له دې څخه واورئ :

۷۱- Feudal barons . په برتانیاکې هغه ارثی اشراف چې دلا رډانو په نامه مخاطب کیدل ،او لا رډانو په مجلس کې یې دغړیتوب حق لاره .(م)

۷۲- مارکس ـ انګلز ، Gesamtausgabe ،I، iii مخ ۶۲۵ .

۷۳- Thomas Carlyle (۱۷۹۵-۱۸۸۱) سکاټلینډی مورخ او مقالې لیکونکی ..(م)

«بربنډ توب ، صالحه تعدی ، اوولږه په پنځه‌وو یشتومیلیو نو زړ ونو د رنه تمامیږی : دفرانسې په انقلاب کې لومړنی خو ځوونکی همدغه وو ، نه زخمی شوی غرورونه ، یادفلسفی مدافعو وکیلانو ،شتمنو دکاندارانو ،اطرافی اشرافو نقیضې شوې فلسفې . د همدغو مثال به په همدغسې ټولو انقلابونو ، او ټولو ملکو نو کې وی » ۷٤

یالکه څنګه چې لینن وایې: «سیاست هلته شروع کیږی ، چیرته چې تودې وی ، نه په هغه ځای کې چیرته چې په زرګونووی، بلکه هلته چې په میلیونووی یعنې هلته چې جدی سیاست شروع کیږی . » ۷۵ دکارلایل او لینن میلیو نونه دافرادومیلیونونه وو . دد وی په باب هیڅ شی غیرشخصی نه‌وو . کله کله په دغې مسئلی بحث کول په دې تمام شی چې نه نوم توب له غیرشخصی توب سره ګډ شی .خلق له خلق توب اوافرادله فردتوب څخه په دی بل څه نه کیږی ، چې مونږ د دوی نومونه نه پیژنو . دښاغلی ایلیت «پراخ غیرشخصی قوتونه» هغه افرادووچې کله رینډن ۷٦ چې ترهغه لیازړور،اوسپین ویونکی محافظه کارو. ورته « بینومه کثیف خلق » ۷۷ وایی . دغه بی نومه میلیونونه هغه افراددی څوك چې لږو ډیر په غیرشعوری ډول اوپه ګډه سره اجتماعی قوت تشکیلوی . مؤرخ به په عادی حال کې دیته‌اړنه وی چې یوځانګړی ناراض کلی،یایوځانګړی ناراض کرونده‌ګر په حساب کې و نیسی . خوپه میلیونو ناراض کرونده‌ګر، په زرګونو کلیو کې داسی عامل کیږی چې هیڅ مؤرخ به ترې سترګې پټې نه کړی . هغه دلایل چې جونز

۷٤- کارلایل ،دفرانسې دانقلاب(تاریخ ،۱۱۱، iii، اومړی فصل .

۷۵- لینن ،منتخب اتار ،vii ،مخ ۲۹۵ .

۷٦- E. Clarendon (۱٦۰۹-۱٦۷٤)انګلیس مورخ .(م)

۷۷- کله رینډن ،دهابس دلی وی ټن‌په کتاب‌کې د کلیسا اودولت په مقابل کې دخطراتو اواشتباهاتو یوه لنده سروی(۱٦۷٦) ،مخ ۳۲۰

له واده کولوڅخه ویروی ، مؤرخ ته‌به ترهغوپه زړه پورې نه وی، چې ترڅوهمغه دلایل دجونزدنسل په زرګونونورافرادوویروی ، اودواده پـه عمو می میزان کـې پوره لږوالی راولی . په دغه حال کې به داپیښه په تاریخی لحاظ مهمه وی . داهم نه ښایـی چـې دغه بې‌لطفه وینا مونږاندیښمن کړی‌چې وایـی‌نهضتونه‌داقلیتونوله‌خوا شروع کیږی . ټول مؤثرنهضتونه یوڅومشران ، اوکـثیرپیروان لری . خو د د ی معنی دانه ده چـې کـثرت دهغودبریالیتوب دپاره اساسی نه دی . اعداد په تاریـخ کې اهمیت لری .

زمادوهمه تبصره ترړومبنی نه هم حتی ښه مشهوده ده. دتفـکر د ډیرو مختلفو مکـتبونولیکوالان په دی موافق دی چـې دانسانی افرادوداعمالونتیجې زیاتره هغه نه دې چـې یـی عمل کوونکی یا بل کوم فردپه ارزوکې وی ، اویایـې په هغه نیت عمل کړی وی . یوعیـسوی عقیده لری چـې فردچـې په شعوری د و ل سر ه د خپلو مقاصد ودپاره عمل کوی ، په حقیقت کې‌دخدای‌دمقصد یوغیرشعوری نماینده دی. د ماندیوال ۷۸ «شخصی ګناهونه ، عمومی ګټې» دهمد غه کشف لومړنی او عمداً په ظاهرکې مهملـه اونقیضه بریښوونکی افاده د ه . د ادم سمت ۷۹ پټ لاس، ا و د هیګل ۸۰ د «عقل زرنـګی» چـې افراد هغه ته د عمل د پاره په لا ره بـر ابره و ی سره له دې چـې افرادبه په خپل فـکردخپلاوشخصی مقاصد وداجرادپاره کا ر کو ی دومره واضح دی ، چـې اقتباس ته یـې حاجت نه شته . مارکس د خپل (د سیاسی اقتصاد انتقاد) نومی تأ لیف په سریزه کې لیـکی : «انسانان دخپلوتولیدی وسایلو په اجتماعی تولیدکې په معینواو ضروری مناسباتوکې سره داخلیږ ی ، چـې د هغو ی

۷۸- Bernard Mandeville (۱۶۷۰-۱۷۳۳) هالینـدی اسقف . (م)

۷۹- Adam Smith (۱۷۲۳-۱۷۹۰) سکاټلینـډ ی سیاسـی اقتصاد پـوه . (م)

۸۰- G. W. F. Hegel (۱۷۷۰-۱۸۳۱) جرمنی فیلسوف . (م)

له ارادې څخه مستقل وی . » تولستوی ۸۱ په جنګ اوسوله کې وایي ، او د جملې په سر کې د ادم سمت دفکرانعکاس کوی : «انسان په شعوری ډول د ځان دپاره ژوند کوی ، خودبشریت دمهموعالمی مقاصدو په حصول کې یو غیر شعوری الت دی . » ۸۲ قصه چې لنده کړو، که څه هم د مخه تردې ښه اوږ ده شوې ده پروفیسر بترفیلد ته غوږ کښیږدئ : «دتاریخی پیښو په ماهیت کې داسې یو څه موجود دی چې دتاریخ سیرپه دا سې لاره کږ و ی ، چې انسان به یې هیڅ ارزونه و ی کړ ی . » ۸۳ له ۱۹۱٤ څخه را هیسې ، وروسته له سلو کالونوڅخه چې واړه محلی جنګونه پکې شوی وو، مونږدوه اوی جهانی جنګونه ولیدل . ددې حادثې دقبول ورشرح به دانه وی چې وویل شی چې نظر د نونسمې پیړی په درې وروستیو پنځو ویشتو کالونو کې، په دغه وخت کې دیرو افرادو دجنګ مطالبه کوله اولږ ویې سوله غوښتله . ددې قبول مشکل دی چې وویل شی چې کوم چاد ۱۹۳۰ څخه تر ۱۹٤۰ دلسو کالونو دلوی کساد ارزولرله ، او یایې اراده ورته کړې وه . خو سره له دی هم داکسادبې له کوم شک اوتردید څخه دافرادواعمالومینځ ته راوړ، اوهریوه په شعوری ډول بیل هدف تعقیب کاوه . دفرد د نیت او د هغه د عمل د نتایجو ترمینځ دتوپیر تشخیص هم تل باید دایندې مورخ دپاره ټال نه شی. لاج ۸٤ د ۱۹۱۷ په مارچ کې دوډروویلسن ۸۵ په باب ولیکل : « نیت یې دانه دی ، چې جنګ ته لاړشی ، خوزما په فکر چې واقعات به یې (په هغه لور) بوځی . » ۸٦

۸۱- Leo Tolstoy (۱۸۲۸-۱۹۱۰) روسی ناول لیکونکی . (م)

۸۲- تولستوی ،جنګ او سوله ، IX، لومړی فصل .

۸۳-ایچ .بټر فیلډ ،انګلیس او دهغه تاریخ (۱۹٤٤)، مخ ۱۰۳ .

۸٤. Lodge

۸۵. Woodrow Wilson (۱۸۵٦-۱۹۲٤) د امریکی د متحده ایالتونو اته ویشتم جمهور رئیس. (م)

۸٦. دبی . ډبلیو. تروك مان په ،زمرمان تیلګرام کی اقتباس (نیویارك، ۱۹۵۸) مخ ۱۸۰.

دانظردتولوشو اهدوپه خلاف دی چې وویل‌شی تاریخ به په دغواساساتوولیکل‌شی یعنی د«انسانی نیتونودتشریحاتوپه قرار» یا دهغو محرکاتو د شرح په قرارچی په خپله عا مـلا ن به یـی ورکوی ، یا په دی سره چی ولی یـې « په خپل تخمین سره هغسې وکړه، لکه څنـگه چه یـې وکړه » .

د تاریخ حقایق، په واقع کې‌دافرادوپه باب حقایق دی. خودا حقایق دافرادو دهغواعمالوپه باب نه دی ، چې په مجرد دول سره اجرا شوی وی . داسی هم دا حقا یق دهغو محرکاتو- حقیقی وی‌یاخیالی - په باب نه دی چې افراد خیال کوی، چې گوا کې دوی داعمل د هغوله مخې کړی دی . دا حقایق دافرادودمناسباتو په باب دی ، چې دوی یـې په جامعه کې‌یوتربله سره لری، اوهمدا رازدهغواجتماعی قوتونوپه باب دی ، چی دافرادوله اعمالوڅخه نتایج راوباسی‌کوم چی‌زیاتره یـې له هغونتایجوڅخه مختلف، اویاکله‌کله دهغوپه ضدوی ، چې افرادویـې ورته‌نیت کړی وی.

دکالنـگ ووددتاریخ دنظر،چی ما په تیرلیکچرکې شرح کړ،یوه جدی غلطی هغه فرضیه ده چې‌دهغه په اساس‌دعمل‌شاته فکر،چې‌باید مورخ یـې‌په پلتلوموظف وی ، دفردی عامل فکرگنډل‌شوی دی . هغه څه چی‌مورخ یـې باید وپلټی، دادی چې دعمل‌وشاته څه شی‌پروت دی. اوددې دپاره به ممکن‌دفردی او څانگړی عمل کوونکی شعوری فکر، یا محرك ، کاملاً نا مربوط وی .

ښایـی دلته اوس په تاریخ کې د یاغی او د مخالف د رول په باب یوڅه ووایم . دجامعې په مقابل کې‌دیاغی په حیث دیوه فرد عمومی تصویر کنډل په واقع کې‌دفرد اوجامعې‌ترمینځ دیوه غلط ضدیت رواجول‌دی . داسې جامعه نه شته چې گرد سره دې متجانسه وی . هره جامعه داجتماعی مخـالفتونو یوه صحنه ده ، اوهغه افراد چې دموجودې واکمنی په مقابل کې قیام کوی ، هغومره د هغې جامعې محصولات

او انعکاسات دی، لکه څومره چې طرفداران یې دی . دوهم ریچرډ ۸۷ اوستره کاترینه ۸۸ دځوارلسمې پیړۍ انګلستان او داتلسمې پیړۍ روسی دسترو اجتماعی قوتونوممثلانوو. داسې هم وات تیلر ۸۹ اوپوګاچیف ۹۰ چې وروستی دنیمه‌غلامی دلوی قیام مشر و ؛ د ستر واجتماعی قوتونو تمثیل کاوه . پاچایان او یا غیان یوشان دخپل عصر اوهیواد دخاصو شرایطو ـ ومحصول دی . د وات تیلر او پوګاچیف دا سې معرفی کول ، چې دوی ګواکې دجامعې په مقابل کې یا غی افرادوو ؛ له حده زیاته یوه تیرایستونکی‌ساده کول دی . که دوی تش همدا وای ، مورخ به ددوی نوم هیڅ نه وای اوریدلی . دوی په تاریخ کې خپل رول د خپلو کشیرو طرفدارانومرهون ګڼی. دوی یا داجتماعی حوادثوپه حیث مهم دی یا هیڅ نه دی . اوس به په لوړه سویه ، یو وتلی یاغی فرد پرست دمثال په توګه وښیو . یوازې یوځوکسانو ترنیچې۹۱ زیات دخپل‌عصراوهیواد په‌ضد په‌ډیرشدت اوافراطی ډول عکس‌العمل ښودلی دی . سره ددې هم نیچه داروپایې اوپه خاص ډول دجرمنی ؛ جامعې مستقیم محصول دی . داداسی حادثه ده چې نه به‌په‌چین‌او نه په پیرو کې پیښه شوی‌وای. نیچې له‌مرګه‌یو نسل‌وروسته‌نه ـ دده په‌عصر کې ـ داښکاره شوه‌چې‌داروپااو په تیره بیا دجرمنی اجتماعی قوتونه چې دغه فرد یې افاده و ؛ څومره قوی وو ، او نیچه‌دآینده نسل‌دپاره ـ نه دخپل‌معاصرنسل‌دپاره ـ یوډیرمهم شخصیت و ګرځید.

په تاریخ کې دیاغی رول دستر کس له رول سره یوځه ورته دی . په دغو وروستیو کالونو کې دتاریخ دستر ـ کس ـ تیوری ـ د نیکې بس ملکې دمکتب‌خاص

---

۸۷. Richard II (۱۳٦۷-۱٤۰۰) د انګلستان پاچا (م)

۸۸. Catherine the Great (۱۷۲۹-۱۷۹٦) دروسیې امپرا طوره . (م)

۸۹. Wat Taylor

۹۰. Pugachev

۹۱. F. W. Nietzsche (۱۸٤٤- ۱۹۰۰) د جرمن فیلسوف . (م)

مثال ـ یو څه له رواجه لویدلې ده . یوازې کله کله خپل‌سرهسکوی . دعمومودپاره دتاریخ ددرسی کتابونودیوی ساسلې تالیف کوونکی چې له دوهم جهانی‌جنګ نه وروسته شروع شوی دی ، له خپلوایکوالوڅخه وغوښتل «چې دسترکس دسوانح په لیکلوسره یوه مهمه تاریخی موضوع پرانیځی . » ښاغلی‌ای . جی . پی.تیلر۹۲ په خپلې یوې کوچنۍ مقالې کې مونږته وویل چې «دمعاصرې اروپا تاریخ ددریو پهلوانانوپه نامه لیکل کېدلی‌شی: ناپلیون، بسمارك، اواینن. »۹۳ مګرده په خپلو نوروجدی لیکنوکې دغسې بې سنجشه تبصره نه ده کړی . په تاریخ کې دسترکس رول څه دی ؟ سترـکس یـوفرددی، اوځنګه چې دی یوتلی فرددی،دی دیوې اجتماعی حادثی یووتلی اهمیت هم دی . ګیبون ویلی چې « دایو واضح حقیقت دی چې عصرونه باید دفوق‌العاده افرادودپاره مناسب وی ، اوداچې دکرومول ، اورتز ۹٤ نبوغ بـه ممکن اوس په نامعلومې کې ورك او ختم شی.»۹۵ مارکس پـه خپل د « لو یـی بـو نـا پـا ر ت په ا تلسم بـر و میـر » نـو مـی تـا لیف کـې د هـغـه معکـو سـه حـا د ثـه تشخیص کـړ لـه : « پـه فـر ا نسی کـې طبقاتی جنګ د اسې شرایط خلق کړل ، چې د هغو په اثر منځنی (دمنځنی طبقې) نا شولته شخص و کړ ای شوه دقهرمان په جامه کې دنازقد م ووهي .»که بسمارك په اتلسمې پیړی کې زیږیدلی وای‌ـڅه‌بې مفهومه تبصره،ځکه چې دی به هغه وخت بسمارك نه وای ـ جرمنی به یې متحدکړی نه وای ، او هیڅ به سترشخص شوی نه وای . خوداهم لازمه نـه ده چې دتـولستوی په شان ـ یـوڅوك دسترو کسانـو ارزښت کم کړی ، اوهغوی « پیښوته دنوم ورکولوتا پې »وګڼی . په‌دی کې څه

۹۲. A. J. P. Taylor معاصر انګلیس مورخ (م)

۹۳. ای. جی . پی . تیلـر ، له ناپلیون نه تر ستالین پوری (۱۹۵۰) مـخ ۷٤ .

۹٤. Retz

۹۵. ګیبـون، د روم د امپراطوری انحطاط او سقوط، فصل Lxx

شک نه شته چې کله کله دستر فرد د لمانځلو روش ممکن نساوره عواقب ولري . دنیچې مافوق- انسان مردوداودنه منلودی . ماته نه ښایی دهټلرقضیه یا په شوروی اتحاد کې د «شخصیت دلمانځلوروش» ناوره عواقب یادکړم . خوزما مقصد دانه دی چې دسترو کسانوسترتوب ووړوښیم .داسی هم نه غواړم په دغه نظرکې شریک شم چې وایی «سترکسان تل بدکسان وی .» هغه نظرچې هیله کوم له رواج نه یې وغورځوم دادی چې د انسان مقام له تاریخ نه بهرگښی اوانسانان داسې وینی چې گواکې دوی دخپل سترتوب په وجه په تاریخ باندی تحمیل کوی ، داسی لکه چې دقوطیوجیک له نامعلوم څخه دمعجزی په ډول وځی چې دتاریخ رښتینی پرله پسی توب گډو ډکړی . ۹۶ حتی نن ورځ هم زه نړو هیزم چې که مونږد هیګل دغه کلاسیکی و ینا بهتره کولی وشو .

«د عصرستر کس هغه څوک دی چې په‌دی قادروی دخپل عصرارادې په الفاظو کې افاده کړی ، خپل عصر ته ووایی چې دغه یې اراده ده، اواجرایی کړی . هغه څه چې دی یې کوی . دده دعصرزړه او جوهردی . دی خپل عصرواقعی کوی.»۹۷ داکترلیوییس ۹۸ هم، کله چې وایې سترلیکوالان «دهغی‌انسانی اګاهی په وجه مهم دی ، چې دوی یې رواجوی ،» ۹۹همدغسې یوڅه په نظرکې لری . سترکس تل یا دموجود وقو تونو نماینده وی،اویا دهغوقوتونونماینده وی چې د مسلط قوت په په ضددهغوله تشکیل کولوسره مرسته کوی . خود تخلیق اوابتکارلوړه درجه ښایی هغوسترو کسانولکه کرومول،یالینن ته تخصیص شی چې دوی دنویوقوتونوله تشکیل سره مرسته وکړه،اوهمد غوقوتونودوی سترتوب ته ورسول ، نه هغو کسانوته چې

۹۶. وی. جی . چایلډ (V. G. Childe) ، تاریخ (۱۹٤۷) ، مخ ٤۳

۹۷. د حق فلسفه ، (انګریزی ترجمه ،۱۹٤۲)، مخ ۲۹۵.

۹۸. Dr. F. R. Lewis

۹۹. اف . آر. لیویس، ستره عنعنه (۱۹٤۸) ، مخ ۲۰

لکه نا پلیون، یا بسمارک چې دموجود وقوتونو په شاسواره شول اوسترتوب ته پرې ورسیدل . نه ښایی مونږ هغه ستر کسان هیر کړو چې له خپل عصر څخه ډیر دمخه وو اوددوی سترتوب یوازی آینده نسلونو وپیژند . هغه څه چې ماته اساسی معلومیږی دادی چې مونږ په ستر کس کې د غسې یووتلی شخص وپیژنو چې هغه هم دتاریخی عملیې محصول اونماینده وی ، اوهم داجتماعی قوتونو ممثل اوخالق وی ، کوم چې دنړۍ شکل اودانسانانوفکرته تغییرورکوی .

نو تاریخ د کلمې په دوارومفهونوسره -یعنی هغه پلتنه چې دمورخ له خوا کیږی، اودماضی هغه حقایق چې دی پکی تحقیق کوی - یوه اجتماعی عملیه ده داسې عملیه چې په هغې کې افراداجتماعی موجوداتو په حیث شامل دی. دجامعې اوفرد ترمینځ خیالی ضدیت لهغومو انعوخخه غیر بل څه نه دی چې زمونږ په لاره کې په دی غرض خلق شوی دی،چې زمونږ تفکر گډوډ کړی. دمورخ اودهغه دحقایقو ترمینځ ددوه ړخیزه عمل متقابله عملیه کومه چې ما دماضی او اوس ترمینځ مکالمه بللی د ددننی اوپرونی جامعې ترمینځ مکالمه ده، اودمجرد واو گونډه شوی افراد وترمینځ مکالمه نه ده . تاریخ دبرک خاردت په الفاظوسره « دهغه څه ثبت دی چې یوعصریې په بل عصر کې د ثبت کولو لایق مومی » . ۱۰۰ ماضی یوازی د اوس په رڼا کې د فهم وړ دی . اومونږ یوازی دماضی په رڼا کې په اوس پوره پوهیدلی شو . دا د تاریخ هغه دوه اړخیزه وظیفه ده چې انسان په دی قادر کوی چې ماضی و پیژنی، اوپه اوسنی جامعی کې خپل قدرت ډیر کړی .

۱۰۰. جی . برکخارد ت، په تاریخ او مورخانو قضاوت (۱۹۵۹) مخ ۱۵۸.

-۳-

تاریخ ، ساینس او اخلاق

هغه وخت چې ځوانکی وم، دا مې زده کړه چې دشکلو نو باوجود، نهنګ ماهی نه دی؛ دې خبرې په ما اثرهم وکړ. خواوس مې دتصنیف دغسې پوښتنی ترپخوالږ خوځوی اودا خبره مې هم بې جهته نه ربړوی چی ما متیقن کوی چی تاریخ ساینس نه دی . دغه اصطلاحي سوال دانګریزی ژبی دغرابت په وجه پیدا شوی دی . په هرې بلې اروپایی ژبې کې د«ساینس» معادله کلمه بې له کوم تردید څخه تاریخ په غیږ کې نیسي. خو په انګریزی - ویونکې نړۍ کې دغه پوښتنه یوه اوږده سابقه لری. او هغه موضوعات چې له هغې نه پیدا کیږی، په تاریخ کې دمیتو ددمسایلو یوه مناسبه مقدمه تشکیلوی .

داتلسمې پیړۍ په پای کې ، یعنې هغه وخت چی ساینس هم دجهان په باره کې دانسان دمعرفت په باب، او هم دهغه دطبیعی خواصو دمعرفت په باب، په ډیر موفقیت سره مرستې کړې وي، داسې پوښتنی شروع شولې، چې ایا ساینس به دجامعې په باب هم د هغه پوهه زیاته کړی، او که نه. د اجتماعی علومو مفهوم، چې په هغو کې تاریخ هم شامل و، دنو نسمې پیړۍ په دوران کی ورو ورو انکشاف وکړ، او هغه میتود چی په هغه سره ساینس دطبیعت نړۍ څیړله، دبشری چارو دمطالعې دپاره هم په کارولوید. ددغه عصر په لومړۍ برخی کې دنیوټن ۱ عنعنه مسلطه شوله. جامعه د طبیعت دنړۍ په څیر، دیوه میکانزم په حیث وګڼله شوله . د هربرټ سپنسر ۲ دیوه اثر عنوان

---

۱. Issac Newton (۱۶٤۲ - ۱۷۲۷) انګلیس فیلسوف او ریاضی پوه (م)

۲. Herbert Spencer (۱۸۲۰ - ۱۹۰۳) انګلیس فیلسوف . (م)

داجتماعی ساکنواجساموبحث ۳ چی په ۱۸۵۱ کې خپور شو. تراوسه هم یادیزی. برتراند رسل، چې په دغې عنعنی کې روزل شوی و، وروسته یې دغه عصرراا یاد کړ، اوهیله یې وکړه چې یووخت به «دانسانی سلوک ریاضیات دومره دقیق (وی) لکه څومره چې دماشینو نوریاضیات دی» ٤ وروسته بیا داروین ٥ بل علمی انقلاب راوست، او اجتماعی پوهانو چې له بیا لو جی څخه تقلید کاوه، په داسې تفکر پیل وکړ، چې جامعه د یوه عضویت په حیث وګڼی. خود داروینې انقلاب رښتینی اهمیت پهدې کې دی چې داروین څه وخت چې دهغه څه په تکمیل کو اوپسې شو کوم چی (لایل) ٦ لاړومبی په جیولوجی کې شروع کړی و، تاریخ یې په ساینس کې حساب کړ. ساینس نورنوله هغه څیزسره سروکارنه لاره چې ساکن اوبې زمان ۷ و، بلکه دتحول او انکشاف له عملیې سره یې علاقه پیدا کړله. په ساینس کې تکامل، په تاریخ کې ترقی تائیده او تکمیله کړله. سره له دې هم داسې څه پیښ نه شو ل چې دتاریخی میتود استقسرا یې نظریه کوم چې زه په لومړی لیکچر کې پرې وغږیدم، واړوی، یعنې داچې لومړی خپل حقایق را غونډ کړی، بیایې توجهه وکړئ. بې له څه ګړوبړ نه داسې وګڼله شو له، چې دساینس میتودهم همدغه دی. داهغه نظرو، چې (بری) کله چې ۱۹۰۳ کال په جنوری کې د خپل افتتاحې لیکچر په وروستی برخې کې تاریخ په حیث «دیوه ساینس. نه لږونه ډیر» تعریف

---

۳. Social Statics

٤. بی. رسل، له حافظنی نه تشریحات (۱۹۵۸) مخ ۲۰

٥. Charles R. Darwin (۱۸۰۹ - ۱۸۸۲) انګلیسی طبیعی عالم. (م)

٦. Charles Lyell (۱۷۹۷ - ۱۸۷٥) انګلیسی جیالوجی پوه. (م)

۷. این تردی نزدی وختو یعنی ۱۸۷٤ کی، براډلی (Bradley) ساینس لـــه تاریخ څخه داسی پیل کړچی هغه (ساینس) له زمان نه د باندی او (لا زوال) نه بحث کوی. (اف ایچ. براډلی، غوندی شری مقالسی، ۱۹۳٥، مخ ۴٦).

کړ، په نظر کې لاره. خود (بری) له افتتاحي لیکچر نه وروسته پنځوسو کالونو کې د تاریخ د ددغه نظر په ضد سخت عکس العمل وښودل شو. کالنګټ وویل، څه وخت چې د ۱۹۳۰ څخه تر ۱۹٤۰ پورې په لسو کالونو کې لیکنې کولې، په خاص ډول زیار کاږه چې د طبیعت د نړۍ چې د علمي پلټنې موضوع ده، او د تاریخ د نړۍ تر مینځ یوه صریحه کرښه وکاږی. په دغه عصر کې د (بری) مقوله، یوازې کله کله هغه هم د تمسخر په ډول راوړله کیدله. خو مؤرخان هغه وخت مؤفق نه شول دیته پام وکړی چې خپله په ساینس کې ژورانقلاب راغلی دی، او دغه انقلاب ښیی چې د (بری) نظر ترهغو چې مونږ خیال کاوه، که څه هم دغلط دلیل د پاره، د یرسم و. هغه څه چې (لایل) د جیولوجی د پاره وکړل، او (داروین) د بیولوجی د پاره هغه اوس داسترونومی یعنې د هغه ساینس د پاره وشول، چې وایي کاینات هغسې چې اوس دی، څنګه پیداشوی دی. اوسنی فزیک پوهان، مونږ ته ټل وایی چې هغه څه چې دوی یې پلټی، حقایق نه دی، بلکه واقعات دی. داچې مؤرخ نظر تیروسلو کالونوته اوس، د ساینس په نړۍ کې ډیره ارامی او اشنایي حس کوی ښه دلایل لری.

راځئ چې لومړی د قوانینو په مفهوم یو نظر واچوو. په اتلسمې او نونسمې پیړۍ کې، پوهانو داسې ګڼله چې د طبیعت قوانین ـ د نیوټن د حرکت قوانین، د جاذبې قانون، د بایل قانون (۸)، د تکامل قانون او داسې نور ـ لځ شوی او په قطعی ډول تثبیت شوی دی، او دیوه ساینس پوه وظیفه داده چې داستقرا په عملیې سره له مشاهده شوې و حقایقو څخه د غسې نور قوانین لځ او تثبیت کړی. د «قانون» کلمه له

۸ـ Robert Boyle (۱٦۲۷ ـ ۱٦۹۱) برتانیایی طبیعی فیلسوف. هغه قانون چه د ده په نامه شهور شوی دادی چې په ثابت حرارت کې د هر غاز د یوی تاکلی اندازی حجم، له هغه فشار سره معکوس نسبت لری، چې په هغه وار دوی. (م)

گالیلیو(۹) اونیوټن نه مونږ ته په داسې حال کې چې دافتخار لاره یې وهلې ده راغلې ده . دجامعې پوهانو، چې په شعوری یاغیرشعوری ډول سره هڅه کوله چې خپلو مطالعاتو ته هم ساینسی حیثیت ورکړی ، همدغسې کلمات استعمال کړل ، او پخپله په دې متیقن شول چې دوی په همغې لارې روان دی . داسې ښکاری چې سیاسی اقتصادپوهان په دغه ډګر کې دګرشم په قانون (۱۰) اودبازار په باب دادم سمت په قوانینو سره تر نورور ومبې وی . (برك) (۱۱) د « تجارت قوانینو ته چې دطبیعت قوانین دی ، اوپه نتیجه کې اسمانی قوانین دی» (۱۲) التماس وکړ . مالتوس (۱۳) دنفوسو قانون وایست . لاسال (۱٤) داجوروسپنین قانون وضع کړ.

۹. Galileo (۱۵٦٤ - ۱٦٤۲) ایتالیایی عالم. (م)

۱۰. Gresham's law . د دغه قانون واضع سرتاماس ګرشم و. دی د پیسو د کم ارزښته کیدو له تحقیق نه دی نتیجې ته رسیدلی و چې «خرابې پیسې تل ښې پیسې له دوران نه کاږی. » څه وخت چې کم ارزښته پیسې ، اوښې پیسې په دوران کې وی. خلق هڅه کوی چې ښې پیسې ذخیره کړی ، او کم ارزښته پیسې په پور کې اداکړی. په دې حساب د وخت په تیریدو سره هغه پیسې چه ډیرې اږ ی د منلووړوی ، په دوران کې لویږی او د ټولو پیسو د تجارتی مبادلې ارزښت تاکی او هغه پیسې چې ډیرې زیاتې د منلو وړوی . ورو ورو له دوران څخه لاهوږی ، او د قیمتی پیسو په حیث د نورو کارو د پاره استعمالیږی . (م)

۱۱. Edmond Burke (۱۷۵۹ - ۱۷۹٦) انګلیس سیاس او لیکوال (م)

۱۲. د ایډمونډبرك په اثارو کې (۱۸٤٦) ۱۷ ، مخ ۲۷۰ د قحطی په حلقه افکار او تفصیلات (۱۹۵۷) . د برك استنتاج د اوچې دا د «حکومت ، د حکومت په حیث ، یا حتی دښمن د دښمن په حیث ، په واک کې نه ده چې غریبانو ته هغه ضروریات ور ټهیه کړی ، کوم چې لوی څښتن یې خوښ کړی چې له هغوی څخه یې وساتی. »

۱۳. Thomas R. Malthus(۱۷٦٦ - ۱۸۳٤) . انګلیس سیاسی اقتصاد پوه . دنفوسوقانون د خوراکې موادو او نفوسو تر منځ د اسې نسبت تاسیسوی چې وایې خواړه تل په حسابې تصاعد (۱ ، ۲ ، ۳ ، ٤) او نفوس په هندسې تصاعد (۱ ، ۲ ، ٤ ، ۱٦) سره زیاتیږی او په دې ډول نفوس به له خوراکې موادو څخه تل ډیرې کوی او زیاتې نفوس به په جنګ ، قحطی ، غریبی او نورو سره کمې کوی او که اجورو . د معیشت له حد نه زیاتې وکړ ، نفوس به ډیرشی ، او اجوری به بیرته ښکته وغورځوی. د دغه نظر له مخې ، به اجوری په زیاتې اوزدې مودې کې فقط د ډیرښکته معیشت سویې ته ولویږی.(م)

۱٤. F. Lassalle - (۱۸۲۵ - ۱۸٦٤) جرمن سوشلست. (م)

مارکس په خپل تـألیف، (پانـگه) کې ښکاری چې مدعی وی چې ده « دمعاصرې جامعې د حرکت اقتصادی قانون» برسیره کړی وی. بـکل (١٥) د تمدن تاریـخ په وروستیو کلماتو کې داسې عقیده ښکاره کړله چې دبشری واقعاتو په جـریان کـې «یوه ځلانده پرنسیپ نفوذ کړی چې عالمی اونه کړیدونکی نظم لری.» دا اصطلاح نن ورځ دومره زړه معلومیږی ، لـکه څومره چې فرضی ښکاری ، خود فـزیکی عالم اودجامعې عالم دواړو ته تقریباً یوشان زړه اوله رواجه لو یدلې ښکاری . یو کال دمخه ترهغه چې (بری) خپل افتتاحی لیـکچر اوراوه، دفرانسې یوه ریـاضی پوه ، هنری پوان کره (١٦) یو وور کتاب په نامه د (ساینس اوفرضیه) خپور کړ . دغه تـألیف په علمی تفکر کې انقلاب راوست . دپوان کره لـوی تیسس داوچې هغه عمومی قضیې (١٧) چې ساینس پوهانـو ایستلې دی ، اوچیر تـه چې هغه دژبې داستعمال پەباب یوازې تعریفات اویاپت کنونشنونه اومقاولې نه دی،فرضیې دی ، اوهغه په دې غرض طرح شوې دی چې تفـکر نور هم پسې قطعی او متشکل کړی ، اوپخپله دتعدیل ، تحقیق ، اوتردید تابـع دی . داټول اوس لـکه یو عادی ځیز ګرزیدلی دی . دنیوټن لا په چې «فرضیې تغییرنه کوی » (١٨) نـن ورځ تشه ښکاریږی . ساینس پوهان ، اوپه تیره بیااجتماعی ساینس پوهان، که څه هم تراوسه دپخوانیووختو په خاطر، دچاخبره ، له قوانینونه خبر ې کوی ، دوی په هغه مفهوم دهغوپه وجودقایل نه دی ، لـکه څنـگه چې ساینس پوهان په اتلسمې اونـو نسمې پیـړۍ کې پرې معتقد وو. اوس دا منل شوې ده چې ساینس پوهان کشفیات کو ی اونوی معرفت حاصلوی ، خودا کار ددقیقواوجامعوقوانینوپه تـأسیس سره نه کوی

١٥. Henry T. Buckle (١٨٢١ - ١٨٦٢) انـګلیس مـورخ . (م)

١٦. Heni Poincare (١٨٥٤ - ١٩١٢) (م)

١٧. Propositions

١٨. Hypotheses non Fingo

بلکه دداسې فرضیو په ایستلوسره یې کوی ، چې هغه دنوی تحقیق د پاره لاره پرانیځی . دساینسی میتودپه باب : په یوه درسی معیاری کتاب کې د وه امریکایې فیلسوفانودساینس میتود«اساساً دایروی» بیان کړی دی .

«مونږ تجربی موادوته متوسل کیږ وچې دپرنسیبونودپاره شواهد حاصل کړ و تجربی مواد (حقایق) گڼل شوی دی ، اومونږ تجربی مواددهمد غوپرنسیبونو له مخې غوره کوو، تحلیل کوو، اوتعبیر کوو . » (۱۹)

د «دایروی» په ځای شاید د «ددوه اړخیزه» کلمه غوره او بهتره وای ، ځکه چې نتیجه دانه کیږی ، چې هغه پخوانی ځای ته رجوع وشی ، بلکه د نو یو کشفیاتودپاره دوړاندې تگ وشی ،اودادپرنسیبونو ،اوحقایقو ،او دتیورۍ اوعمل ترمینځ دمتقابلې اودوه اړخیزی عملیې له لارې کیږی . ټول تفکرات د ځینو مخکینیوفرضیومنل لازمه کوی چې هغه په مشاهداتو بناوی ، او د غه مشاهدات ممکن کوی . مگر کیدای شی چې دهمد غه تفکرپه رڼا کې په هغه بیانظر و شی : دغه فرضیې ممکن په ځینوقرینو کې ، اودځینو هدفونودپاره سمې اوداعتبار وړوی اوممکن په نورو کې نه وی . په ټولوحالاتو کې ازموینه تجربی ازموینه د ه یعنی داچې هغه کولی شی دنویوبصیرتو نودپاره ورپرانیځی . اوزمونږ په علم کې زیاتی راولی او که نه . دروترفورد (۲۰) میتودونه دهغه یوه وتلی همکاراوشاگرد په دې تاره وختونو کې داسې شرح کړل . «ده سخته تلوسه لرله چې پوه شی چې دزوی پدیدوڅنگه عمل کاوه ،په داسې مفهوم سره چې یوڅوك غواړی په دې وغږیدلی شی چې په اشپزخانې کې څه کیږی . زه فکرنه کوم چې ده دیوی تشریح دمیندلو دپاره له کلا سیکی طریقې څخه کار اخیست داسې چې ځینې اساسی قواعد دتیورۍ

۱۹. ایم. ای. کوهن او ای. ناجل، منطق او علمی میتودته مقدمه (۱۹۳٤) مخ ۵۹٦ .

۲۰. E. Rutherford (۱۸۷۱ - ۰۰۰) انگلیس فزیک پوه . (م)

له مخې تطبیق کړی . تر هغوچې په دې پوهیده چې څه ځیز پیښیږی ، دی قانع و . » (۲۱)

داوینادمؤرخ له حال سره په مساوی ډول سرخوری داسې مؤرخ چې داساسی قوانینودمیندلو دپاره یې پلټنه پرې اینبی وی ، اوپه دې قانع و ی ، چې معلو مه کړی ، څیزونه څنګه عمل کوی .

دهغرفرضیوحال ،کوم چې مؤرخ یې دپلټلوپه عملیې کې استعمالوی ، دهغو فرضیوله حال سره چې ساینس پوه یې استعمالوی ، ډیر و ر ته معلومیږی . دپروتستانزم (۲۲) اوسرمایه داری داصل دمناسبت ترمینځ دماکس و یبر (۲۳) هغه مشهور تشخیص دمثال په توګه په نظر کې ونیسی . نن ورځ به هیڅوك دغه مناسبت ته قانون و نه وایی ، که څه هم په اولووختو کې ممکن همد غسې ګنبل شوی وای . په حقیقت کې دایوه فرضیه ده . خودغې فرضیې بې له شك اوتردید څخه‌دهمدغودواړونهضتونو په باب زمونږفهم ښه پراخ کړی دی،که څه هم چې د پلټلوپه جریان کې چې‌هغې تحریك کړی دی، په خپله تعدیل شوې ده. په همدغې جملې کې دماركس یوې ویناته نظرو کړئ: «لاسې ژرنده‌له فیوډالی‌لارډسره جامعه‌جوړوی،بخاری ژرنده له صناعتی‌سرمایه‌دارسره جامعه‌جوړوی.» (۲٤)

دعصری اصطلاح له مخې ، داکوم قانون نه دی، که څه هم ما رکس ممکن همدغسې ادعاورته کړې وای، مګردایوه نتیجه ناکه فرضیه ده چې دنورې‌پلټنې اوتازه‌معرفت‌په‌لورلاره‌پرانیځي.دغسی‌فرضیې‌دتفکرحتمی‌الې ګڼلې کیږی.دجرمني

۲۱. سر چارلز ایلس د ترنیټی مجلې کې (کیمبرج ، لینټ ترم ، ۱۹٦۰) ، مخ ۱٤

۲۲. Protestanism

۲۳. Max Weber

۲٤. مارکس ـ انګلز ، Gesamtausgabe ، ۱، vi، مخ ۱۷۹ .

دشلمی پیړۍ داومړنیو کالونومشهور اقتصادپوه، ورنرسومبارت (۲۵) په داسې یوه «نارام احساس»اعتراف وکړ کوم چې ده ته هغه وخت پیداشوی ؤ،چې مارکسزم یې پرې اینبی ؤ . ده ولیکل:

«څه وخت چې مونږ هغه ارام فارمولونه بایلو کوم چې تراوسه د موجودیت په پیچلی توب کې زمونږ لارښوونکی وو، مونږ ترهغوچې یوه نوې لاره مومو،اویا لامبو کول زده کوو،داسې حس کوو،چې گواکې دحقایقوپه بحر کې دویږو. » ۲۶ په دورونوسره دتاریخ دویشلو مشاجره،له همدغې نوع څخه ده . په دورونوسره دتاریخ ویشل، کوم حقیقت نه دی، بلکه یوه ضروری فرضیه یا دفکراله ده، او ترهغوداعتبارورې ، چې رونول کوی ، اودخپل اعتبارډپاره په تعبیراتکاکوی . هغه مورخان، چې په دې خبرې سره وران دی، چې منځنۍپیړۍ څه وخت شروع کیږی،په حقیقت کې دځینوپښو په تعبیرونو کې، سره مخالف دی. دامسئله دحقیقت کومه مسئله نه ده ،خوله بلې خوا بې مفهومه هم نه ده .دتاریخ ویشل په جغرافیایی سیموسره هم په همغې اندازې حقیقت نه دی،بلکه یوه فرضیه ده.داروپایی تاریخ اصطلاح، ممکن په ځینوقرینو کې داعتبارورڅاومفیده وی، په ځینونورو کې،ممکن تهر ایستونکی اوخطاوي. دیرمورخان، روسیه داروپایوه برخه گڼی، نوریې په کلکه ردوی. دمورخ تعصب دهغې فرضیې له مخې معلوم کېدلی، اوپرې قضاوت کیدلی شی ،چې دی یې غوره کوی، اوتطبیق کوي داجتماعي مطالعاتودمیتودونو په باب ، زه دلته یوه عمومی فتوا ارومرورانقلوم ،څکه چې دادهغه ستراجتماعی عالم فتواده چې په خپله دیوه طبیعی ساینس پوه په حیث روزل شوی ؤ . جارج سورل، دمخه تردې چې په ځلوینښت کلنۍ کې ،دجامعی په باب ، په لیکلوپیل وکړی ، دیوه انجینیر په

---

۲۵. Werner Sombart

۲۶. ورنر سومبارت ، د سرمایه‌داری د اصل جوهر ، (انګلیسی ترجمه ، (۱۹۱۵) مخ ۳۵٤ .

حیث کار کاوه. ده په‌دغه‌ضرورت تینګار کاوه، چې په‌یوه خاص‌موقعیت کې، خاص عناصر ګوښه کړي، که‌څه‌هم داعمل له‌حد نه‌زیات، دساده کولوخطرولري. دی لیکي:

«یوځوك یاید‌دخپلې لارې‌په‌حس کولوسره دمخه‌ولاړشي. یوځوك یاید احتمالی اونیمګړي فرضیې وازمویی، اوپه موقتی تخمینو توقانع اوسی داسې چې دمتصاعد سمون دپاره ورتل خلاص پریږدی.» ۲۸ دغه فکر، دنونسمې پیړۍ له فکرسره دیرتو پیرلاره. په هغه وخت کې، ساینس پوهان، اومورخان‌لکه اکتین‌دغسې ورځې ته سترګې په لاروو، چې دمشهود شویو حقایقوپه تو اولوسره، دعلم یوجامع هیئت تأسیس کړی، داسې چې هغه به ټول جنجالی مسئلې یووارډتل د پاره حل کړي. خو په دې وختو کې، ساینس پوهان اومورخان دواړه ترهغه د یره معتدله هیله په خیال کې‌ساتي، اوغوا ړي له یوې جزیی‌او ناقصی‌فرضیې څخه وبلې ته، په متصاعد ډول دمخه ولاړشي اوحقایق دهغوپه تعبیرولوسره ګوښه کړي. هغه لارې اومیتودونه چې دوی یې ددغسې‌عمل‌دپاره‌غوره کوی، ماته اساساً‌مختلف‌ښکاری. په لومړی لپکچر کې، مادپروفیسر بره کلف‌داتبصره اقتباس کړی وه، چې‌تاریخ «هیڅ حقیقتی‌نه، بلکه دمنل‌شویوقضاوتونویولړدی». کله‌چې‌مادغه لیکچرونه برابرول، ددغه پوهنتون [کیمبرج] یوه فزیك پوه دبي. بي. سي. په یوې خپرونې کې دعلمی حقیقت ۲۹ تعریف داسې وکړ، چې هغه «یوبیان دی چې‌دمتخصصانولهخوا دعمومو‌په محضر کې منل‌شوی وی.» ۳۰ داداوړه فارمولونه یوهم قانع کوونکی نه دی، اوزه به هغه وخت خپل دلایل راوړم، کوم وخت چې دافاقیت په مسئله بحث کوم. خومهمه داده چې ولیدل شوه‌یوه مورخ اویوه فزیك پوه له یوه بل نه جلاعین مسئله‌تقریباً‌په عین کلماتو کې ترقاعدی لاندې راوستله.

---

۲۸. جی. سورل، Materiaux d,une theorie du proletariat (۱۹۱۹)، مخ ۷.

۲۹. Scientific truth

۳۰. داکتر جی. زمان، دلسنر په مجله کی اګست ۱۸، ۱۹۶۰.

سره له دې هم مشابهتونه، او قیاسونه دبې احتیاطو دپاره ددام، او تلك په څیروی، اوزه غواړم په هغو دلایلو په ډیره درناوی سوچ وکړم، چې وایې که څه هم دریاضی او طبیعی ساینسونو، او یا دهمدغو کټه گوریو دننه دمختلفو ساینسونو ترمنځ اختلافات قوی دی، دهمدغو ساینسونو او تاریخ ترمنځ یو اساسي فرق کښل کیدلی شی، اودافرق سړی تېرباسي چې که تاریخ یاهمدارازنورتش په نامه اجتماعی علوم — دساینس په نامه یادکړل شي. دغه اعتراضات چې څه یې ترنورو ډیرمقنع دي، په لنډ ډول دادی:

١ـ تاریخ یوازې له خاص او بېجوړې، اوساینس له عمومی څخه بحث کوی.

٢ـ له تاریخ څخه درسونه، اوعبرتونه نه اخیستل کیږی.

٣ـ تاریخ پیش گویې کولی نه شی.

٤ـ تاریخ لزوماً عندي وی، په دې چې انسان خپل ځان مشاهده کوی.

٥ـ تاریخ، دساینس په خلاف، ددین او اخلاق مسایل احتوا کوی. زه به زیار وکاږم، چې هراعتراض بېل بېل تربحث لاندې ونیسم.

اومړی داچې ویل کیږی، تاریخ له بېجوړې اوخاص، اوساینس له عمومي اوعالمي څخه بحث کوي. شاید دانظرله ارستو څخه شروع شوی وی. ارستو په دې فکرو، چې شعریات ترتاریخ نه «ډیرفلسفی» او «ډیرجدی، دی» په دې چې شعریات له عمومی حقیقت او تاریخ له خصوصی حقیقت څخه بحث کوی. ٣١ دکالنگ وو ډپه شمول، یوشمیر نورو روستی لیکوالان، دساینس او تاریخ ترمنځ، په همدغه فرق قایل وو. ښکاری چې داتمیز د یوې غلط فهمی په نسج کې نغښتی وي. دهابز ٣٢ مهمه مقوله تراوسه هم د اعتبارو ړده «په نړۍ کې هیڅ څیزغیرله نومونو

---

٣١ شعریات، لسم فصل.

٣٢. Thomas Hobbes (١٥٨٨ - ١٦٧٩) انگلیسی فیلسوف. (م).

څخه عالمی نه دی، په‌دې چې هغه څیزونه چې نومول‌شوی‌دی، هریو یې انفرادی، اوواحد دی.» ۳۳ دغه‌حکم یقیناً چې‌دطبیعی‌ساینسونو په‌باب سم‌دی. دوه جیولوجیکی تشکلات، له‌یوه نوع څخه‌دوه حیوانات، اودوه اتمونه‌له یوه‌بل‌سره هیڅ مطابقت نه‌کوی همدارازدوه تاریخی پیښې هم هیڅ سره یونه وی. خودتاریخی پیښوپه بیجوړیتوب باندې تینګار کول هغسې فلج‌کوونکی تاثیرلري، لکه هغه عادی‌او مبتذله ویناچې مور۳٤ له اسقف بټلر۳۵ څخه چې وروستی یووخت دژبنیوپوهانو ډیرښه ایسپده، اخیستی وی: «هرڅیزهغه څیزدی، کوم چې دی، اوبل‌څیزنه‌دی.» په دې لاړې روانیدل سړی زړیورازفلسفی نیروانا۳٦ ته رسوی، چې هلته دهیڅ څیزپه باب‌مهم اوجدی شی، هیڅ نه شی ویل‌کیدلی.

دژبې استعمال، مورخ دساینس پوه پوهان، کلیاتوته مجبورکوی. دپلې‌پونزې جنګ اود وهم جهانی جنګ سره بیل وو، اودواړه بېجوړی وو. خومورخ دواړه دجنګ په‌کلمه یادوی، اویوازی فضل فروش به په دی اعتراض وکړی. هغه وخت چې‌گیبون داسلام ظهور، اودکانستاین ۳۷ له خوا دعیسویت تاسیس دانقلابونو ۳۸ پـه نامه یادکړل، ده ددوه بیجوړواوخاصو پیښوپـه باب تعمیم‌کاوه. اوسنی مورخان هم‌کله چې له انګلیسی، روسی، فرانسوی، اوچینی انقلابونوڅخه غږیزی، عین شی‌کوی. مورخ په حقیقت‌کی له بیجوړی سره سرو کارنه لری، بلکه له‌هغه عمومی او کلی‌سره علاقمن دی، چې په بې جوړی‌کې وی.

---

۳۳. لیـوای تـن، iv'L .

۳٤. T. Moore (۱۷۷۹ - ۱۸۵۲) ایرلیندی شاعـر . (م)

۳۵. J Butler (۱٦۹۲ - ۱۷۵۲) انـګلیس دینـی عالـم . (م)

۳٦. Niravana په عالمی روح کـی جذبیدل او فناکیدل. (م)

۳۷. Constantine (۲۷۲ - ۳۳۷) د روم امپراطـور (م)

۳۸. د روم د امپراطوری انحطاط او سقوط ،فصـل شل ، فصـل، L

د۱۹۲۰څخه تر۱۹۳۰پورې په‌لسو کالونو کې د۱۹۱٤ جنګ دعلتونو په باب دمورخانو بحثونه‌عموماًددغې فرضیې په‌اساس کېدل ،چې‌جنګ یادډیپلوماتانودبدی اداری‌په‌وجه و، چې‌دوی په پټه کارکاوه، اوعامه ذهنیت نه‌شو کولی ددوی کنترول وکړی،اویا په سیمه ییزووا کمنوده لتو باندی دنړی داسفنا ک ویش‌له املهو . د۱۹۳۰ څخه تر ۱۹٤۰ پورې‌په‌لسو کالو کې ،دابحثونه په‌دی‌فرضیې روانووو، چې دجنګ علت‌هغه رقابتونه وو، چې دامپریالستی‌قوتونو ترمینځ موجودوو، اوداقوتونه دمخ په ځورې سرمایه داری ترفشارلاندی ووچې‌غوښتل یې نړۍ په خپلومینځو کې‌سره وویشی. دغوبحثونو دجنګ دعلتونواویا په‌هرحال، دشلمې‌پیړۍ‌په‌حالاتو کې ،دجنګ په‌باب له کلیې او تعمیم سره سروکارلاره. مورخ ددی دپاره چې‌خپل‌شواهد وازمویی، پرله‌پسې کلیه استعمالوی. که‌په دی‌باب چې ریچرد۳۹ په‌برج کې‌شاهزادګان ووژل، شواهد واضح نه‌وی،مورخ به‌له‌ځان نه‌وپوښتی ،اودا پوښتنه‌ممکن‌له‌شعوری نه‌زیات غیر شعوری وی ، چې ایا دا دوخت دا امرانوعادت ووچې دتخت مهم رقیبان ورک کړی ، اوکه څنګه . اوددې حکم به‌حقاً چې ددغې کلیې تراثرلاندی وی. د تاریخ لوستونکی اولیکونکی یودایمی تعمیم کوونکی دی، او دمورخ مشاهده به په نورو تاریخی قرینو باندی ،له‌کومه‌سره چې‌دی اشنادی ، اویاممکن‌دده دعصروی، تطبیق کوی . څه وخت ، چې زه دفرانسی انقلاب په نامه دکارلایل تالیف اولم دده تبصری په واروارتعمیموم ، اوپه خپلې ساحې کې یې په روسی انقلاب کې تطبیق کوم . دترورپه متعلق یې دغه تبصره واورئ :

« په هغوملکونو کې‌چې مساوی عدالت یې لیدلی وی، وحشتناک دی ـ نه دومره په هغوملکونو کې غیرطبیعی دی، چې یې هیڅ لیدلی نه وی . »

یا ترهغه لیا مهمه دا :

۳۹. Richard د انګلستان پاچا (م)

« دتاسف ځای دی ، کـه څه هم دیرطبیعی دی ـ چې ددغـه عصرتاریخ عموماً دهیجان اوعصبانیت په‌روحیې‌سره لیکلی‌شوی‌دی. مبالغه، کرکه، اوانګولاوافره ده، اوپه عمومی دول ترګمی حد نه لری. » ٤٠

داده یوه بله تبصره ، مګر داځل په شپاږسمې پیړۍ کې دعصری دولت دودی په باب ، د برکـ خاردت له خوا :

« څومره چې یو قـدرت وروسته هسکـ شوی وی هغومره لږ په ځای ساکن پاتې کیدلی شی ـ لومړی په دی چې هغوچې دغه قدرت خلق کړی وی ، له نورو چتـکوحرکتونوسره یې اموخت نیو لی وی . اوبله دا چې دوی په خپله بد عت راوړونکی دی ،اوغواړی همدغسی پاتې شی: دوهم په دی سبب چې هغه قوتونه چې ددوی په واسطه یا هسکـ شوی دی، اویازبیښل‌شوی دی، یوازی به په نوروشدیدو اعمالوسره استخدام کړل شی . » ٤١

دابې مفهومه ده،چې وویل‌شی تعمیم په تاریخ کې نااشنادی. تاریخ په تعمیماتو وده کوی . لـکه چې ښاغلی ایلټن ٤٢ دکیمبرج معاصرتاریـخ په یوه نوی جلدکې لیکی: «هغه څه چې‌مورخ‌دتاریخی‌حقایقوله‌تولوونـکی نه‌بیلوی؛هغه تعمیم‌دی.» (٤٣) ښایې ده زیـاته کړی وای ، چې همد غه څه طبیعی ساینس پوه ، د طبیعی انواعو له تولوونـکی نه ، اویادطبیعی حیواناتوله ساتونـکی څخه هم بیلوی . خوداسی ونه ګڼئ چې تعمیم ګواکې ، مونږته اجازه راکوی ، چې دتـاریـخ دپاره داسی یـوه پراخه طرح جوړه کړو ، چې خاصی او بیجوړی پیښی به له هغې‌سره اړومروتوافق کوی . او څنګه چې مارکس یولـه هغوکسانو څخه دی چې زیاتره ددغې طرح په

٤٠. د فرانسی د انقلاب تاریـخ ، I، ٧، فصل ٩، III، i، فصـل I .

٤١. جـی . برکخاردت ،په تاریخ او مورخانـو قضاوتـونـه ، (١٩٥٩) ، مخ ٣٤.

٤٢. G. R. Elton معاصـر انـګلیس مـورخ (م)

٤٣. دکیمبرج معاصـر تاریـخ ، ii (١٩٥٨) ، مـخ ٢٠

جوړ ولو یا په هغې دعقیدی په لرلوسره تومتی شوی‌دی ، غـواړم دلنډولو پـه غرض دهغه دیوه لیک نه یوه فقره اقتباس کړم په کومې کې چې دی دا موضوع پـه خپل اصلی ځای کې گوری .

« هغه پیښی چې په حیرتناک ډول سره ورته وی ، مگرپه یوه مختلف تاریخی محیط کې واقع کیږی ، کاملاً غیرمشابه نتایـج راوړی . ددغو تـکاملا تو ، دهریوه په بیلې بیلې مطالعې ، اوبیادهغوپه پرتله کولوسره ، دا اسانه کیږی‌چې ددغې پدیدی د فهم کلی پیدا شی . خوداقطعاً امکان نـه لـری چې دغـه فهم د ځینې مشکل کشاء تاریخی ـ فلسفی تیوری په تطبیق سره حاصل شی کومه چـې دهغې ستره‌ښیگنه داده چې له تاریخ څخه دباندی مقام ولری . » ٤٤

تاریخ د بیجوړی ، اوعمومی ترمینځ له‌مناسباتوسره سرو کارلری . تاسې دیوه مورخ په حیث ، څومره چـې دانه شی کولی ، چـې حقا یق لـه تعبیرڅخه بیل کړی داسې هم دا نه شی کولی چې خاص او عمومی سره جلا کړی ، او یایو تربل دمخه وگـڼی ؟

زماپه فـکر ، اوس ددی وخت راغلی دی ، چـې دتاریخ اوسوسیو لوجی ترمینځ د مناسباتو په حقله یوڅه ووایم . سوسیولوجی ، اوس په د وو متقابلوخطرو نواخته ده ـ له‌حدنه زیات دنظری کیدلوخطراوله‌حدنه زیات دتجربـی کیدلوخطر . لومړنی په عمومی ډول ، دجامعې په باب ، په مجردو ا و بـې مفهو مو تعمیماتو کې د ځان

٤٤. مارکس او انـگلـز ، اثار د (روسـی چاپ) ×۷ ، مـخ ۳۷۸ ، هغه لیـک چی لـه هغـه نـه دافقره نقله شوی‌ده ، په۱۸۷۷ کی په Otechestvennye Zapiski روسی مجلی کی‌راوتلی‌ده. داسی‌ښکاری چـی پروفیسر پاپر ، هغه وینا چـی دی‌یـی د (هستوریسزم Historicism مرکزی غلطی ، بولی ، مارکس ته منسو بوی. دا هغه عقیده ده چـی و ایـی تاریخـی تمایلا ت ، یا میلا نـونـه « کیدلـی شـی چـی یوازی له عالمـی قوانینـونـه سمد لا سـه وایستل شی ، » (د هستوریـسزم غریبی ، ۱۹۵۷ ، مـخ مخونه ۱۲۸-۱۲۹) . دا بس هغـه څـه‌دی چـی مارکس تری منـکرو .

دور کولوخطردی . څومره چې تاریخ په غټې (ت) سره غلط دی، هغومره جامعه په غټ(ج)سره غلطه‌ده . داخطرهغو کسانولانزدی کړی‌دی چې غواړی سوسیو اوجی ته داوظیفه وسپاری چې له هغوخاصواوبیجوړوپیښونه چې تاریخ ثبتې کړی دی دتعمیم خاصه وظیفه اجراکړی . حتی داسې نظریه هم وړاندی شوی ده‌چې وایي سوسیولوجی له تاریخ څخه د «قوانینو» ٤٥ دلرلوپـه وجه بیل دی . هغه بل‌خطر: کارل منهایم ٤٦ ذکرکړی‌دی. ده داخطرنزدی سل‌کاله ړومبی‌ذکرکړی دی،او اوس هم ترزیاته حده تطبیق‌کیږی او هغه داچې سوسیولوجی « داجتماعی بیاتوافق په یولرتخنیکی مسئلوویشل شوی دی . » ٤٧ سوسیولوجې له هغوتاریخی‌جامعونه بحث کوی چې هره‌یوه یې بیجوړی ده، اودخاصوتاریخی ړومبنوپیښواو شرایطو له خوا جوړه شوی ده . خوکه کوښښ وشی چې له تعمیم کولو،اوتوجیهه‌کواونه ډډه وشی ، اوځان یوازی دشمیرلو، اوتحلیل‌کواوتش په نـامه « تخنیکی» مسئلوته محدودکړل شی ، انسان به یـوازی د یوی دریدلې جـامعې یـوغیرشعوری مدافـع گرزیدلی وی . که داوی چې سوسیولوجې ، د مطالعې یـوگټوړدگـرکیږی ،بایـد دتاریـخ په شان ، دخاص او عمومی له منـاسباتوسره سروکـارولری . داسې هم حتمی ده چې فعال اوډینا میک شی یعنی ددریدلې جامعې (ځکه چې داسی جـامعـه

٤٥. داسی ښکاری چـی دا دپروفیسر پاپر نظروی. (خلا صه‌جامعـه، دوهم چاپ، ۱۹۵۲، ii، مـخ ۳۲۲) له بده‌هر غـه دی د سوسیو لوجـی دقانـون مثال راوړی: «دچیر ته‌چی د فکرازادی، او دافکارو دمبادلـی ازادی، په حقوقـی موسسو، او هغو موسسو په موثردون ساتل کیږی، چـی د مباحثـی د خپریدلو تضمین کـوی ، هلتـه به علمی ترقی وی» د الیکتـه په ۱۹٤۲، یا ۱۹٤۳ کـی شوی وه او ښکاره ده چـی دلیکو محرك یـی‌هغه نظر وچـی وایـی غربـی‌دموکراسی به د خپلو موسساتی ترتیباتوپه برکت سره، دعلمی ترقی په سرکی‌واقع وی. دا نظر وروسته د هغو ترقیاتو په وجه چې په شوروی اتحادکی واقع شوی‌دی ، یا رد شوی‌یا دیر مقید شوی‌دی. دا نظر حتـی‌د اعتبار وړ تعمیـم هـم نه دی، قانـون خونه دی ، نه دی .

٤٦. Karl Mannheim

٤٧. ک. منهایـم، ایدیالـوجـی او یو توپیا، (انـگلیسی ترجمـه، ۱۹۳٦) ،مخ ۲۲۸ .

هیڅ وجود نه لری)مطالعه نه وی، بلکه داجتماعی تحول او انکشاف مطالعه وگرزی. نور نوغواړم د ومره و وایم چې څومره چې تاریخ نورهم سوسیو لوجی کیږی، او یا څومره چې سوسیولوجی نورهم تاریخی گرزی، د دواړو دپاره ښه ده. پریږدی چې ددو اړو ترمینځ، سرحدونه ددوه اړخیز ترافیک دپاره خلاص اوپراخ وی.

دتعمیم بله مسئله، زماله بلې پوښتنې سره نزدې ارتباط لری. دتعمیم په باب رښتینی ټکی دادی. چی مونږ په‌هغه سره زیار باسوله تاریخ څخه زده کول وکړو او له یو لړ پیښو څخه اخستل شوی درس او عبرت په یو لړ نورو پیښو تطبیق کړو. هغه وخت چې مونږ تعمیم کوو، مونږ په شعوری یاغیر شعوری ډول سره زیار باسو چې همدغه عمل اجرا کړو. هغه کسان. چې تعمیم ردوی او په دې ټینگار کوی. چې تاریخ یوازې له خاص او بیجوړې څخه بحث کوی منطقاً هغه کسان دی، چې وایې. له تاریخ نه هیڅ شی نه زده کیږی. خوداچې وایی انسانان له تاریخ څخه هیڅ شی نه زده کوی؛ په ډیرو قابل مشاهده حقایقو سره نقض کیږی. بله هیڅ تجربه به تر دې دومره عمومی نه وی. په ۱۹۱۹ کې زه دپاریس دسولې په کنفرانس کې دبرتانیا دهیئت دیوه کمکی غړی په حیث شامل وم. دهیئت هرغړی په دې عقیده وو، چې مونږ دویاناله کانگرس نه چې سل کاله ړومبی داروپاوروستی ډیرستر کانگرس و-یو څه زده کولی شو. یو کپتان وبستر۴۸ نومی شخص، چې هغه وخت دوزارت مامورو، او اوس سرچارلز وبستر او یو مشهور مورخ دی. په یوې مقالې کې مونږ ته د تاریخ درسونه وښودل. دوه یې لاتراوسه زما په یاد کې پاتې دی. یو یې دادی چې کله چې داروپا نقشه بیا کښله کیږی، دحق ارادیت داصل هیرول، خطرناك دی. بل یی داؤ چې په باطله دانۍ کې دپټو سندونو

۴۸. Captain Webster

اچول خطرناك دی ځکه چې دهغو محتویات به دکوم بل هیئت پټ سرویس حتماً په بیه واخلی. دتاریخ دغه درسونه، مونږته لکه انجیل شول اوزمونږ په کړو یې سخت اثردرلود. د امثال تازه او جزئی دی. خومشکله نه ده، چی په نسبتاً لیری تاریخ کې، دلیالیرې تاریخ ددرسونو تاثیر وښودل شي. هرڅوك په روم باندې دلرغونی یونان له تاثیر نه خبرلری. خوزه په دې باورنه لرم، چې که کوم مورخ زیار ایستلی وی، چې دهغودرسونو یودقیق تحلیل وکړی، کوم چې رومیانو دلرغونی یونان له تاریخ څخه زده کړی وی، یا په دې عقیده وی، چې دوی څه زده کړی دی. دهغودرسونو اوعبرتونو معاینه کول، ممکن ښه نتایج ولری، چې په لویدیځی اروپا کې په اولسمې، اتلسمی، اونونسمې پیړۍ کې دزاړه انجیل له تاریخ څخه اخیستل شوی دی. له دې نه په پرته په بل ډول دانګلستان دپوریتان انقلاب ۴۹ پوره واضح نه شی، اودغوره کسانو مفهوم دعصری نیشنلزم په هسکیدو کې یومهم عامل دی دلرغونې تربیې مهر، په نونسمه پیړۍ کې، دستری برتانیا په حاکمی طبقې ډیر واضح و. ګروتی، چې ذکریې رومبی شوی دی، اتن ته یې دنوی دموکراسۍ دیوه مثال په حیث اشاره کړې وه. اوزه هیله کوم چې دپراخو اومهمو عبرتونو هغسې مطالعه وګورم، چې وښیی دروم دامپراتورۍ تاریخ، دبرتانیایی امپراتورۍ جوړوونکو ته درسونه ښودلی دی. زماپه خاصې ساحې کې، دفرانسی دانقلاب د ۱۸۴۸ انقلابونو، او ۱۸۷۱ دپاریس دکمیون درسونو د روسیی په انقلاب جوړوونکو سخت اثر کړی وو، اوحتی سړی ویلی شی، چی دهغو ذهنونه یې اشغال کړی وو. خوزه به هغه قید را یادکړم چې دتاریخ دوه اړخیز خصوصیت تحمیل

۴۸. Puritan Revolution د انګلستان د پروتستانانو دګوند د هغو غړو نهضت چی ددوی په فکر دکلیسا هغه اصلاحات چی د ملکی ایلیزابتی ترمشرتا به لاندی شوی وو، نیمګړی دی، او باید بیځایه مذهبی رسوم ګرد سره نه وی (م).

کړی دی . له تاریخ څخه درس اوعبرت اخیستل هیڅکله ساده او یوارخیزه عمل نه دی. دماضی په رښا کې د اضرپه باب زده کړه کول، ددې معنی لری چې دحاضر په رښا کې دماضی په باب هم زده کړه کیزی. دتاریخ وظیفه داده چې دماضی اوحاضر په باب عمیق فهم دهغوی دیو تربله مناسبا تو له لارې تو سعه اوډیر کړی .

زما دریم تکی ، په تاریخ کې ، د پیشگویی رول دی . ویل کیزی چې له تاریخ نه ، هیڅ درس نه اخیستل کیزی په دې چې تاریخ ، د ساینس په خلاف ، د اینده په باب پیشگویی کولی نه شی . دا مسئله دغلط فهمی په نسج کې نغښتې ده . لکه چې موولیدل، ساینس پوهان، نور نوهغومره تلوسه نه‌اری ، چې دطبیعت دقوانینو په باب وغږیزی ، لکه څومره چې دمخه پرې ګړیدل . دساینسونو،هغه تش دنامه قوانین چې زمونږعادی ژوند متأثر کوی ، په حقیقت کښې دتمایلاتو بیانونه دی ـ داسې بیانونه چې وایی که ټول شیان په مساوی حال ، یا لابراتواری شرایطو کې وی ، څه شیان به پیښ شی ـ دوی ددغې پیشگویی ادعا نه کوی ،چې په مشخصو اوخاصوحالاتو کې ، به څه پیښ شی . دجاذبې قانون دانه ثابتوی چې هغه خاصه مینه به مځکې ته واویـزی . یوڅوك یې ممکن په هوا کې په ټوکری کې و نیسی . دنورقانون چې وایی و رانګه په سمه لیکه حرکت کوی ، دانـه ثابتوی چې دنور یوه خاصه ورانګه به کږه نه‌شی اویا کوم دخالت کوونکی عامل به یې تیته نه کړی. خودا ددې معنی نه ورکوی ، چې دغه قوانین بې ارزښته دی ، اویا د پرنسیپ له مخې‌داعتبارورنه دی. مونږ ته‌ویل کیږی چې‌عصری فزیکی‌تیوری دپښوله‌احتمالاتو څخه چې واقع کیږی ، بحث کوی. ساینس، نن ورځ ترپخوانه زیات هڅه اری چې‌هېر نه کړی چې‌استقرا دمنطق له مخې یوازې احتمالاتو یامعقولې عقیدې ته منتهی کیږی،اوهڅه کوی چې خپل‌احکام یادعمومی قاعدو یالارښوونکوپه حیث و ګڼی چې صحت یې یوازې په یوه خاص عمل کې ازمویل کېدلی شي . لکه څنګه چې

کانت۴۹ وایي «دساینس (وظیفه) پیشگویی، اودپیشگویی (وظیفه) عمل‌دی.» ۵۰ په تاریخ کې دپیشگویی‌دمسئلې په باب کلی په‌هغه فرق کې‌ده چې دعمومی اوخاص، اودعالمې‌او بیجوړی ترمنځ موجوده وی. لکه څنګه چې موولیدل، مورخ مجبور دی چې‌تعمیم وکړی، اودتعمیم په کولوسره ، دایښه عمل‌دپاره عمومی لارښودنې تهیه کړی، ـ داسې لارښوونې ـ چې که څه هم خاصې پشګوئې ګانې نه دی ــ هم سمې اوهم ګټوری دی . خودی نه شی کولی، دخاصو پیښوپیشګویی‌وکړی، په دی چې‌خاصه‌پیښه بیجوړې ده، او دتصادف عنصر پکې دخالت کوی . دغه تمیز چې فیلسوف زوروي ، یوه عادی شخص‌ته پوره واضح دی . که‌په یوې ښوونځی کې دوه یادرې واړه شری ونیسی، تاسې‌دغی نتیجی ته رسیږی ، چې دغه رنځ به‌خپور شی. دغه پیشګویی، که‌یې په‌دغه نامه یاده کړئ، له‌پخوانیوتجاربو څخه په تعمیم بناده ، اودعمل دپاره سم اوګټورلارښوونکی دی . خوتاسې دغه خاصه پیشګویی کولی‌نه شی، چې(چارلز)یا(میری) به شری ونیسی. مورخ هم په همدغه ترتیب دمخه ځی . خلق له مورخ څخه داهیله نه‌کوی چې پیشګویی وکړی، چې‌بله میاشت به‌په‌روریتانیا۵۱ کې انقلاب وشی. هغه قسم‌استنتاج چې‌دوی به‌یې‌دکولو خیال ولری، څه به یې درورریتانیا د واقعاتوپه خاصې پوهې، اوڅه به‌یې دتاریخ په مطالعې بنساوی ، اودا استنتاج دادی چې‌په رورریتانیاکې شرایط داسې دی، چې ممکن په نزدې اینده کې‌هلته انقلاب راولی، په‌دی شرط چې که څوک یې شروع کړی ، اویاممکن د حکومت له خوا یو څوک څه وکړی ، او دپیښیدلومخه یې ونیسی.دا استنتاج‌ممکن‌له‌تخمیناتوسره ملګری وی . تخمینات‌به‌څه دنوروانقلابونو

۴۹. A. Comte (۱۷۹۸ - ۱۸۵۷) فرانسوی فیلسوف (م)

۵۰. Course de philosophie positive ،i؛ مخ ۵۱. اصل عبارات په فرانسې کې دا دی :
(Science, d' ou prevoyance; Prevoyance, d' ou action).

۵۱. Ruritania . دیوه خیالی مملکت نوم (م)

په قیاس، اوپه هغې رویې بناوی چې دو ګړو مختلفې دلې به‌یې دانقلاب په‌باب غوره کوی. داپیشګویی، چې که‌غواړی په دغه نامه‌یې یاده کړئ ،یوازې دبیجوړو اوخاصو پیښودواقع کیدلوپه صورت کې ، چې دهغو پیشګویې کیدلی نه شی، تحقق موندلی شی. خوداددې معنی نه ورکوی، چې‌هغه نتایج، چې‌دآینده په‌باب له تاریخ څخه اخیستل کیږی، بې‌ارزښته دی، یاداچې‌هغه مشروط اعتبارنه لری، کوم چې دعمل دپاره دیوه لارښوونکی په حیث، اوپه دې باب چې‌وتایع څنګه پیښیږی، زموږدمعرفت د پاره دیوې کلی په حیث کارکوی. زه نه غواړم دانظر وړاندې کړم چې د اجتماعی‌عالم، اویاموږخ نتایج په دقیق توب کې دفزیکی‌عالم له نتایجوسره جوړه کیدلی‌شی،اویا داچې‌دهغولږدقیق توب داجتماعی علومودبیرته پاتې‌توب په وجه دی. انسان ترهرهغه څه نه چې‌مونږته معلوم‌دی، دهرنظرله‌مخې زیات پیچلی طبیعی واحددی . دهغه دکړنواوساوک مطالعه مونږپه داسې‌مشکلونو اړوی، چې په نوعیت کې له هغو څخه بیل دی ، چې فزیکی ساینس پوه ورسره مخامخ کیږی . یوازې هغه څه چې غواړم تثبیت یې کړم، دادی چې ددوی غایې اوطریقې اساساً یوله بل سره ورته دی .

زماځلورم تګی ، چې غواړم دلته یې‌ذکرکړم، ترنورودیرمقنع بحث دی او داجتماعی‌علومو،دتاریخ اوپه‌شمول اوفزیکی‌علومو ترمینځ،دبیلتون دکړنې کښل‌دی. داهغه بحث دی، چې په اجتماعی‌علومو کې، فاعل اوموضوع دواړه له یوې نوع څخه دی ، اویوپه بل باندې متقابل اثراوعمل کوی. انسانان‌په‌طبیعی واحدونو کې، نه یوازی ترنورو ډیر پیچلی اوتحول منونکی دی، بلکه دوی باید دنوروانسانانو له خواڅخه مطالعه شی، نه دنورو انواعود مستقلومشاهدینوله‌خوا . دلته‌ا نسان، دحیاتی‌ساینسونوپه خلاف،نورنوپه‌دې قانع‌نه‌دی‌چې‌یوازې‌خپل طبیعی جوړښت او عکس‌العملونه مطالعه کړی .سوسیواوجی‌پوه،اقتصاد پوه ،اویا مورخ دی‌ته‌اړدی،

چې دانسانی کړوپه دغسی شکلو نوکې ننو ځی چیر ته چې دهغه اراده فعاله ده، اودامعلومه کړی چې انسانان چې دده دمطالعې موضوع ده، ولی ددغسې عمل دکواودپاره اراده کوی، لکه څنگه چې یې کوی. دمشاهد اوهغه چا ترمینځ چې ترمشاهدې لاندې نیول کیږی، دغسې یونسبت تاسیس کوی، چې یوازې تاریخ اواجتماعی علوموته خاص دی. دمورخ دنظر تکی په قاطع دول، په هری هغې مشاهدی کې ننوځې کوم چې دی یې کوی. تاریخ ټول، په نسبیت سره کښل کیږی، کارل منهایم وایي چې: «حتی هغه کته گوری گانې، په کوموکې چې تجارب ټول شوی، منظم شوی، او په یوه خاص صنف کې اچول شوی دی، دمشاهد داجتماعی موقف په قرار تغییر کوی.»۵۲ خودا یوازې سمه نه ده چې داجتماعی ساینس پوه تعصب لزوماً دهغه په ټولومشاهداتو کې دخالت کوی، دا هم سمه ده، چې دمشاهدی عملیه هغه څه چې ترمشاهدی لاندې نیول کیږی، متاثراوتعدیل کوی، اوداپه دوومخالفو طریقوسره واقع کیدلی شی. هغه انسانان دکوموچې سلوک ترمطالعې لاندې نیول کیږی، او پیشگویی یې په باب کیږی، ممکن پخوا تر پخوا، دهغود عواقبو په پیشگویی سره خبرشی، چې دهغوبه ښه نه ایسی. نودوی به په دې راضی شی، چې خپل عمل تعدیل کړی. په دې حال کې به، پیشگویی، که څه هم چې دتحلیل په سم اساس بناوی نتیجه ورنه کړی. یودلیل، چې ولی په هغوخلقو کې چې تاریخي شعوریې قوی دی، تاریخ یوازې کله کله ځان تکرار کوی دادی چې ددرامې شخصیتونه په دوهم نمایش کې، دلومړی نمایش له نتیجې نه خبروی، او دا خبرتیا ددوی عمل متاثر کوی ۵۳.

---

۵۲. ک. منهایم، ایدیالوجی او یو توپیا (۱۹۳۶)، مخ ۱۳۰

۵۳. دا بحث د مولف په تالیف، د بولشویك انقلاب، ۱۹۱۷ - ۱۹۲۳، i (۱۹۵۰)، مخ ۴۲ کی پسی اوزد شوی دی.

بولشویکان په دې پوه وچې د فرانسې انقلاب په ناپلیون واوښت. دوی ویریدل، چې ممکن ددوی انقلاب هم په همدغسې یوه کس ختم شی. نودوی په تراتسکي بې اعتبار وو، په دې چې دی دهغوی په مشرنوا کې ترټولو زیات یوه ناپلیون ته ورته معلومیده. دوی په ستالین اعتبار وکړ، ځکه چې هغه ترټولو لږ یوه ناپلیون ته مشابه و. خودغه عمل ممکن په معکوس سمت هم روان شی. اقتصاد- پوه، دراتلونکی اقتصادی چټک انکشاف ٥٤ یانا څاپه تنزل ٥٥ پیشگویی کوی، اوداپیشگویی دموجودواقتصادی حالاتو په علمی تحلیل سره کوی. که دده صلاحیت ډیر، اودلیل یی قوی وی، ممکن ددغسې حادثې په پیشگویی سره خدمت وکړی. د سیاست عالم، یعنی هغه څوک چې دتاریخی مشاهدو په قوت سره داعقیده پیاوړې کوی، چې دمطلقیت ٥٦ عمر لنډوی، ممکن دمطلق العنان په چپه کیدلو کې کومک وکړی، هرڅوک دانتخاباتی مبارزو په دوران کې دکاندید انو په سلوک پوه وی. دوی دخپل دبری پیشگویی کوی، او په دی کې یې ارادی مقصد دا وی چې دپیشگویی احتمال لاهم پسې ډیر کړی. یوڅوک په دې فکر کیږی، چې اقتصاد پوهان، سیاست پوهان، اومورخان، چې کله په پیشگویی پیل کوی، کله کله غیرشعوری هیله تحریك کوی، چه دپیشگویی تحقق چټک کړی. ددغو پیچلو ارتباطاتو په باب، هغه څه چې ممکن په مصون ډول وویل شی دادی چې دمشاهداوهغه څه ترمینځ چې ترمشاهدې لاندې نیول کیږی، داجتماعی عالم اودهغه دمفروضاتو٥٧ ترمینځ، اودمورخ اودهغه دحقایقو ترمینځ، متقابل عمل پر له پسی دی، اوپه مداوم ډول تغییر کوی. ښکاری چې دغه خصوصیت دتاریخ اواجتماعی

٥٤. Boom

٥٥. Slump

٥٦. Despotism

٥٧. data

علومویوه بیلوونکی نښه وی . ښایی دلته دغه یادونه وکړم چې په دغوو روستیو کالونو کې ،دفزیک ځینی پوهان دخپل علم په باب داسې غږیدلی دی ،چې ښکاری دوی دطبیعی کاینات تو ،اودمورخ دجهان ترمنځ دلیازیات مشابهت نظرورانده کوی. لومړی داچې ویل کیږی ددوی نتایج دشک یانامعین توب ۵۸ په اصل کې نغښتی دی. په بل لیکچر کې به زه په تاریخ کې دتش په نامه جبرد ماهیت اوحدود په باب وغږیزم. خودا چې ایاد معاصر فزیک نامعین توب دکاینات وپه ماهیت کې واقع دی، یاهغه تش زمونږ دموجود ناقص علم یوه نښه ده(داتکی تراوسه هم تربحث لاندې دی) زه به په هغه کې د مهمومشا بهتونو اوقیاسونو دکشفولو په باب زمونږ په قابلیت سره د تاریخی پیشگویی گانو دکولو د پاره همهغه شکونه ښکاره کړم لکه چې یوځوکا لـه رومبـی ځینـو احساساتی عـلا قمنو کوښښ کاوه چې پـه هغـه کې داسې ثبوت و مومی چې گـواکې په کاینـاتو کـې آزاده اراده عملیا ت کوی . بـله داچې مونږ ته ویل کیږی، چې په عصری فزیك کې دمکان فاصله اودوخت انقضاداسې پیمانې اواندازې دی چې د«مشاهد» په حرکت کولو اړه لری. په عصری فزیك کې، تولې پیمانې ذاتی تغییرونه منی اودا ممکنه نه ده چې د«مشاهد » اوهغه څیز ترمینځ، چې ترمشاهدې لاندې نیول کیږی، یوثابت مناسبت تاسیس کړلشی .«مشاهد»اوهغه څیز چې تر مشاهدې لاندې نـیول کـیږی ، دواړه ـیا فا عل او مو ضوع دواړه ـ دمشاهدې په آخری نتیجی کې داخلیږی.خو په داسې حال کې چې دا تشر یحـا ت په ډیر لږ تغییر سره دمورخ اودهغه دمشاهداتو د مو ضوع په با ب تطبیق مو می ، زه په دې قانع نه یم چې ددغومناسبتونو جوهر په کوم واقعی مفهوم سره دهغومناسباتو له ماهیت سره دمقایسې وړدی ، کوم چې دفزیك پوه اود هغه دکـاینا تـو پـه بـا ب مو جوددی که څه هم زه دپرنسیپ له مخې ددې علاقمن یم چې هغه اختلافات کوم چې

۵۸. Indeterminacy

دمورخ طریقه دساینس پوه له‌طریقې نه‌بېلوي ، کم کړم نه داچې‌زیات یې کړ م ، دابه بې‌فایدې وي چې کوښښ‌وشی‌دغه اختلا فات دناقصو مشا بهتو نوپه‌استنادلهرې کړل شی .

خوزما په‌فکر ، کله‌چې دامناسبه ده چې‌وویل شی‌چې دمطالعې په مو ضو ع کې داجتماعی عالم یامورخ مشمو لیت دفر یکی عا لم ترمشمولیت څخه تو پیر لری ، اوهغه مسایل کوم چې دفاعل او مو ضوع دمناسبت په‌واسطه پیدا کیږ ی ، تر هغو په لایتنا هی دول پیچلی‌دی. دادموضوع اخر نه‌دی.دعلم په‌باب ،ارغونی نظریات چې په‌اولسمې ،اتلسمې ،او نونسمی‌پیړی کې‌مروج وو، ټول په‌دغه قیاس بناوو، چې دمعلوم کوونکی‌فاعل اومعلومې‌شوې‌موضوع ترمینځ[۵۹] قوی‌دوه‌گون‌توب موجوددی. سره له‌دې هم‌عملیه درک‌شوله ، هغه نمونه چې دفیلسو فانو له‌خواطرح‌شوله،و یې ښودله، چې فاعل اوموضوع ، انسان اوبهرنی نړی ،سره‌ویشل‌شوی‌دی،اوبېل‌دی . داد ساینس دظهور اوانکشاف یوستر عصرو .دپیشقدمانو جهان بینې علمی نظریات تر دیرې اندازې متاثره کړل.انسان‌دبهرنی‌نړی‌په‌ضد په‌دیرشدت سره وښودل شو. ده‌له‌دغې نړی سره داسې په کلکه پنجه ورکړله، لکه څنگه چې یې‌له‌کوم نه رام‌کېدونکی‌اوقوی دښمن سره پنجه ورکړې وی. نه‌رام کېدونکی په دې چې په هغه پوهیدل مشکل و ،قوی دښمن په‌دې چې په‌هغه تحکم سخت و . خودعصری سا ینس په‌انکشاف سره دغه‌جهان بینې هم په‌انقلابی ډول‌سره تغییر ومو ند .

په‌اوس وخت‌کې یوساینس پوه دطبیعت دقوتونو‌په‌باب ډیرلږد اسې‌فکر کوی، چې دهغو په‌ضد مبارزه و کړی ،بلکه دو ی دا قو تو نه دا سې‌گڼی چې و ر سره همکاري‌و کړي ،اودخپلو مقصدو نودپاره یې آماده کړی . دعلم قد یمی نظریات نورنوله‌نوی علم او په‌تېره‌بیا دفزیک له‌علم‌سره سرنه‌خوري. نودحیرانی ځای نه دی

۵۹. Dichotomy

چې فیلسوفانو په تیرو پنځو سو کالونو کې په هغو انتقادونه شروع کړی دي، او ددې پېژندنې یې هم شروع کړی دی، چې دعلم عملیه فاعل اوموضوع یو له بل نه په شدید ډول نه بېلوی، بلکه ددوی ترمینځ دمتقابل مناسبت او یو په بل د اتکا په یوڅه حد قایل دی. اودا داجتماعی علومو دپاره نهایت اهمیت لری. او س غواړم دا دلیل وړاندې کړم چې اجتماعی علوم په کلی ډول سره دعلم له هرې هغې تیوری سره چې دفاعل اوموضوع ترمینځ په کلك بېلتون قایل دی، هیڅ سرنه خوری، په دې چې په اجتماعی علومو کې همغه انسان هم دفاعل او هم دموضوع، هم دمحقق اوهم دهغه څیز په حیث چې ترتحقیق لاندې نیول کیږي، شامل دی. سوسیولوجی، په خپل دغه زیار سره چې دځان دپاره دنظریاتو یومنسجم هیئت تاسیس کړی، په حقه سره یوه څانګه پرانیستلې اودعلم سوسیولوجي یې نوملې ده. خوداز یار تراوسه ډیردوړاندې تللی نه دی، په دغه غټ دلیل چې سوسیولوجی په دې قناعت کړی دی چې دعلم دعنعنی نظریې دقفس دننه حرکت وکړي، که فیلسوفان، لومړی د عصری فزیکی ساینس تر تاثیر لاندې، او اوس دعصری اجتماعی علومو ترتاثیر لاندې، پدې شروع کوي چې له دغه قفس نه و وځی، او د علمی عملیو دپاره یوه نوې عصري طرح جوړه کړي، نه داچې په یوه کهال شعور باندې دمفروضاتو داثردتوپ زاړه بلیار دهغه زړه طرح وښیی، داداجتماعی علومواو په تیره بیا دتاریخ دپاره یوډیر نیك فال دی. داټکی ښایسته داهمیت وړدی او زه به هغه وخت بیا ورته وګرزم، چې غواړم په تاریخ کې دافاقیت دمفهوم په باب بحث وکړم.

په پای کې، مګر نه په لږ اهمیت سره، مجبوریم په هغه نظر بحث وکړم چې وایی تاریخ څنګه چې دمذهب اواخلاق له مسایلو سره ډیر نزدې ارتباط لری په عمومی ډول له ساینس اوحتی له نورواجتماعی علومونه بیل دی اوتوپیر ترې لري. له مذهب سره به دتاریخ دمناسبت په باب یوازې دومره وګړیږم، څومره چې لازمه ده

خپل دریځ څرګند کړم .جدی منجم کېدل له دې سره موافق دی چې په کوم یوه خدای عقیده ولر له شی ـ داسې خدای چې کایئات یې خلق کړی او نظم یې ور کړی دی. خودا په دغسې یوه خدای د عقیدی له لرلو سره موافق نه دی چې هغه په خپله ا را ده غواړي دیوه ستوري د حرکت لاره واړوي، یاخسوف ټال کړي، یاد کایناتی لوبې قاعدوته تغییر ور کړی. په همدغه ډول، کله کله داسې نظر وړاندې کیږي چې یو جدی مورخ ممکن په داسې خدای عقیده ولري چې هغه په عمومی ډول د تاریخ سیر ته نظم اومفهوم ور کړی وی، که څه هم دی به د زا ره انجیل رقمی په خدای باندې عقیده کولی نه شی چې هغه به دا مالیکاتو ٦٠ په وژلو کې مداخله کوي یا به په خبرو کې غو لول کوي، او غواړی د جوشوا ٦١ دلښکرو په ګټه د ورځې ساعتو نه اوږده کړي . داسې هم دی د خاصو تاریخی پېښو د تشریح په غرض له خدای څخه مرسته نه غواړی . روحانی پلار دی : ارسې ٦٢ په یوه تازه کتاب کې زیارایستلی چې دغه تمیز وا ضح کړي .

«دیوه محصل د پاره دا کافی نه ده چې په تاریخ
کې هرې پوښتنې ته داسې ځواب ور کړي چې دا
د خدای کار و. تر هغو چې مونږ د و مره وړاندې تللی
نه یو چې دنیا یې پېښې او بشری ډرامه مرتبه کړو ،
نه ښایي پراخې ملاحظې میدان ته کړو. » ٦٣

٦٠. Amalekites د سوریې د ملکیو پخوانی چپاولګر کوچیانی قوم . (م)

٦١. Joshua . د موسی (ع) جانشین چې اسرائیلیانو یې کانان ته سوق کړل. (م)

٦٢. M. C. D, Arcy

٦٣. ایم. سی .ډ. ارسی ، د تاریخ مفهوم : دنیایی او مقدس (١٩٥٩) ، مخ پولی بیوس (د یونان مورخ) تر هغه دمخه دا نظر ښکاره کړی و : «چیرته چې کیدی شی د پېښو علت معلوم کړل شی نه ښایی یو څوک خدایا نوته مراجعه وکړی» (اقتباس د کی . فان فرتز K. Von Fritz په ، په لرغونی مهال کی دمخلوط اساسی قانون نظر ، نیویارک، ١٩٥٤، مخ ٣٩٠)

ددغه نظر غرابت په دې کې دی چې معلومیزی مذهب دقطعو دجیلك په حیث ګڼل کیزی اوهغه دحقیقتاً مهموچالونو دپاره ساتل کیزي اودبلې طریقې دپاره نه را ایستل کیزی . کارل بارت (٦٤) دلوتردمذهب عالم ترهغه لاښه کارو کړچې داسمانی او دنیایې تاریخ ترمینځ یې پوره بیلتون اعلام کړ ،اودنیایی تاریخ یې دنیایې څنګلو ته وسپاره. پروفیسر . بټرفیلډ ،چې که زه یې په خبرو وپوهیزم ،څه وخت چې د«تخنیکی » تاریخ په باب بحث کوی ، همدغسې یوڅه په نظر کې لري. تخنیکی تاریخ هغه یوالځنی .

تاریخ دی ،چې ممکن تاسې اومونږ به یې تل ولیکو ، او یا دا چې ده پخپله به تل لیکلی وی . خو ددغه عجب عنوان په استعمال سره ،دی دغه حق د ځان کوی ، چې د خاصانو یاخدایې تاریخ باندې عقیده ولری ، چې له هغه سره به پا تې مونږ او تاسې سره کار نه لرو . د بردیایف ٦٥ ،نیبور ٦٦ اوماری تین ٦٧ په شان لیکوا لان تاریخ ته په یوه مستقل حال قایل دی ، خو په دی تینګ دی چې دتاریخ غایه یا انجام له تاریخ څخه بهر واقع دی. شخصاً زه نه شم کولی دتاریخ کلیت له کوم فوق-تاریخی قوت سره پخلا و ښیم په کوم چې د هغه اهمیت او مفهوم ترلی دی - فرق نه کوی چې داقوت دغوره شویو خالقو خدای وی ، عیسایی خدای وی ، دکوم رب النوع پټ شوی لاس وی ، یا دهیګل جهانی روح وی . د د غو لیکچرونو د مقصد د پاره ، زه داسې فرض کوم چې مورخ باید دغه مسئله بې له دې چې دماشین خدای ٦٨ ته رجوع وکړی ، حل کړی ، داسې چې تاریخ داسې یوه لوبه ده ، چې دچاخبره ،جیک نه لری.

---

٦٤. Karl Barth

٦٥. Berdyaev

٦٦. A. R. Niebuhr (د عقیده او تاریخ دکتاب مولف) نیویارك ، ١٩٤٩.

٦٧. Maritain

٦٨. deus ex machina ؛ اشاره وهغه کلاسیکی عمل ته ده چې په سختو مصیبتونو کې به د مشکل د حل دپاره رب النوع له ماشین نه ایستل کیده. (م)

له اخلاق سره د تاریخ مناسبت ډیر پیچلی دی، او په دغه باب چې تر اوسه څه بحث شوی دی، د څو مبهماتو په وجه ناقص دی. نن ورځ یوازې کله کله ضرور وی چې په دې بحث وشي چې له مورخ نه دا تقاضا نه کېږي چې د خپل داستان د شخصیتونو په شخصی ژوندانه اخلاقی قضاوتونه صادر کړي . د مورخ او دهغه چانظرونه، چې په اخلاقی اصولو ولاړ وی ، کاملاً یو نه وی .اتم هنری ، ممکن بدمېړه او ښه پاچا تیر شوی وی .خو مورخ دده دلومړني صفت په باب یوازی هغه وخت علاقه ښکاره کوی چې تاریخی پېښی یې متاثره کړې وی . که د هغه اخلاقی عیبونو په عمومی پېښو دومره لږ څرګند اثر کړی وی، لکه چې د دوهم هنری عیبونو کړی دی مورخ ته نه ښایې دهغو په باب ځان سرګردان کړی . دا حکم د بدو او ښو صفتونو په باب یوشان صدق کوي . روایت دی چې پاستور ۶۹ او انشټاین ۷۰ دواړه په شخصی ژوندانه کې بېجوړې، او حتی لکه ولیان متقي وو. خو داسې وګڼئ چې دوی بیوفا میړونه، یا ظالم پلرونه یا بې پرنسپه اخلاقی ملګری وو، نو ایا د دوی د تاریخی کارنامو اهمیت به تر هغو لږ وی، کوم چې اوس دی؟ مورخ اساساً له دغسې کارناموسره سروکار لری.

روایت دی چې ستالین په خپلې دوهمې ماینې ظلم او زیاتی کړی دی خوزه د شوروې پېښو د مورخ په حیث دا احساس دومره نه لرم چې هغه په نظر کې ونیسم .دا د دی معنی نه لری چې شخصی اخلاق اهمیت نه لری ،یا دا چې د اخلاقیاتو تاریخ د تاریخ یوه روا برخه نه ګڼله کېږي . خو مورخ داسې نه کوی چې په یوې خواتا وشي او دهغو افرادو په شخصی ژوندانه اخلاقی قضاوتونه صادر کړی ،چې دده د کتابونو په مخ ښکاره کیږی . دی نو رڅه وظایف په مخ کې لری .

تر هغه لیا جدی ابهام په عمومی اعمالو باندې د قضاوت په مسئلی پیدا کېږی .د مورخ

---

۶۹. L. Pasteur (۱۸۲۲ - ۱۸۹۵) فرانسی ساینس پوه. (م)

۷۰. A. Einstein (۱۸۷۹ -)جرمنی فزیك پوه. (م)

په دغې وظیفې عقیده چې په هغو افرادو چې د ده په ډرامې کې ظاهر یزی ، اخلاقی قضاوتونه صادرشي، یوه اوزده سابقه لري . خو داعقیده هیڅکله دومره قوی نه وه لکه څومره چې په نونسمې پیړۍ کې په برتانیې کې وه .داهغه وخت و چې دا عقیده هم دهغه عصر داخلاقی تمایلا تو اوهم دفردیت دلمانځلو داصل له خواتقویه شوې وه. روزبیری ۷۱ ویل چې هغه څه چې انګلیسان هڅه لری پرې پوه شي دا دی چې نا پلیون په رښتیا « یو ښه شخص» ۷۲ وکه نه . اکتین له کرې تېن ۷۳ سره په لیکونو کې اعلام کړه چې داخلاقی اصولو ثبات، د تاریخ د صلاحیت، حیثیت، او انتفاعیت راز اوسر دی . دی مدعی شوچې تاریخ « د منازعاتو حکم ، د سیاح لارښوونکی، اودهغه اخلاقی معیارحامی وګرزوی چې دمځکې او دمذهب قوتونه تل په دی هڅه کې د ی ، چې هغه وزیښي .» ۷٤ دانظریه داکتین په هغې تصوفی عقیدې بنادکومه چې ده دتاریخی حقایقو په افاقیت اوعلویت لرله . ددغې نظریې لهمخې، لهیوه مورخ نه ظاهراً داتقاضا کیزی، اوده ته دغه حق ورکول کیزی، چې دتاریخ په نامه یعنې په هغه نامه چې تاریخ ته یورازفوق - تاریخی اختیارورکول کیزی ، په هغوافرادو اخلاقی قضاوتونه صادر کړی، چې په تاریخی پیښو کې ښکاره کیزی. اوس هم دانظر کله کله په غیر متوقعه شکلونو کې سرهسکوی. پروفیسر تاین بی ۷۵ په ۱۹۳۵ کې په حبشستان باندې دموسولینی حمله دیوې « ارا دی شخصی ګناه» ۷٦

۷۱. Rosebery

۷۲. روز بیری، ناپلیون: وروستی مرحله، مخ ۳٦٤.

۷۳. Creighton

۷٤. د بین المللی چارو سروی، ۱۹۳۵، ii ، مخ ۳.

۷٤. اکتین، تاریخی مقالی او مطالعات (۱۹۰۷) ، مخ ۵۰۵ .

۷۵. A. Toynbee انګلیس معاصر مورخ . (م)

۷٦. د بین المللی چارو سروی، ۱۹۳۵، ii ، مخ ۳.

په حیث بیان کړله . سرایسایه برلین، په هغې مقالې کې چې پخوا یې ذکروشو، په کلکه اصرار کوی چې دا دمورخ وظیفه ده چی «په شارلمان، یاناپلیون، یاچنگیز خان یاهتلر، یاستالین باندی د دوی د بې رحمانه قتلونو په باب قضاوتونه وکړی.» ۷۷

پروفیسر نوولز دا نظر په کافی اندازې ترټلی دی . ده په خپل افتتاحی لیکچر کې دموټلی ۷۸ ددوهم فلیپ تقبیح اقتباس کړې ده: «که چیری هلته بدی گانې وی .... له کوموڅخه چې دی خلاص و، دا له دې امله ده چې انسانی طبیعت ددې اجازه نه ورکوی، چې په بدی کې هم کمال ته رسیدل وشی،». داسې هم ده دکنگ جان په باب دستمبز ۷۹ وینا را یاده کړی ده : «په هرهغه جرم سره کثیف شوی و، کوم چې یوانسان رسوا کولی شی،» . په افرادو باندې دا داخلاقی قضاوتونو هغه مثالونودی، چې مورخ یې داعلامولو صلاحیت نه لری .«مورخ قاضی نه دی، په دارځړوونکی قاضی خو بالکل نه دی.» ۸۰ خو کروسې هم په دغه باب یوه ښه فقره لری، چې غواړم دلته یې ذکرو کړم.

۷۷. ای. برلین، تاریخی حتمیت ،مخونه ۷٦ - ۷۷. د سرایسا یه برلین دا روش هغه نظر را یادوی چی دنونسمی پیړی هغه سر سخت محا فظه کار حقوق پوه فتزجیمزستیفن Fitzjames Stephen ښکاره کړی و : دجزا قانون په دی ډول په دغه اصل وړاندی د رومی چی وایی په اخلا قی لحاظ د اسمه ده چی له مجرمانونه دی کرکه وشی ..... دا بالکل لا زمه ده چی له مجرمانو نه دی کرکه وشی، دومره سختی جزاگانی دی په دوی حواله شی چی هغه کرکی په کی افا ده شی او هغه دی ترهغو حق په جانب او روا وښوولی شی چی د عمومو د افادی کولواوتظمین کولووسایل یوطبیعی سالم احساس تشویق کولی، او روا ښودلی شی ؛ (د انگلستان دجزایی قانون تاریخ، ۱۸۸۳، ؛ ؛ ،مخونه ۸۱-۸۲ . د افقره دا بل . را ډز ینو ویچ ، په سرجیمز فتز جیمز ستیفن نومی تالیف کی اقتباس شوی ده ، ۱۹۵۷، مخ ۳۰) د جرم او جزا پوهانو ته دا نظر یه نور نو داعتبار وړنه ده. خو له دوی سره زما جنگ په دی کی دی چی هغه که اعتبار ولری یا ونه لری د تاریخ په حکمو نوکی دتطبیق وړ نه ده.

۷۸. John L. Motley هالیندی مورخ (م)

۷۹. Milliam Stubbs (۱۸۲۵ - ۱۹۰۱) انگلیس اسقف او مورخ . (م)

۸۰. دی. نوولز، مورخ او سجیه (۱۹۵۵) ؛ مخونه ٤ ٥، ۱۲، ۱۹.

« تهمت هغه‌ستر اختلاف اه‌یاده باسی چې زمونږ محکمې (قضایی‌وی یا اخلاقی) دنن ورځې محکمې دی، اوهغه د ژوندیو، فعالو، اوخطرناکواشخاصودپاره جوړې شوې دی په داسې حال کې چې نور اشخاص پخوا د خپلـو وختـونوپه محکمو کې حاضرشوی دی، اودوی دوه ځلې مقصریاتبرئه کیدلی نه شی. دوی په‌هیڅ محکمی کې مسئول کیدلی نه شی، په دې چې دوی دماضی اشخاص دی، اودماضی په‌سولې پورې اړه لری، اوپه دې دول دوی یوازې دتاریخ ترقضاوت لاندې را تللی‌شی، اوکوم بل قضاوت پرې‌کیدلی نه شی مگرهغه چې ددوی دکارپه روح کې ننوځی اوپیژنی یې. هغه کسان چې د تاریخ دشرح کولوپه بهانه د قاضیانوپه حیث ننداره جوړوی، دلته محکومول‌کوی، اوهلته تبرئه‌کول‌کوی اودا په دی دلیل چې ددوی په فکر دا د تاریخ د فتر دی .... دوی په عمومی اوکلی دول له تاریخی مفهوم نه بې بهرې دی . » ۸۱

که څوک، په دغه حکم انتقاد کوی چې دا زمونږ کارنه دی چـې په هټلر، یاستالین، اویاکه موخوښه وی په سناتورمکارتې‌باندې اخلاقی قضاوت صادر کړو، پـه د غـه علت چې دوی زمونـږ د زیاتـر و معاصردی، او په دغـه علت چې په سل‌گـونوزروهغه کسان چې په مستقیـم یا غیرمستقیم دول ددوی له اعمالوځخه متضررشوی‌دی، تراوسه ژو ندی دی، اوپه دغه علت چې‌دهمد غودلایلولـه‌مخې متشکله ده چې مونږد مورخینو په حیث دوی ترمطالعې لاندې ونیسو اوله نوروهغو استعدا دونوځخه ځانونه محروم کړو کوم چې هغه به ممکن مونږ ته اجازه راکړی چې د هغوی په اعمالو باندې قضاوتو نه صادر کړو، دا د معا صرمورخ د مشکلونو یومشکل، یاکه ووایم دیرلوی مشکل دی . څونن ورځ څوک کولی شی دشارلمان یاناپلیون، دگناهونوپه تقبیح سره فایده وچته کړی ؟

نورا ځې چې دا نظرردکړوچې مورخ په دارځړوونکی قاضی بولی، اوترهغه

۸۱. بی . کروسی، تاریخ د ازادی ددستان په حیث (انـگلیسی ترجمه، ۱۹٤۱،) مخ ٤۷.

مشکل، بلکه ګټور بحث ته مخه وکړو یعنی هغه بحث ته چې اخلاقی قضاوتونه په افرادونه صادریزی، بلکه دماضی په پیښو، موسسو، اوسیاستونو صادریزی. دادمورخ دپاره مهم قضاوتونه دی. هغه کسان چې دافرادو په اخلاقی محکومولوسخت تینګار کوی، په حقیقت کې په غیر شعوری ډول سره د ډلواوجوا معو دپاره دا دلیل پیدا کوی چې ګوا کې دوی په جرم کې لاس نه لاره . فرانسی مورخ لیفی بور۸۲ په دې لټه کې وچې دفرانسې انقلاب له بدبختیو او دنا پلیونی جنګونو له وینو تویولو څخه تبرته کړی نو یې هغه منسوب کړه «دیوه جنرال دکاتوری ته .... چې دهغه مزاج . . . . په سولې اواعتدال کې ارام پاتې کیدلی نه شو.» ۸۳ جرمنیان، نن ورځ دهتلردفردی شرارت تقبیح ته ځکه شـه وایی چې د مورخ اخلاقی قضاوت په هغې جامعې ونه شی کومی چه هتلر تولید کړی دی . روسان ، انګلیسان، امریکائیان په ستالین، نیوال چمبرلین ،یامکارتی باندې دشخصی حملو په کولولاسونه سره یوکوی، چې په خپلوډله ییزوبدوکړو پرده وغورځوی . برسیره پردې ، په افرادوباندې سنا یونکی اخلاقی قضاوتونه هم هغومره تیراستونکی اومضردی، څومره چې دافرادواخلاقی تقبیح دی. دامعرفت چې ځینې غلام اړونکی افرادظالم وو، پرله پسې دیوی بهانې په حیث استعمالیزی ، چې غـلا مـی دیوې غیراخلاقی مؤسسی په حیث محکو مه نـه شی . مـا کـس و یـبر د « بـې څښتنه غـلا می چې هلتـه سر مـا یـه دا ر ی د کارګر یاپورو ړی لاس و پښې تړی» یادونه کوی ،اوپه حقه سره دلیل وړاندې کوی، چې مورخ باید خپل قضاوتونه په هغی موسسې صادر کړی، چې هغه یـې خلق کړی دی، نه په افرادوباندې.۸۴مورخ ددې دپاره دقضاوت په مسندنه کښینی چې په واحد شرقی مطلق العنان قضاوت صادر کړی، خوله ده څخه داتقاضاهم نه کیږی چې دی دې دمثال په ډول دشرقی مطلقیت اودپریکلیس داتن دوختوموسسو ترمینځ بی اعتنا

۸۲. Lefebvre

۸۳. Peuples et civilisations ، جلد ۱٤، ناپلیون، مخ ۵۸.

۸٤. دا فقره دماکس ویبر : مقالی په سوسیولوجی کـی، څخه اقتباس شوی ده. (۱۹٤۷) مـخ ۵۸.

اوبیطرف پاتې شی. دی به‌په انفرادی غلام ساتونکو باندې قضاوت نه کوی، مگر دا رویه‌یې له‌دی څخه‌نه‌منع کوی چې دغلامی‌جامعه محکومه نه کړی. لکه څنگه چې موولیدل، تاریخی حقایق‌دتوجیهه فرضیه، ترڅه حده پخواتر پخوا منی اوتاریخی توجیهات تل‌اخلاقی‌قضاوتونه‌په غیز کې نیسی. که داحکم په ښوبیطرفوالفاظوکې افاده کړو، ارزشی‌قضاوتونه‌به یې وبولو.

خوسره له دې هم دایوازې زمږ نزدمشکلاتوشروع ده. تاریخ دمبارزې یوه عملیه ده. په دې عملیې کې‌نتایج - چې که مونږورته ښه ووایوباید - دځینودلوله خواپه مستقیم یا غیرمستقیم- زیاتره په مستقیم دول- دنورو دلوپه زیان حاصلیږی. یابلونکی تاوان‌گالی. رنځ اوعذاب په تاریخ کې یوعادی اومانوس څیزدی. د تاریخ هره ستره دوره هم‌تلفات اوهم فتوحات لری. دایوه ډیره پیچلې مسئله ده، په دې چې مونږداسې کوم معیارنه لروچې په هغه سره وکولی‌شودځینوکسانودډیره گټه دنورودقربانیوپه مقابل‌کې اندازه کړو. سره له دې هم باید یومیزان وشی. دا یوازې‌دتاریخ مسئله نه ده. په‌عادی ژوندانه‌کې، مونږزیاتره اږتاوان‌اوازه بدې مرجحه بولو، یا هغه شریرعمل کوو چې فایده موترینه په نظرکې نیولی وی. مونږدا ضرورت په خواله نه وایو، مگرعمل موهمدغسی وی. په تاریخ‌کې دامسئله کله‌کله د «پرمختگ قیمت» یا د« انقلاب قیمت» ترعنوان لاندې تربحث لاندې راځی. خودا تیرایستونکې ده. څنگه چې بیکن‌په یوې مقالی‌کې: دابداعاتوپه باب وایی، «دیوه سرسخت عادت ساتل هومره‌گران‌کاردی، لکه دیوه ابداع». د حفاظت قیمت په محرومو‌خلقوهغومره درونداویزی،لکه چې‌دابداع قیمت په هغو دروندوی چې له امتیازاتوڅخه محروم‌کیزی. دانظرچې دځینوگټه دنورو عذاب رواکوی، په هرحکومت‌کې په ضمنی دول موجود دی، اوهغومر دمحافظه‌کاری نظردی، څومره چې افراطی دی. داکترجانسن ازشرارت دموجودوبی عدالتیو دحفاظت دپاره روا وباله:

«د اښه ده چې ځینې بد مرغه وی ، تردې چې هیڅوک نیکمرغه نه وی، چیرته چې دمساواتو په عمومی وضع کې به داحال وی » ۸۵

خودافراطی تحول په مهالونو کې دا مسئله په دراماتیکی ډول سره ښکاره کیږی ، او په دغه وخت کې مونږته ډیره اسانه وی ، چې دهغو په مقابل کې دمورخ سلوك مطالعه کړو .

راځی چې د ۱۷۸۰ او ۱۸۷۰ کالونو ترمنځ دلویې برتانیا دصناعتی کېدلو قصه را واخلو. هرمورخ به صناعتی انقلاب ممکن بې له کومې مباحثې، یوستراومترقی کارنامه وګڼی . دی به داهم بیان کړی ،چې کرونده ګرځنګه له مځکونه وایستل شول ، کارګران ځنګه په غیرصحی فابریکو او کودالو کې تخته کړل شول ، او کوچنیان ځنګه استثمارشول . دوی ممکن ووایی چې دسیستم په کار کې، ناوړې استفادې وشولې اوځینې استخدام کوونکی ترنورو ډیر بې رحم وو. دی ممکن دبشر دخوښووونکی او زړه سواندی وجدان دتدریجی و دې پەباب یوڅه غوړې او نرمې خبرې هم وکړې، اودا هغه وخت چې سیستم یوځل بیخ ونیواومستقرشو. خودی به ممکن بیا بې له دې چې ووایې داسې وګڼی چې په اولومرحلو کې یوڅه جبر اواستثماردصناعتی کېدلو یوه حتمی برخه وه . ما تراوسه داسې مورخ لیدلی نه دی چې ویلی یې وی چی د همدغه قیمت په وجــه به دا ښه وای چې دپرمختګ مخه نیوله شوې وای، اوپه صناعتی کولولاس پورې شوی نه وای . که داسې کوم مورخ

---

۸۵. بوزول (Boswell) ، د داکټر جانسن ژونـد (۱۷۷۶)، (د ایوری مین چاپ ، ii مـخ ۲۰) د لتـه د سپین ویلـو ښیګنـه شتـه؛ بر کخاردت (په مورخانـو او تا ریـخ باندی قضاوت ، مـخ ۸۵) د ترقی د قربانیو په « غلیوشویوزګیرویـو» چـې دوی قاعدةً له Paraatueri نه په پرتەنورڅەنه غوښتل، اوښکی تویوی خو پخپله د لرغونـی رژیم ancient regime د قربانیـو د زګیرویو په باب غلی دی، چی قاعدەتاً یـی د ساتلو هیڅ ځیزنـه لرل .

موجود هم وی بې‌له کومه شکه به دچسترتن ۸۶ او بیلک ۸۷ په مکتب پورې اړه ولری، اوهیڅ جدی مورخ به په جدی ستر گه ورته ونه‌گورې. دامثال زمادپاره په خاص دول په زړه پورې دی، په دې چې زه هیله کوم‌زر به دشوروی روسیی په‌تاریخ کې‌دکروندگروډراټولواوډله ییز کولو۸۸ مسئله دصناعتی کولودقیمت دیوې برخې په حیث تربحث لاندې ونیسم . ۸۹ په دې شبه پوهیزم ، چې که زه دبرتانیا د صناعتی انقلاب دمورخانود مثال په تعقیب ، که څه هم د ډله ییز کولو ناوړې خواوې او وحشتونه بدو گټهم‌خوپه خپله عملیه‌دصناعتی کولودسیاست دیوه ضروری ، اومطلوب قیمت یوه برخه و گټهم ، زه به دشکاکیت په توراودشریرو څیزونوپه اغماض تومتی‌شم . مورخان ، دارو پائیانـــواله خوا په نونسمې پیړۍ کې داسیا اوافریقا استعمارپه دې دلیل نالیدلی‌گټی چې دغه عمل نه یوازې دجهان په اقتصاد فوری تاثیرونه وکړل ، بلکه په خپله دهغولویووچودبېرته پاتې ولسونـــو د پاره یې په زیاته موده‌کې نتایج او گټې ارلې. سره له تواوخبرو، ویل‌کیږی ، چې هندوستان دبرتانیادحاکمیت ماشوم‌دی. عصری چین‌دنونسمې پیړۍ دلویدیځ امپیریلزم محصول‌دی ، اوروسی انقلاب هم پرې اثر کړی دی . له بده مرغـــه دچین کارگرانوچې پەساحلی‌بندری‌اروپایی ـ څښتنوفابریکو کې، یادجنوبی‌افریقا په‌کانوکې ، اویایې په اومړی جهانی جنـگ کې ، په لویدیځی جبهې کې زحمت گاله، ژوندی پاتې نه شول‌چې دچین دانقلاب‌گټه اوثمروونی . څوك چې قیمت تادیه‌کوی، یوازې‌کله‌کله‌کولی‌شی، چې‌گټه ترې وچته کړی. دانـگلزیوه مشهور فقره دلته یوځه سرخوری .

۸۶- Chesterton

۸۷- Belloc

۸۸. Collectivisation

۸۹. دا مسئله **اوس** پروفیسرکارد،آر. دبلیـو. دی ویس (R. W. Davies) پەمرسته په یوه نوی تالیف کی تربحث لاندی‌نیولی‌ده. د تالیف نوم دی. : د یـوه‌پلا ن شوی اقتصاد اساسات، ۱۹۲۶-۱۹۲۹.

« تاریخ ترتولو نورو الهو نه ډیره بې رحمه الهه ده . دا الهه خپل مظفرانه موټر دمړو اجسامو په خریوتېروی ، او دا کار نه یوازې په جنګ کې کوی ، بلکه په « سوله ییز » اقتصادی انکشاف کې یې هم کوی . او مونږ نارینه او ښځې له بده مرغه دومره احمقان یو چې مونږ دحقیقی ترقۍ دپاره هیڅ زړه نه کوو ، ترڅو چې دهغو عذابونو له خوا مجبور نه شو ، کوم چې له حساب نه وتلی وی . » ۹۰

دایوان کارا مازوف ۹۱ دمخالفت مشهور حرکت دقهرمانۍ یوه اشتباه ده . مونږ په جامعې کې زیږیدلی یو ، مونږ په تاریخ کې زیږیدلی یو . داسې یوه شېبه هیڅ نه شته چې مونږ ته په جامعې کې دننوتلو ټکټ په دغسې اختیار راکړه شی چې مونږ یې یا ومنو او یا ردکړو . د عذاب او درد په باب ، مورخ دالهیاتو ترعالم نه زیات قاطع ځواب نه لری . دی هم دکم زیان او ډیرې ګټې په تیسس ډډه کوی .

نوایا دا حقیقت چې مورخ څنګه چې دساینس پوه په خلاف د خپلو موادو دماهیت له امله ، داخلاقی قضاوت په دغسې مسایلو کې نغښتی دی ، ددې معنی نه ورکوی چې تاریخ دارزښت کوم فوق ـ تاریخی معیار ته تسلیم کیږی؟ زما په فکر چې نه تسلیمېږی . راځئ چې داو ګڼو چې مجرد مفهومونه لکه «خیر» او «شر» او دهغوی پسی نور سفسطه یې انکشاف ، دتاریخ له چوکاټ څخه بهر واقع دی . خو سره له دې هم ، دغه مجردات ، دتاریخی اخلاقیاتو په مطالعې کې هغسې رول لوبوی ، لکه چې دریاضی او منطق فارملوونه یې دفزیک په ساینس کې لوبوی . دادتفکر حتمی کته ګورۍ ګانې دی . خو دوی ترهغو چې مشخص محتویات ورنه ورنه کړه شي ، له مفهوم نه عاری دی ، او تطبیق یې ناشونکی . تاسې ممکن یو بل مستعار نوم غوره وګڼی ، خو هغه اخلاقی مفهومونه چې

۹۰. فریدریك انګلز ، لیکلونه ۱۸٤٦ ـ ۱۸۹۵ (۱۹۳٤) ، مخ ۵۱۰.

۹۱. Ivan Karamazov

مونږ یې په تاریخ یا ورځنۍ ژوندا نه کې تطبیق کوو ،دهغوچکونوپه څیردی، کوم چې په بانک باندی ورکول کیږی،داچکونه هم چاپه شوې اوهم لیکلې شوې برخه لری . چاپه شوې برخه یې دازادی، مساوات، عدالت ، اودموکراسی په شان له مجردو الفاظوڅخه جوړه ده . دا اساسی کتله ګوری ګانې دی . خوچک ترهغو کوم ارزښت نه لری ، چې پری لیکنه نه وی شوی . ځکه همدغه لیکنې معلوموی چې مونږ څومره ازادي دچا دپاره غواړو. هغه طریقه چې په هغې سره مونږ وخت په وخت خپل چک ډکوو، دتاریخ یوه مسئله ده . هغه عملیه چې په هغې سره مجردو اخلاقی مفهومونوته، مشخص تاریخی محتویات ورکول کیږی،یوه تاریخی عملیه ګڼله کیږی . پەحقیقت کې، زمونږ اخلاقی قضاوتونه په یوی مفکوره ییزی چوکاټ کې دننه ، چې هغه په خپله د تاریخ تخلیق دی، جوړیږی . داخلاقی مسایلوپه باب دمعاصر بین المللی دعوامشهورو اومروج شکل هغه بحث دی چې دازادی اودموکراسی په باب یې رقیب او نقیض مدعیان په خپل مینځ کې سره لری . مفهو مونه عالمی اومجرد دی . خوهغه محتویات چې په هغو کې ایښودل کیږی ، دتاریخ په جریان کې یې له یوه ځای نه وبل ځای ته، او له یوه مهال نه وبل مهال ته تحول کړی دی. دهغوی دهری عملی مسئلی تطبیق، یوازی دتاریخ په ژبه پوهیدل کیدلی ، اوپری بحث کیدلی شی . اوس به اړخه یوغیرمشهورمثال راواخلو. کوښښ شوی دی چې د اقتصادی علمی تنظیمیت مفهوم، دیوه افاقی اوغیرمتنازع فیه معیارپه حیث، استعمال شی چې دهغه په وسیله د اقتصادی سیاستونو مرغوبیت ترازمویني لاندی راتلی شی، او قضاوت پری ممکن کېدلی شی. خو داکوښښ سمدلاسه ناکامیږی. هغه تیوری پوهان چې دلرغونی اقتصاد په قوانینو روزل شوی دی ، پلان جوړول د پرنسیپ له مخی محکوموی اوهغه په بیاتنظیموشویواقتصادی عملیو کې یوغیرعلمی اوغیرعقلی مداخله شمیري . دمثال په ډول، پلان جوړوونکی د نرخ د سیاست په باب له دې څخه غاړه غړوي،چې دعرضې اوتقاضادقانون پیروي وکړي اونرخونه

په پلان جوړولو کې هیڅ عقلی اوعلمی اساس لرلی نه شی . ښې له شکه دا به سمه وی چې پلان جوړوونکی زیاتره په غیر عقلی اواحمقانه ډول کار کوی . خو هغه محک چې په هغه سره په دوی قضاوت کیدلی شي ، دلرغونی اقتصاد هغه زور «اقتصادی بیاعلمی تنظیم » نه دی . زه په خپله له معکوس استدلال سره ډیرزړه سواندی لرم اووایم چې داهغه نه کنترول شوی ، اونامنظم شوی اقتصادی لیسه فر۹۲ وچې اساساً غیرعلمی و . پلان جوړول هغه کوښښ دی ،چې په هغه سره په د غې عملیی کې « اقتصادی تنظیمیت» مروج کیدلی شی . خو هغه یوازنی ټکی چې غواړم اوس یې ووایم دادی چې ممکنه نه ده چې یومجرد اوفوق ـ تاریخی معیاروضع شی او په هغه سره په تاریخی اعمالوقضاوت وشی .په د غې یوه معیار کې دواړه خواوی حتماً هغه مشخص محتویات موندلی شی کوم چې ددوی له تاریخی حالاتواوهیلو سره موزون وی .

دادهغو کسانوحقیقی حکم دی چې-غواړی یوداسې فوق ـ تاریخی معیارساز کړی چې د هغه په رڼا کې په تاریخی پیښویاموسسوقضاوت صادر کړل شی ـ فرق نه کوی چې دا معیارله اسمانی قدرت څخه منبع اخلی ، کوم چې ددین عالمانو ایستلی دی ، یا له کوم مسکون عقل یاطبیعت څخه منبع اخلی کوم چې دتنوراو نهضت ددوری فیلسوفانو وضع کړی وی . خبره په دی کې نه ده چې دهمدغه معیارپه تطبیق کې نیمګړتیاوی پیښیږی ، یاپه خپله په معیار کې نواقص موجود دی .خبره په دی کې ده چې د دغې یوه معیارد جوړولوپه لورهڅه او کوښښ کول غیرتاریخی دی اودتاریخ اصلی جوهر نقض کوی .داسې معیاردهغومسایلودپاره چې یومورخ دخپل تخصص پەوجه مجبوردی دهغو په باب پرله پسې پوښتنې و کړی ، یوجذ می ځواب تهیه کوی . هغه مؤرخ چې ددغو پوښتنو په مقابل کې پخواتر پخواځوابونه قبلوی ، داسې مثال لری

۹۲. laissez faire د افرادو پەاعمالومخصوصاً تجارتی اعمالو کی د حکومت مداخلەنه کول . (م)

لکه چې ستر ګې پټې په کارشروع کوی ، او له خپل تخصص څخه ستر ګې پټوی اوردوی يې . تاریخ یوحرکت دی ، اوحرکت پرتله کول غواړی . همدغه علت دی ، چې مورخان ډهځه کوی ، چې خپل اخلاقی قضاوتونه په مقایسوی الفاظو کې افاده کړی لکه « مترقی » او « ارتجاعی » نه په مطلقو او غیرمصالحتی الفاظو کې لکه « ښه » او « بد » . داهغه کوښښونه دی ، چې په هغوسره مختلفې جامعې ، یا تاریخی حوادث تعریف کیږی ، اوداد کوم مطلق معیارپه ژبه نه کیږی ، بلکه دیوه اوبل په رابطې سره کیږی . برسیره پردی ، کله چې مونږ دغه مفروض مطلق ، او اضافی تاریخی ارزښتونه ترکتنې لاندی نیسو ، دی نتیجی ته رسیږو ، چې دوی هم په واقع کې په تاریخ کې ریښې لری . دیوه خاص ارزښت یا مفهوم ظهورپه یوه معین زمان او مکان کې دزمان اومکان په تاریخی شرایطوسره شرح کیږی . دفرضیې دمطلقو مفاهیمو لکه برابری ، ازادی ، عدالت ، اوطبیعی قوانینوعملی محتویات له یوه عصر نه وبل عصر ته ، اوله یوه براعظم نه وبل براعظم ته تحول کوی . هره ډله ځانله خاص ارزښتونه اری ، چې ریښې يې په تاریخ کې پرتې دی . هره ډله دبیګانه اونامو زونوارزښتونو له مداخلې نه ځان ساتی ، اوهغه په زشتونومونویادوی ، لکه بورژوا ، سرمایه دار ، یاغیر دیموکراتیک اومطلق العنان ، یاترهغونورهم پسې زشت لکه غیر - انګلیسی ، اوغیر - امریکایي . مطلق معیار یاارزښت چې له جامعې او تاریخ نه مجرد اوسواوي ، هغومره وهم اوغیرواقعیت دی ، څومره چې یومجرد فرددی . جدي مورخ هغه څوک دی چې دتولوارزښتونو تاریخی خصوصیت پیژنی ، نه هغه مورخ چې دخپلوارزښتونو دپاره له تاریخ نه بهردکوم افاقیت ادعاکوی . هغه عقاید چې مونږ يې پیروی کوو ، اودقضاوت هغه معیارونه چې مونږ يې طرح کوو ، دتاریخ یوه برخه ده ، او هغومره دتاریخی تحقیق تابع دی ، څومره چې دبشری سلوک هرارخ دتحقیق تابع

دی. نن ورځ به یوازې یوڅو ساینسونه، او تر ټولو لږ اجتماعی ساینسونه، دپوره آزادۍ ادعاو کړی. خو تاریخ له ځان څخه دباندې په داسی کوم شی اساسی اتکانه لری چې هغه به له کوم ساینس څخه بېل کړي.

اوس به ددغې ادعاپه باب، چې تاریخ دې په ساینسونو کې حساب شي، دخپلو ویناوولنډیزوړاندې کړم. دساینس کلمه، لاپخواتر دې دعلم بېلې بېلې څانګې په غېږ کې نیسی، او له‌دومره ډیرومختلفو طریقو او تخنیکونو نه کار اخلې، چې ښکاری بار دهغو کسانو په‌اوږوز یاتوی، چې غواړي تاریخ له‌ساینس نه‌وباسی نه‌دهغو کسانو په‌اوږو چه‌غواړی تاریخ پکښې شامل کړی. مهمه‌داده‌چې دبیرون‌شمیرلو دلایل بې دساینس پوهانو له خوا څخه‌نه وړاندې کیږی، چې مورخان له‌خپلې غوره ډلې څخه بهر کړی، بلکه‌دمؤرخانو اوفیلسوفانو له خواوړاندې کیږی، چې هڅه لری، تاریخ داد بیاتویوه څانګه ثابته کړی. دبشری علوموا وساینس ترمنځ دامناقشه دهغه پخوانی ویش تعصب‌ښیئ چې په هغوسره داسې فرض شوې وه چې بشری علوم‌دحاکمه طبقې‌پراخ ثقافت‌تمثیلوی اوساینس دتخنیك پوهانومهارت افاده کوی. د«بشریات، اوبشری»الفاظ په‌خپله په همدغې قرینی کې دهمدغه وخت دتعصب بقایادی. اودغه حقیقت چې د ساینس او تاریخ ترمنځ ضدیت‌له بلې‌هرې ژبې نه‌غیر، یوازې په‌انګریزی کې‌مفهوم‌لری، ښیي چې دغه تعصب یوازې خاص خصوصیت لری. زمالوی اعتراض چې تاریخ په ساینس کې ونه شمیرل شي دادی‌چې‌دغه انکاردتش په نامه«دوه ثقافتونو»ترمنځ درزحق په جانب‌ښیی، او دایمی کوی یي. دغه درز پخپله دهمدغه زاړه تعصب محصول دی، چې دبریتانیایی جامعې په ساختمان، چې‌هغه پخپله په‌ماضی‌اړه‌لری بنادی. . زه په خپله په دې قانع نه یم چې هغه درزچې مورخ له جیالوجي پوه نه بیلوی، له هغه درزڅخه چې جیالوجی پوه له فزیك پوه څخه بېلوی، ډیرژور اودنه پېښېدلودی. خوزماپه فکرهغه طریقه چې په هغی سره درزورك شي، دانه‌ده

چې مورخانو ته دی ابتدائی ساینس وښودل شی، یاساینس پوهانو ته ابتدائي تاریخ وښودل شی. دایوه کړه لاره ده چې کاږه تفکرپرې روان کړی یو. ساینس پوهان په خپله دغسې سلوك نه کوی. ماهیڅ اوریدلی نه دی، چې انجنیرانو ته دې سپارښتنه شوی وی چې دنبات پېژندنې په ابتدایی صنفو کې دی درس و وایی ؟

یوعلاج چې زه یې غواړم پیشنهاد کړم دادی چې دخپل تاریخ معیارهسك کړو یاکه زه زړه کولی وشم ووایم چې خپل تاریخ نورهم علمی کړو، اوله هغو کسانو څخه چې تاریخ تعقیبوی، جدی غوښتنې وکړو. تاریخ پهدغه پوهنتون [کیمبرج] کې دیوه اکاډمیك دسپاین په حیث کله کله دهغو له خواچې لرغوني علوم له حده گران اوساینس دیرجدي مومی، دیوه دیر آسان مضمون پهحیث گنبل کیږی. یونظر چې غواړم په د غولیکچرونو کې یې ښکاره کړم دادی چې تاریخ تر لرغونوعلومو دیرمشکل اودهرساینس په ځیر یوجدي مضمون دی ،خوداعلاج پهخپله پهمورخانو کې چې څه کوی، دیوې قوی عقیدی لرل لازمه کوی. سرچا رلزسنو، په همد غې موضوع کې په یوه تازه لیکچر کې یومطلب ښکاره کړاوداهغه وخت چې دهدساینس پوه «عجولانه» خوش بینی له «غلی شوی اواز» او «ضداجتماعی احساس» سره مقایسه کړاوهغه یې «ادبي روشنفکر» ونومووه ۹۳. ځینې مورخان، او زیاتره هغه کسان چې دتاریخ په باب لیکنې کوی، بې له دې چې مورخان وي ، دهمدغو «ادبي روشنفکرانو» په نوع پورې اړه لري. دوی پهدې بوخت دی اووایي چې تاریخ ساینس نه دی، اوپه دغه تبلیغ لګیادی چې تاریخ هیڅ شی کولی نه شی ،اودغه څه باید هیڅ ونه کړي اودغسې باید وی، اودوی دتاریخ دسترو موفقیتونو دپاره وخت نه لری .

بله چاره چې هغه درز پرې پټ شی دادی چې دساینس پوه اومورخ دغایو دمطابقت اوعینیت ترمنځ لاژورفهم زیات شي اودادهغې وارپه وارزیاتید ونکې

۹۳ - اس . پی . سنو ، دوه ثقافتونه اوعلمی انقلاب (۱۹۵۹) . مخونه ٤-۸ .

علا قې دنوی ار زښت تمثیل کوي چې دساینس دفلسفې اودتاریخ په باب ښودلې کیږی . ساینس پوهان ، اجتماعی ساینس پوهان ، اومورخان ټول د همغې یوې مطالعې په مختلفو اړخونو بو خت دی . او هغه داچې دهغه دمحیط په باب دانسا ن فهم ، اوحاکمیت زیات کړ ی . د فز یلك پوه ، جیو لو جی پوه ، روحیات پوه ، اومورخ رومبنی فرضیې اوطریقې په تفصیل کې سره پرا خ توپیرلر ی: او زه نه غو اړم ځان هغې فر ضیې ته منسوب وبولم چې مؤرخ دد ې دپاره چې نور هم علمی شی ؛ باید د فز یلك پوه طر یقې ګام په ګام ا و ډیرې نز دې تعقیب کړی .مګرمؤرخ اوفز یلك پوه دتشریح لټولو په اساسی مقصداود سوال اوځواب په اساسی طرزعمل کې سره متحد اویودی . دبل هر ساینس پو ه په ځیر، مؤرخ هم داسې یوحیوان دی چې پرله پسی پوښتی «ولی ؟ » .په بل لیکچر کې به هغه طریقې وځیږم په کوموسر ه چې دی دولې سوال طرح کوی ، او بیازیار باسی چې ځواب ورته ووایی .

په تاریخ کې علت‌مینند نه

که شیدې په‌جام کې وزوښولې شی، سر کوی، زه نه‌پوهیزم او هیڅکله مې‌نه‌دی غوښتی‌چې پوه شم ولې دغسې کیږی. خو که‌مې‌څوك تېنګ کړی، نوممکن‌دسر کو او حادثه دشیدو په‌خاصیت پورې تړلې وګڼم چې ممکن درسته به‌وی خوهیڅ څیزنه شرح کوی، خوبیازه کوم‌طبیعی ساینس پوه نه‌یم. په همدې‌توګه، یوڅوك کولی‌شی دماضی دپښنو په‌باب لیکنې اولوستنې وکړی، بې اه‌دې چې وغواړی په‌دې پوه‌شی، هغه ولې پېښیږی، یاپه دې قانع وی‌چې‌ووایي‌دوهم جهانی‌جنګ په‌دې‌پېښ‌شوچې هټلرجنګ غوښته. داهم سمه ده، مګرهیڅ څیزنه شرح کوی. خوپه دغه صورت کې دی باید دا غلطي ونه‌کړی چې ځان مؤرخ یا دتاریخ محصل وګڼی. دتاریخ مطالعه دعلتونومطالعه ده. څنګه چې مې درومبی‌لیکچر په آخر کې وویل، مؤرخ پرله‌پسې پوښتی‌چې «ولی؟» اوترهغوچې‌دی دځواب په‌امید وی، ارام کولی نه‌شی. سترمؤرخ ـ یاباید ترهغه‌په پراخه توګه ووایم ـ سترمفکر ـ هغه څوك دی چې د نویوڅیزونویانوبوقرینوپه باب د «ولی؟» پوښتنه کوی.

هیرودوتس، دتاریخ پلار، دخپل اثر په مقدمې کې خپل مقصد داسې بیان کړ چې هغه دیونانیانواوبربریانودکړنودخاطروساتل، «اوپه تیره بیادهربل‌څیزنه‌علاوه، ددوی دیوتربله جنګ کولو، علت ښوول دی.» ده په لرغونی یونان کې یو از پ یوڅونوی شاګردان او طرفداران ومیندل حتی توسیدایدز(۱) په دې تومتی‌شوی دی

---

۱. Thucydides

چې ده دعلت مینډ نې کوم واضح مفهوم نه لاره (۲) خوپه اتلسمې پیړۍ کې څه وخت چې دعصری تاریخ لیکنې تاداو کښیښودشومونتسکیو (۳) په خپل اثر ،دروما نیانو دسترتوب علتونه اود هغوی دظهوراو انحطاط په باب تفکرات ، کې دا اصل دیو ه ګرزوونکی ټکی په حیث وښوده چې «عمومی علتونه: اخلاقی یافزیکی ،موجود دی چې په هرې پاچایې کې عمل کوی ، هسکوی یې ، ساتی یې ، او رنګوی یې» او یاداچې « هرڅه چې پیښیږی دهمد غوعلتونو تابع دی .» یوځوکاله وروسته ، ده په خپل بل تألیف ، روح القوانین کې همد غه مفکوره منکشف اوتعمیم کړله . دابې مفهومه ده چې فرض شی ، «ټول هغه معلو لو نه کوم چې مونږیې په جهان کې وینو ، وړانده قسمت خلق کړی دی.» انسانان «دخپلو تخیلاتو په وسیله په بې جوړې ډول اداره شوی نه » وو . ددوی سلوك ځینې قوانین یا پرنسیپونه تعقیب کړل چې د «اشیاو له طبیعت » (٤) څخه پیدا شوی و و . له هغه نه وروسته تقریباً په دوه سوو کالونو کې مؤرخان اودتاریخ فیلسوفان په دې سخت بوخت ووچې دبشرماضی تجارب متشکل کړی اودا کاردهغوتاریخی پیښو د علتو نو اوقوانینو په کشف کواوسره سرته ورسوی چې دغه پیښی اداره کوی . علتو نه او قوانین کله میخانیکی وګڼل شول ، کله بیولوجیکی . کله هم په متا فزیکی نومونو یادشول ، کله په اقتصادی ، او کله په روحیاتی . خودامنلې شوې نظریه وه چې تاریخ دماضی دپیښو دعلت اومعلول په یوه منظم لړ اوتسلسل کې ترتیبو ل و و . ولتیر (٥) دائرة المعارف د تاریخ په باب په یوې مقالې کې ولیکل چې «که ته له دې نه په پرته چې دامودریااوسردریاپه غاړو کې یوبر بردبل یربرپه ځای راغی

---

۲. اف . ام .کرنفورد، Thucydides Mythistoricus, Passim

۳. Montesquieu فرانسی حقوق پوه اوفیلسوف (م)

٤. روح القوانین، مقدمه او لسومړی فصل.

٥. F. M. A. Voltair (۱٦۹٤ - ۱۷۷۸) فرانسیی فیلسوف او مولف . (م)

بل څه مونږ ته ویلی نه شی، هغه مونږ ته څه ګټه لری؟» په دغو روستیو کالونو کې دغه شکل څه اوښتی دی. په دغو وختو کې، دهغو دلیلونو په اساس چې ژه په تیر لیکچر کې پرې وغږیدم نور نومونږ له تاریخی «قوانینو» څخه نه غږیږو. حتی د «علت» کلمه هم یوځه له فیشن څخه لویدلې ده. یو علت یې هغه فلسفی ابهامات دی، چې نه غواړم دلته یې وسپړم. بل علت یې له معینیت یا جبر سره دهغه مفروض ارتباط دی، چې اوس به پرې بحث و کړم. نو ځینې خلق اوس په تاریخ کې له «علت» څخه خبرې نه کوی، بلکه له «تشریح» یا «تعبیر» یا «دموقعیت له منطق» یاد «پیښو داخلی منطق» (دا ددایسی* کلمات دی) څخه غږیږی او علیتی میتود «ولې پیښه شوه؟» ردوی، او په ځای یې وظیفوی میتود «څنګه پیښه شوه؟» غوره کوی، که څه هم دا روښ حتماً دا پوښتنه چې څنګه پیښه شوه، له ځانه سره لری او مونږ بیرته د (ولې؟) پوښتنې ته بیایې. نور کسان د علت د مختلفو اقسامو ترمینځ فرق کوی لکه تخنیکی، بیالوجیکی روحیاتی او نور- او تاریخی علت ځانله بیله نوع بولی. که څه هم دغه فرقونه تریوې درجې داعتبار وړدی، دا به ډیره مفیده وی چې دموجود مقصد دپاره په هغه څه تینګار وشی کوم چې د علت په ټولو انواعو کې مشترک وی، نه داچې یوتر بله یې سره بیلوی. زه پخپله په دی راضی یم چې د «علت» کلمه په عمومی مفهوم سره استعمال کړم او دغه نور خاص تعبیرونه هیروګڼم.

اوس به په دې پوښتنې پیل و کړو چې یو مورخ هغه وخت چې مجبورشی واقعاتو ته علتونه منسوب کړی، په عمل کې څه کوی، دمورخ دمیتود لومړنی خصوصیت دادی چې ممکن دی همغې یوې پیښې ته په مشترک ډول څو علتونه منسوب کړی. داقتصاد عالم، مارشال یو وخت لیکلی وو چې «خلق باید په هرې ممکنې وسیلې سره دیوه علت له نظر نیولو نه خبردار کړل شی . . . . بې له دې چې نور علتونه په نظر کې ونیول شی کوم چې دهغوی تاثیرات پرې وارد شوی دی» (٦) دازمونې کاندید که د دغې پوښتنې په ځواب

٦. د الفرید مارشال یادګارونه، دای. سی. پیګو چاپ (۱۹۲۵) مخ ٤٢٨

* Dicey :

کې چې « په ۱۹۱۷ کې ولې په روسیې کې انقلاب پیښ شو ؟ » یوازې یو علت و وایه دی به نیکمرغه وی که په اخری درجه هم کامیاب شی . مورخ دعلتونو له کثرت څخه بحث کوی. که له ده څخه وغوښتل شول چې دبولشویکی انقلاب علتونه بیان کړی ، ممکن دی دغه علتونه و نوموی : دروسیې پر اله پسې نظامی شکستونه ، دجنګ تر فشار لاندې دروسیې داقتصاد سقوط ، د بولشویکانو تاثیر ناک تبلیغ ، دزراعتی مسئلی په باب دتزاری د حکومت ناکامی ، د پیټرو ګراد په فابریکو کې د استثمارشویو اوزبیښل شویو کارګرو تمرکز ، دغه حقیقت چې لینن پوهیده چې څه کوی ، او په هغې بلې خوا کې بل هیڅوک نپوهیده ، او لنده دا چې داقتصادی ، سیاسی ، مفکوره یې او شخصی علتونو د اتفاقی او بې ترتیبو علتو نو مجموعه . او دلنډې مودې او اوزدې مودې علتونه .

خو دا مونږ سمدلاسه دمورخ دمیتود دوهم خصوصیت ته نږدې کوی. هغه کاندید چې زمونږ د پوښتنې په ځواب کې په دې قانع اوراضی اوسی چې دروسیې د انقلاب په باب یودرجن علتونه یو په بل پسې بیان کړی ، اوهمدغسې یې پریږدی ، ممکن په دوهمه درجه کامیاب شی ، او یوازې کله کله به په لومړی درجه کامیاب شی ، دممتحنینو حکم ممکن داوی : « ښه خبیر مګر غیر مبتکر » . حقیقی مورخ څه وخت چې دخپل تالیف د علتونو له لست سره مخامخ شی ، د وظیفې په لحاظ به ممکن ځان مجبوروو یني چې په علتونو کې نظم پیدا کړی ، دعلتونو سلسله مراتب تثبیت کړی ، اودیوه بل په نسبت دهغوی مناسبت وتاکی ، ممکن دا فیصله و کړی چې کوم علت یاد علتونو کومه نوع باید « په وروستی مراجعه کې » یا « په نهایی تحلیل کې » (د مؤرخانو مطلوب اصطلاحات) نهایی علت ، یا دعلتونو علت و ګڼل شی. دموضوع په باب دادده خپله توجیهه ده. مورخ په هغو علتونو نوم ګټی چې دې یې مومی. ګیبن درومن امپراتوری هسکیدل اورنګیدل دبربریت او مذهب کامیابی ته منسوب و ګڼل . دنونسمې پیړۍ د انګلیسی وګړ مورخانود برتانیا قوت او شتمنی دسیاسی موسساتو انکشاف پورې په کومو کې چې د اساسی ازادی پرنسیپونه مضمر وو ، منسوب کړل . نن ورځ ګیبن

اودنونسمې پیرۍ انګلیسي مورخان له موده لویدلې بنکاري په دې چې دوی اقتصادي علتونه چې معاصر مورخان یې ترنورو علتونو دمخه بولي، هیر کړی دی. هر تاریخي بحث د علتونو درومبیتوب په مسئلې باندې څرخیږي.

هنري پواین کره، په هغه اثر کې چې ما په لومړۍ لیکچر کې تري اقتباس کړی و، ویلي چې ساینس په عین وخت کې «د تنوع او پیچلتوب» اود «اتحاد اوساده توب» په لور په مخ ځي او دغه دوه ګونه او په ظاهر کې متناقضه، عملیه د علم یوضروري شرط دی. (۷) د تاریخ په باب دغه حکم هم لږ صدق نه کوي. مورخ دخپلې څیړنې په پراخه کولو اوژورکولو سره پرله پسې د «ولې؟» د پوښتنې دپاره دیر ډیر ځوابونه تهیه کوي. په دغو نږدې کالونو کې، د اقتصادي، اجتماعي، ثقافتي، اوحقوقي تاریخ، د سیاسي تاریخ د پیچلتوب اودروحیات اواحصائیو دنو یو تخنیکونو په باب خولانوي بصیرتونه پرېږدي - زمونږ د ځوابونو شمیر زیات او میدان ښه پراخ کړی دی. څه وخت چې برتراند رسل مشاهده کړله «په ساینس کې هر پرمختګ مونږ له ساده متحد و شکلونو څخه چې لومړی دسابقې اونتیجې په زیات تفاوت کې مشاهده کیږي دسابقو وهغې دوام لرونکې پراخې دایرې ته بیایي چې دمرتبطو په حیث پیژندل کیږي» ۸ده په تاریخ کې حالت په سمه توګه څرګندوي. خومورخ د دې دپاره چې په ماضي پوه شي، په عین حال کې دساینس پوه په شان، مجبوردی چې د ځوابونو زیات شمیر ساده کړي، یو ځواب د بل ځواب تابع وګرزوي، اود پښتو او مشخصو علتونو په ګډودۍ کې نظم او اتحاد راولي. «یو خدای، یو قانون، یو عنصر» او یوه لیرې اسماني پښته» یاد «کوم سترتعمیم دپاره چې د یوه شخص درو زل کیدلو دفریاد

۷. هنري پواین کره، ساینس او فرضیه (۱۹۰۲) مخونه ۲۰۲ - ۲۰۳

۸. بي. برتراندرسل، تصوف او منطق (۱۹۱۸)، مخ ۱۸۸.

غمه‌به یوځل وخوری»۹ دهنری ادمز لپاره ـ داټول اوس‌دله موده لویدلو ټوکو پـه‌شا ښکاری. خوحقیقت دادی چې مورخ باید دعلتونوپه ساده کولو ، اوهم دهغوی په دیرکولوسره کارو کړی. تاریخ دساینس‌په څیر، دهمدغې دوه‌ګونې،اوپه ظاهرکې نقیضې، عملیې له لارې په مخ دروی .

دلته‌بایدزه‌زړه نازړه ددې‌دپاره‌په‌خواو ګرزم چې‌په‌دوومزه‌ناکومو انعوبحث‌و کړم کوم چې‌زمونږ‌په‌لارې‌باندې ایستل‌شوی دی- یوبې نومیږی «په‌تاریخ کې معینیت» یاد «هیګل شرارت». اوبل یې‌نومیږی « په‌تاریخ کې تصادف ، یادکلیو پاتراپزه» . لومړی باید په دې باب یوڅه و وایـم چې دوی څنګه دلـته ځای کړل شوی دی. پروفیسر کارل‌پاپر د۱۹۳۰څخه‌تر ۱۹٤۰پورې په‌لسو کالونو کې‌په‌و یاناکې‌په‌ساینس کې دنوی‌نظر‌په‌باب یودروند کتاب‌و لیکه(په‌دغو وختو کې‌دغه کتاب‌په‌انګریزی کې‌دعلمی تحقیق‌منطق‌په نامه‌ترجمه شوی دی)،اود جنګ په دوران کې‌بې‌دوه‌نور کتابونه په‌انګریزی کې ولیکل‌چې ترهغه دیرمشهوردی‌اوهغه دادی: خلاصه‌جامعه، اوغلیمان یې،اودهستوریسزم فقر. (۱۰) داکتا بونه هم دهیګل په ضد دعکس العمل د نوی جذباتی‌نفوذ په وجه لیکل‌شوی، چې‌هیګل یکې لها فـلاتون سره یـوځـای دنازیزم سلف ښوول شوی دی، اوهم دهغه یوڅه کاواکه مارکسزم په ضد کښل شوی دی چې د۱۹۳۰څخه‌تر ۱۹٤۰پورې په‌لسو کالونو کې دبرتانیایـی چپیانوعقلانی فضاوه . دوه عمده هدفونـه یې دهیګل او مارکس دتاریخ هغه ادعاشوې جبری فلسفې دی

۹. د هنری ادمز روزنـه (بوسټون، ۱۹۲۸) مـخ ۲۲٤.

۱۰. د هستوریسزم فقر، اومړی په ۱۹۵۷ کـی دکتاب په شکل په ویاناکـی خپور شـو ، مـګردغه کتاب لـه هغو مقالـو څخـه جوړدی چـی لومړی پـه ۱۹٤٤ او ۱۹٤۵کـی خپـری شـوی دی.

چې‌ده دواړه د «هستوریسزم»(۱۱) په کرښته نامه عنوان کړی دی. په ۱۹۵٤ کې سرایسایه برلین‌دتاریخی‌حتمیت په نامه مقاله خپره کړله . ده دافلاطون په ضدانتقاد له قلم څخه وغورځوه، اودغه ممکن‌داکسفورددموسسې دهغې پخوانۍ ستنې دپاره دیوخه پاتې‌شوی احترام له مخی وی، ۱۲ مگردبحث په حکم کې یې علاوه کړله چې دمارکس اوهیگل«هستوریسیزم » په د ې داعتراض وړ د ی چې په علتی میتود سره دانسانی کړنوشرح کول دانسان‌دازادې ارادې دانکار مفهوم لری . اومورخان زړه ور کړی چې له خپلوفرضی‌وجایبوخخه (چې ما په اخرنی لیکچر کې پرې بحث

۱۱. ما دهستوریسزم (historicism) د لفظ له استعمال څخه‌ډډه کړی‌ده. بوازی مې په یوه یا دوه ځایونوکی راوړی دی؛ چې هلته دقیق توب ضروری نه و. علت‌یې دادی چې دپروفیسر پاپرلیکنو چې ډیر لوستونکی یې ارلی دی؛ دغه اصطلاح له دقیق او مشخص مفهوم څخه خالی کړی ده. د اصطلا حاتو د تعریف په باب دایمی تینګار فضل فرو شی ده. خو یو څوك باید په دی‌پوه وی‌چې له څه څیزنه بحث کوی او پروفیسرپاپر (هستوریسزم) د همه گیر لفظ په حیث د تاریخ په باب د هغه نظر دپاره راوړی چې د ده ښه نه ایسی . په دغه تعریف کی داسی نظرونه هم شامل دی ، چې څه‌یې زما په فکر سم دی ، اونور یې نن ورځ مورخانوته جدی نه‌ښکاری څنګه چې دی (دهستوریسزم فقر : مخ ۳) اعتراف کوی دی دهستوریست (historicist) هغه دلایل اختراع کوی چه کوم‌بل معلوم (هستوریست) نه دی استعمال کړی. د ده په لیکنوکی هستوریسیزم هغه نظریات احتوا کوی، چې‌هم تاریخ په ساینس کی جذبوی، او هم دواړه یو تربله په واضح ډول سره بیلوی. په (خلا صه‌جامعه) کی ، هیګل چې له پیش‌گویی‌کولو څخه ډډه کړی ده ، دهستوریسزم د ستر ملا په حیث ښودل شو ی دی . د هستوریسزم فقر په تالیف کی هستور سیزم داسی تعریف شوی‌دی لکه «د اجتما عی ساینسو نوهغه میتو د چې تا ریخی پیش گو یی خپل عمده مقصد گڼی » تر اوسه (هستور یسزم) په عمومی‌ډول په انګریزی‌کی د جرمنی د (historismus) په عو ض استعمال شوی‌دی . اوس پروفیسر پاپر (historicism) له (historism) څخه بیلوی ، او په دغه دول دی دلا پخواتردی په‌مغشو شی مستعملی اصطلاح کی د مغشوشیت یو بل عنصر ا ضافه کوی . ایم سی . دارسی ، د (historicism) کلمه د تاریخ له فلسفی سره یوه گڼی . د تاریخ مفهوم: دنیایی او مقدس (۱۹۵۹) مخ ۱۱ .

۱۲. په افلا تون باندی د لومړی فاشست تور لومړی د اکسفورډ د یوه شخص‌آر. اچ.کراسبین ،له‌خوا په یولږ برو دکا ستونوکی لګول شوی وو. کراس بین ؛ افلا تون، نن ورځ (۱۹۳۷) .

وکړ) غاړه وغږوی اوهغه داچې‌دتاریخ په شارلمانانو ، ناپلیونانو ،اوستالینانو باندې اخلاقی محکومیت صادر کړی . خوسرایسایه برلین په حقه سره یو محبوب ایکوال دی ، اوده اثاردیرلوستونکی لری . په تېروپنځویا شپږوکالونوکې په دغه ملک (برتانیا) اودامریکی‌په متحده‌ایالتونوکې تقریباً هرچاچې دتاریخ په باب کومه مقاله لیکلې ده ، اویا یې په کوم تاریخی اثرجدی نقدکړی دی ، په هیګل، مارکس ،او معینیت یې‌دانتقاد سپک اوبې‌پرواخټکونه‌وارکړی‌دی ، اوپه تاریخ کې‌یې‌دتصادف د رول د تشریح په باب دنا کامی بې مفهومی ته اشاره کړې ده . دا به ممکن بې انصافی‌وی‌چې‌سرایسایه برلین‌دې‌دخپلوشاګردانودپاره مسئول‌وګڼل‌شی. حتی کله‌چې دی نا مفهومات هم وایی ، په دغسې جذابه توګه یې افاده‌کوی ، چې زمونږ پام ځانته‌کوی . شاګردان نا مفهومات تکرارکوی ، مګرنه شی کولی چې جذاب یې کړی . په هرحال په دغوټولوکې څه نوی شی نه شته . چارلز کنګز لې ۱۳ چې زمونږدمعاصر تاریخ د سلطنتی پروفیسورانودیروتلی پروفیسرنه دی ، اوپه غالب ګمان چې دهیګل اثاربه یې‌هیڅ لوستلی نه‌وی، اوله مارکس‌څخه به یې‌لااوریدلی هم نه وی ، په ۱۸٦۰ کې په خپل افتتاحیه لیکچرکې دانسان «دخپلې‌هستی دقوانینو دماتولوله مرموزقوت» څخه خبرې وکړلې اودایې دثبوت په حیث مثال راوړچې په تاریخ کې هیڅ «حتمی سلسله»موجوده کېدلې نه شی . ۱٤ خوله شپه مرغه مونږ چارلز کنګزلې هېرکړی دی . اودا پروفیسرپاپراوسرایسایه برلین دی چې دوارو په دغه ملک کې دغه مراس د قمچنې په زورنیم ژواندی کړی دی . نواوس یوڅه صبرلازم دی چې دغه ګډوډی ایسته‌کړله شی .

نولومړی به په معینیت وګرېزم اوهغه به هیله‌کوم چې په غیرمتنازع فیه دول

۱۳. C. Kingsley (۱۷۷۵ - ۱۸۱۹) انګلیسی ناول لیکونکی‌او مورخ . (م)

۱٤. چارلز کنګزلی ،د ساینس دقیق حدود چې په تاریخ تطبیق کیږی، (۱۸٦۰) مخ ۲۲.

تعریف کړم او دغسې عقیده به یې وګڼم چې هرڅه چې واقع کېږی، علت یا علتونه لری او په بل ډول به واقع شو ی نه وای چې ترڅو یې په علت یا علتونو کې کوم شی مختلف شوی نه وای . ۱۵ معینیت یوازې د تاریخ نه ، بلکه د ټول انسانی سلوک مسئله ده . هغه بشر چې کړنې یې علت نه لری ، او په دې ډول هغه تاکلی شوی نه دی ، دومره مجردې دی لکه څومره چې فرد له جامعې څخه بهر وی ، په کوم چې مونږ په یوه ډومبې لېچکر کې وغږیدو. د پروفیسور پاپر اعتراف چې «په انسانی چارو کې هر څه کېدونکی وی »۱۶ یا بی معنی یا دروغ دی .په عادی ژوندانه کې هېڅ څوك په دغه اعتراف عقیده نه لری ، او یا پرې عقیده کولی نه شی . دا قاعده چې هرڅېز پر علت لری ، زمونږ داستعداد هغه شرط دی چې په هغه سره په هغوڅیزو نو پوهیږو چې زمونږ شاوخوا واقع کیږی ۱۷ . د کفکا ۱۸ د داستانونو څخه کی رقمه کیفیت په هغه حقیقت کې پروت دی ، چې وایی هرڅه چې واقع کیږی ، واضح علت، یا داسې کوم علت نه لری چې هغه دې د تاکلو وړوی او دا د انسانی شخصیت په هغې کاملې تجزیې سره منجر کېږی ، کوم چې په دغې ګډښنی بنادی ، چې وقایع علتونه لری، او د دغو علتونو کافی شمیرد معلوم ولو وړدی چې د انسان په ذهن کې د ماضی او حاضرې زمانې یوه طرح جوړه کړی ، داسې چې هغه په کافی اندازه منسجمه وی ترڅو چې

۱۵ . معینیت....دا معنی لری....چې، مفروضات چې څنګه دی ، هغسی وی، هر هغه څه چې پیښیږی په قطعی دول پیښیږی او مختلف کیدلی نه شی . که په دغی عقیدی شی چې کیدلی شی، یوازی دا معنی لری چې که مفروضات مختلف وای. (اس. ډبلیو. الیکزاندر، ارنست کسایرر (Ernst cassirer) ته تقدیمی شوی مقالی ، ۱۹۳۶، مخ ۱۸)

۱۶. کی . آر. پاپر، خلاصه جامعه (دوهم چاپ، ۱۹۵۲) ii ، مخ ۱۹۷.

۱۷ . (د علیت قانون په مونږ باندی د جهان له خوا تحمیل شوی نه دی، بلکه ممکن زمونږ د پاره هغه د پره اسانه طریقه وی چې په هغی سره مو نږ له جهان سره ځانته وفق ورکوو) (چې . رویف ، له فزیکی څخه و اجتماعی ساینسونوته؛ پالتیمور، ۱۹۲۹، مخ ۵۲) .

۱۸. Kafka

د کړو دپاره لارښود وګرزی . ورځنی عادی ژوند به ناممکن وی چې ترڅو یوڅوک دغسې ونه ګڼی چې انسانی سلوك او کردار په علتو نوسره تاکـل کیږی ، اودغه علتونه په اصل کې دمعلومېدلوور دی . یووخت خلقو دا کفر ګڼه چې دطبیعی حادثو په علتونو کې تحقیق وکړی ، اودهغوادا ره یې واضحاً داسمانی ارادې په واك کې ګڼله . ددغی تشریح په مقابل کې د سرایسایه برلین ، اعتراض چې انسانان ولې هغه اعمال کوی ، کوم چې کوی یې ، په دغه دلیل چې دغه اعمال دانسانانو دارادې زیزنده دی ، دهمهغومفکوروپه نظم پورې اړه لری ، اوممکن دابنکاره کړی ، چې اجتماعی علوم نن ورځ دانـکشاف په هغه پړواکې دی ، کوم چې یووخت طبیعی علوم وو یعنې هغه وخت چې دغسې دلایل دهغوپه ضد راوړل کېدل .

اوس به وګورو چې مونـږ په ورځنی ژوندانـه کې دغه مسئله څنګه وینو. هغه وخت چې تاسې په خپلو ورځنیوچاروپسې ځی ، تاسی دعادت له مخې له (سمت) سره مخامخ کېږی . په روغ وبر کې له هغه ځخه دهوا، یادپوهنځی او یادپوهنتون دحال په باب صمیمی مګربې مقصده پوښتنه کوی . دی هم په مقابـل کې دهوا یا دنوروچـاروپه باب صمیمی مګربې مقصده ځواب وایی . خوداسې وګڼئ چې (سمت) کومه ورځ ددغسې عادی اوصمیمی ځواب په ځای ستاسی دشخصی صورت یا اخلاقوپه باب یوه ډیره تنده اوترخه خبره وکړله . ایاتاسې به خپلې اوزې وښوروئ اوهغه به د (سمت) دارادې دازادی اویا د دغه حقیقت چې په انسانی چاروکې هر څه کېدونکی دی، یوقانع کوونکی اثبات ومومی ؟ ګمان مې نه شی . برخلاف، تاسې ممکن دغسې یوڅه ووایی : « بیچاره ګوتمی سمت ! تاسې خبریی چې پلار یې په عقلی روغتون کې مړشو»، « بیچاره سمت ! له ماینې سره به یې بیاحال تریخ شوی وی . » په بل عبارت ، تاسې به زیاروباسی چې دسمت په ظاهر کې بې علته سلوك علت تشخیص کړی او په دغی عقیده به ټینګ اوسی چې دهغه سلوك اړومروعلت لری.

خوزه په دې ویره کې یم چې تاسې به په دغې وضع سره دسرایسایه برلین قهر وغضب ځانته جلب کړی ، ځکه چې دی ممکن سخته ګیله و کړی، چې تاسې دسمت دسلوك په باب دعلت میندلـو په کوښښ سره دمارکس اوهیګل دمعینیت فرضیه منلې ده ، اوله دغه مسئولیت څخه موغـاړه غړولـې ده چې په سمت دیوه اواره اوبـې تربیې حکم و کړئ . خو په عادی ژوندانه کې هیڅ څوك دغسې فکر نـه کوی ، اوداهم نه فرض کوی چې معینیت اویـا اخلاقی مسئولیت په خطر کې دی . په حقیقی ژوندانه کې دازادې ارادې اومعینیت په باب منطقی معمی نه شته ده . داسې هم نـه ده چې ځینې انسانی اعمال ازاد اوخه یې تاکلی شوی دی. حقیقت دادی چې ټول انسانی اعمال د هغه نظرله مخې چې تاسې ورته ګورئ ، هم ازاد اوهم تاکلی شوی دی . عملی مسئله بیاهم ببله ده. دسمت عمل علت یا یوشمېر علتونه لری . خوترهغه ځایه چې هغه دکوم خارجی اجبارمعلول نه و ، بلکه دهغه دخپل شخصیت داجبارز بزنده و ، دی په اخلاقی لحاظ مسئول ګڼل کېږی ، ځکه چې داجتماعـی ژونـد شرط دادی چې طبیعی بالغ انسانان دخپل شخصیت اخلاقی مسئولان دی . داچې تاسې به سمت په دغې خاصې مسئلی کې مسئول و ګڼی، هغـه ستاسی په عملی قضاوت اړه لـری . خو که تاسې یـې مسئول ګڼی، معنی یې دانـه کېږی چې تاسې به دده عمل بې علته ګڼی: علت اواخلاقی مسئولیت مختلف انواع دی . په دغونزدې وختو کې په دغه پوهنتون [کیمبرج] کې دجرم پیژندنې یوه مـوسسه افتتاح شوی ده . زه باورلرم چې هرهغه چاته به چې دجرم دعلتونو په تحقیق بوخت دی ، دا فکررانه شی چې دوی متعهد شول چې دا به نو دمجرم داخلاقـی مسئولیت دانـکار سبب شی .

اوس به یوموږ خ په نظر کې ونیسو. دیوه عادی انسان په ځیر، دی په دغـې عقیدی دی چې انسانی اعمال علتونه لری اوهغه معلوم کیدلی شی . تاریخ به دورځینی ژوندانه

په څیر ناممکن شی، چې که دغسې فرضیه و نه منله شی. دا مورخ خاصه وظیفه ده چې دغه علتونه وسپړی او لوڅ یې کړی. ممکن دغسې فکر وشی چې دغه به دی دانسانی سلوك په معین شوی اړخ کې په خاص دول علاقمن کړی، خودی دازادې ارادې ردنه کوی، مګر دهغه هغه غیر منطقی اساس ردکوی چې وایی ازاداعمال علت نه لری. داسې هم د حتمیت مسئله دی نه ربړوی. مورخان دنورو خلقو غوندې، کله کله په ادبي ژبه افاده کوی او د «حتمی» کلمه استعمالوی، مګر مقصد یې ترینه داوی چې دعوا ملواتحاد یوه لورته دیوه شخص توقع په شدت سره پیاوړې کوی. په دغروختر کې ماخپل تاریخ د دغې ربړوونکې کلمې دپاره ولټوه، اوڅانته دروغتیاپوره تصدیق ورکولی نه شم. په یوی فقرې کې می کښلی وو، چې د ۱۹۱۷ له انقلاب څخه وروسته دبرلشویکانواو ارتودکسی کلیسا ترمینځ نښته «حتمی» وه. بې له شکه معقوله به داوای چې دهغه په ځای «بې نهایت محتمل» راغلی وای. خوایازه به عفوشم که ووایم دغه سمون ماته یوڅه کتابی معلومیږی؟ مورخان په عمل کې داسې نه ګڼی چې وقایع پخواله دی چې پیښ شی، حتمی وی. دوی زیاتره په نورولاروچاروبحث کوی، چې دداستان تمثیل کوونکوته خلاصې وی. دوی دغه بحث ددغې فرضیې په اساس کوی چې اختیار اودانتخاب حق دویته خلاص وو، که څه هم مورخان په سمه لاردرومی چې دوی تشریح کوی چې په پای کې ولې دعمل دغه لاره غوره شوله، اوهغه بله غوره نه شوله. په تاریخ کې هیڅ شی حتمی نه دی، مګر په هغه صوری مفهوم سره چې دغه شی که په بل دول پیښ شوی وای، باید دهغه رومبنی علتونه مختلف وای. زه د یوه مورخ په حیث دیته پوره اماده یم چې د «حتمی» «اجتناب ناپذیر»، «غیرقابل فرار»، او «دچاره نه لرونکی» له کلماتونه غیرخپل مطالب افاده کړم. ژوند به لادیریکنواخت شی. خوراځی چې هغه شاعرانواود طبیعت نه اخوا پوهانوته ورپریږدو.

د حتمیت دغه توردومره وچ اوبې مقصوده ښکاری ، او هم هغه قوی شدت چې په هغه سره دغه ترمت په دغونزدی کالونوکې تعقیب شوی دی ، دومره وچ ښکاره کیږی چې زما په فکرحتمی ده چې دهغوشاته دپتوسوایقواومحرکاتو دپاره لټون وکړو . زما په‌ګمان چې د هغولویه منبع هغه ده چې زه به یې د«ممکن-وای» د فکری مکتب یا بلکه جذمی په نامه یادکړم . دایوازی په معاصرتاریخ پوری اختصاص لری . ماتیرکال دلته په کیمبرج کې یوعنوان ولید چې دکومې ټولنې له خوا اعلان شوی وو : « ایادروسیی انقلاب حتمی و؟ » زه باورلرم چې دا به یو جدی بحث و . خوکه تاسې ددغه عنوان اعلان ولولئ «ایادګلونرجنګ حتمی و؟» تاسې به سمدلاسه دکومې ټوکې ګمان پری وکړی . مورخ دنور مان دفتح ، او دامریکې دازادی‌دجنګ داسې ذکرکوی چې لکه‌دهغو وقوع حتمی‌وو، اودمورخ وظیفه اوس داده چې شرح کړی‌چې‌څه‌پیښ شول‌اوولې‌پیښ‌شول . هیڅ څوک به یې جبری ونه بولی اوپه دی به یې تومتی نه‌کړی‌چې یې ولی ونه شوکولی هغه لارې چاری اوامکانات ولټوی چې ممکن فاتح ویلیم ۱۹ اویادامریکی یاغیان مغلوب شوی وای . سره له دې هم څه وخت چې زه دروسی د انقلاب په باب همدغسې لیکنه‌کوم - یعنې په هغې یوازی مناسبې طریقې سره چې دمورخ دپاره خلاصه ده - منقدان په ما انتقادونه‌کوی . انتقادونه دادی چې وایی زمالـه لیکنو څخه داراوځی چې دواقعاتوشرح داسې شوی ده چې لکه دهغو وقوع حتمی وو ، اوپه دی موفق شوی نه یم چې هغه نورځیزونه وځیرم چې ممکن پیښ‌شوی وای . ویل‌کیږی چې فرض کړو ستالی پن ۲۰ کافی وخت لرلای چې دمخکو اصلاحات یې پوره‌کړی وای ، یاروسیه په جنګ‌کې شاملـه شوی نه‌وای ، ممکن انقلاب

۱۹. William the Conquerer (۱۰۲۷ - ۱۰۸۷) د انګلستان پاچا . (م)

۲۰. P. stolypin (۱۸۶۲ - ۱۹۱۱) لـه (۱۹۰۶ څخه تر ۱۹۱۱پـوری) دروسیی‌صدراعظم .(م)

به‌پیښ شوی نه وای . یا فرض کړی چې د کرنسکی ۲۱ حکومت دهغه جبران کړی وای ، اودانقلاب مشری دمنشویکانو یا اجتماعی انقلابیونولاس ته ورغلې وای، اودبولشویکانولاس ترې لنډوای. په نظری لحاظ دغه فرضیې تصور کیدونکی دی اویوڅوکٹ کولی شی دتاریخ د « ممکن - وای » له طرفدارانو سره دننه په یوه سالون کې تل لوبې وکړی . مګردا فرضیې په‌معینیت پوری هیڅ اړه نه لری، ځکه چې جبری به یوازی دغه ځواب ووایې چې ددې دپاره چې دغه شیان پیښ شوی وای ، باید دهغوی علتو نه هم مختلف شوی وای. داسې هم فرضیې پـه تاریخ پورې هیڅ اړه نه لری . مقصد دا دی چې نن ورځ هیڅ څوکٹ په کلکه سره نه غواړی چې یادنورمان دفتح یاد امریکی دازادۍ نتایج معکوس کړی ، اویاددغو پیښوپه مقابل کې شدید اعتراضونه وکړی اوهیڅ څوکٹ په دی اعتراض نه کـوی چې مورخ هغه تمام شوی فصل گڼی . خوداسې خلق ډیردی چې په مستقیم یاغیر مستقیم ډول د بولشویکی انقلاب له نتایجوڅخه زیا نمن شوی دی، یاتراوسه هم دهغوله لیری نتایجوڅخه ویره لری. اوغواړی چې دهغه په ضداعتراضونه وکړی. او کله چې دوی بیاتاریخ لولی ددوی اعتراض‌ددی سبب شی چې خپل تخیل دتولو هغوموافقوخیزرونوپه باب چې ممکن پیښ‌شوی وای ، یاغی پریږدی ، او هم ددې سبب شی چې ځان له مورخ نه مرور کړی یعنې له هغه چاسره چې پـه ارامـی سره په خپل کاربوخت دی اوغواړی ددې شرح وکړی چې دغه شیان و لـې پیښ‌شول اوهغه موافق‌خیالونه ولې ناتکمیل‌پاتې‌شول . دمعاصرتاریخ مشکل‌دادی چې خلق هغه وخت په‌یادلری په کوم کې‌چې د عمل دتولوانتخابونودپاره ورخلاص واودا ورته مشکله وی‌چې دمورخ رویه یعنې دچاد پاره چې دهغوی اختیار دا جراشوی څیز ۲۲

۲۱. A. Kerensky (۱۸۸۱ -)د بولشویکی انقلاب نه د مخه په ۱۹۱۷ کـی د روسیـی د موقتـی حکومت صدر اعظم . (م)

۲۲. Fait acompli

له مخې تر لی وی ، غوره کړی . دایوصاف پاکټ جذباتی او غیر تاریخی عکس العمل دی . خو د «تاریخی حتمیت» دفرضیې دوکتورین په ضدیې ددغې مبارزی دپاره دسون ډیرمواد غرند کړی دی . را ځئ چې له د غه بندیزنه ځان دتل د پاره ازاد کړو .

دانتقاد هغه بله منبع دکلیوپاترا دپزی مشهوره سخته معمی ده . دا هغه تیوری ده چې وایې تاریخ په عمومی ډول دحادثاتو یوفصل ، یادپیښو یولړدی ، چې تصادفی پیښو تاکلی دی او یوازی ډیرو تصاد فی علتو نو ته منسوب کیدلی شی . داکتیوم ۲۳ دجنګ نتیجه دهغوعلتونو په وجه نه ده ،چې مورخان یې په مشترک ډول طرح کوی ، بلکه له کلیو پاترا سره دانتونی د مین کیدلوپه وجه ده . کله چې بجازت ۲٤دنقرس درنځ دحملې له امله په منځنی ارو پاباندې له دانګلو څخه پاتې شو ، ګیبن دانظریه اظهار کړله چې«یوتند و تر یخ خوی چې د یوه شخص په یوه واحد نسج حواله شی ،ممکن دملتو نودبدبختی مانع شی ،یایې تال کړی . » ۲۵ کله چې په ۱۹۲۰ کې د یونان الیکزاندرپاچا دیوې کورنی شادی له چیچلونه مړشو ، دغې پیښې یولړحوادث مینځ ته راوستل ،چې سرونستن چرچیل داسې تبصره پرې وکړه : « ددغې شادی په چیچلوسره دیوه میلیون څلورمه برخه اشخاص مړه شول . » ۲٦ اوس بیا دتراتسکی هغه تبصره راواخلئ کومه چې ده دهغې تبې په باب کړی ده چې ده ته دایلیودښکارپه وخت کې پیښه شوی وه او دی یې له زیناویف۲۷ ، کامنیف ۲۸ او ستالین سره د ۱۹۲۳ په مني کې د جګړې په یوه ډیرحساس

۲۳. The Battle of Actium

۲٤. Bajezet

۲۵. د روم دامپراطوری انحطاط او سقوط، فصل LXIV .

۲٦. ونستن چرچیل، جهانی بحران: نتایج یی ، (۱۹۲۹) ،مخ ۳۸.

۲۷. G. Zinoviev (۱۸۸۳ - ۱۹۳٦) روسی بولشویکی مشر. (م) .

۲۸. B. Kamenev (۱۸۸۳-۱۹۳٦) روسی بولشویکی مشر (م)

وخت کې له کارنه وغورځوه : « یوځوك کولی شی د جنګ یا انقلاب پیش بینی وکړی، مګر دا ممکنه نه ده چې په منی کې دوحشی ایلیود ښکار د سفر نتایج پیش بینی کړل شی . » ۲۹ لومړی څیز چې باید واضح شی دا دی چې دغه مسئله دمعینیت له مسئلی سره هیڅ اړه نه لري . له کلیو پاترا سره دانتونی مسحور کېدل یا د بجازت دنقرس حمله یاد تراتسکی سره لري، هغومره په علیتی ډول سره تړاکل شوی وو ، لکه څومره چې یوه بله پېښه کیزی. داد کلیوپاترا دښکلا پې لزومه سپکاوی دی چې وویل شی دانتونی مسحور کېدل هیڅ علت نه لری . د ښځې دښکلا او دنارینه د مسحور کېدلو ترمینځ ارتباط دعلت اومعلول له هغو دیرومنظموسلسلو څخه دی چې په ورځنی ژوندانه کې د مشاهدی وړدی . دغه تش په نامه تصادفات په تاریخ کې دعلت اومعلول یوه سلسله تمثیلوی، داسې چې هغه هغه سلسله ویجاړه کوی په کومې چې مورخ ترهرڅه رومبی په تحقیق بوخت دی ، اویا - د چاخبره - ورسره تصادم کوی . (بری) بالکل په درسته سره د « دوو بیلو کړیو یوله تصادم» ۳۰ څخه ګریزی . سرایسایه برلین د خپلې مقالې - تاریخی حتمیت په سر کې کله چې د برنارد برنسن ۳۱ د مقالې د تاریخ تصادفی نظر- ستاینه کوی یوله هغر کسانو څخه دی چې په دغه مفهوم سره تصادف دعلتی تعیین له نشته والی سره یواومخلوط ګڼی خوله دغه مغشوشیت نه علاوه ، مونږ بله حقیقی مسئله په مخ کې لرو. په تاریخ کې یوځوك څنګه دعلت اومعلول یومنسجم لړ کشف کولی شی ، مونږ څنګه په تاریخ کې مفهوم میندلی شوو ، په دا سی حال کې چې هره شېبه ددې امکان شته چې زمونږ لړوشلېږی، یا کوزشی ، اوداکاردیوه بل ، اوزمونږ له نظره

۲۹. لیون تراتسکی ، زما ژوند (انګریزی ترجمه، ۱۹۳۰) مخ ٤۲٥ .

۳۰. په دغه باب د (بری) د استدلا ل د پاره مراجعه دکړی د ترقی فکر ته (۱۹۲۰) مخونه ۳۰۳ - ۳۰٤.

۳۱. Bernard Berenson

دیوه نا مربوط لړله خوا وکړل شی ؟

د لته به یوه شبیه مکث وکړو چې په‌تاریخ کې دتصادف درول‌په دغه‌تازه پراخ تینګارغوروکړو . پولی بیوس شاید لومړنی ،ورخ‌وی چې په دغه باب یې خپل ذهن په منظم دول‌مشغول کړی وی ، اوګڼي دهغه علت زرلوخ کړ. ده دغه نظریه وړاندې کړله چې « یونانیان وروسته له دې چې ملك یې په یوه ولایت‌بدل شو،دروم فتوحات یې دجمهوریت بخت ته‌منسوب کړل،نه دهغه‌ښېګڼې ته .» ۳۲ تاسېتوس ۳۳ چې هغه هم دخپل‌هېواد دانحطاط دوخت مورخ و، یوبل لرغونی مورخ و چې دتصادف په باب یې دغسې پراخ تفکرات وکړل . د برتانیا پی لیکوالوله خواپه تاریخ کې‌دتصادف داهمیت‌نوی تینګارله هغه وخت څخه شروع کېږی چې دویرې اوبې‌ثباتی‌حال په دوی راغلی دی اودغه حال دموجودې پیړۍ په شروع سره محسوس‌شوې،اوله ۱۹۱٤څخه وروسته ښه واضح اومشخص‌شوی دی . ښکاریږی چې (بری) لومړنی مورخ وی چې دغه حال ته یې له اوږ دې مودې وروسته پام کړی وی . ده په ۱۹۰۹کې په یوې مقالې کې (په تاریخ کې د ډاروینزم) په باب د « چانس د وقوع عنصر» ته پام وګرځوه چې هغه په زیاته اندازه « په اجتماعی تکامل کې دواقعاتوله تعیین کولوسره کومك کوی » . په ۱۹۱٦ کې یې یوه بله مقاله ـ (دکلیوپا تراپزه) ۳٤ ـ همدغې موضوع ته وقف کړله .

---

۳۲. د روم دامپراطوری انحطاط او سقوط، فصل ۳۸. ددغې خبرې یا دونه د خندا وړ ده چې یونانیان، وروسته له دی چې د رومیانو له خوا فتح شول، د تاریخی (سکن ـ وای) یعنی دمغلوبو شویو دمطلوب تسلیت په لوبې پورې ونښتل . دوی ځانوته دا ډاډ ګیرنه ورکوله چې که ستر سکندر په ځوانی کې مړ شوی نه وای، «ده به غرب فتح کړی وای ، اوروم به دیونان دپاچا پاتو تابع وای» (کې . فا ن . فرانز ، په لرغونی مهال کې دمخلوط اساسی قانون نظریه، نیویارك ، ۱۹۵٤، مخ ۳۹۵ .)

۳۳. P.C. Tacitus دپخوانی روم مورخ . (م)

۳٤. د واړه مقالې د (بری) په غوره مقالوکې بیاپاچاپې شوی دی (۱۹۳۰) . دبری په نظریاتو

اچ . ای . فشر، په هغې فقرې کې چې رومبی ترې اقتباس شوی دی خپله سرګیچی له دوم جنګ نه وروسته دلبرالی خوبونودنا کامی په باب منعکس کوی او له خپلو لوستونکو څخه خواست کوی، چې په تاریخ کې « د احتمال اونه لپدونکې لوبه»۳۵ وپیژنی . په دغه ملك کې د تاریخ دتیوری دغه شهرت چې هغه دتصادفاتو یوفصل دی په فرانسې کې دفیلسوفانو دیوه مکتب له ظهور سره تصادف کوی. فیلسوفان یې داسې تبلیغ کوی اوزه دسا رتر۳٦ مشهور : L, Etre et le neant اقتباس کوم - چې وجود « نه علت ، نه دلیل ، اونه ضرورت » لـری . په جرمنی کې میانکی - هغه پوخ او مجرب مورخ چې مونږ دمخه دهغه یادونه کړی ده - دژوندانه په وروستیو پراوونو کې په تاریخ کې دتصادف په رول معتقد شو. رانګ کې یې په دې ملامت کړ چې ده ولې هغه ته کافی توجه نه ده کړی . ده له دوهم جنګ نه وروسته ملی مصیبتونه یولړ تصادفاتو ته منسوب وګڼل: دقیصر تکبر، دوایمارد جمهوریت درئیس په حیث دهندنبرګ انتخاب ، د هټلرزوروونکې سجیه اوداسې نور. دانورخه نه دی بس دیوه سترمورخ دذهن افلاس دی چې دخپل هیواد دبد بختیو ترفشارلاندی دغسې شوی دی. ۳۷ په یوې ډلې، یادیوه ملت کې چې دتاریخی پیښو په لحاظ مخ په ځوړی وی،او

باندی دکالنګ وو ددتبصرو د پاره وګورئ؛ : دتاریخ مفکوره، مخونه ۱٤۸ - ۱۵۰.

۳۵. ددغی فقری د پاره وګوری مخ ٤۳ (پورته) .د تاوین بی په تالیف ؛ (دتاریخ مطالعه) کې د (فشر) دقاعدی اقتباس پورته غلط فهمی څرګندوی. دی هغه دتصادف په مطلق قدرت باندی« دمعاصر غرب دعقیدی» دمحصول په حیث ګڼې چې ایسه فریبې (تولیدکړ). دلسیه فرتیور ی پوهانو په تصادف عقیده نه لرله، بلکه دوی په هغه پټ شوی لاس عقیده لرله ، چې د انسا نانو په مختلفو سلوکونو باندی بې له انتظامات تحمیل کړل او دفشر تبصره دایسه فر لبرالزم محصول نه و ، بلکه د ۱۹۲۰ او ۱۹٤۰ کامونو ترمنځ د هغه دستوط محصول و .

۳٦. J. P. Sartre دفرانسی معاصر فیلسوف او لیکوال (م).

۳۷. مربوط عبارت دبلیو. ستارك په هغی مقدمی کې اقتباس کړی دی چې ده د اف . میا نکی په ماکیاولزم باندی لیکلی وه، مخونه ۳۵ - ۳٦.

د هسکې په اور روان نه وی هغه تیوری ګانـې چې په تاریخ کې دبسی علته عمل او تصادف په لورتینګار کوی ـ غلبه پیدا کوی. دانظریه چې دامتحان نتایج تول لاتري دی ، په هغوشا ګردانو کې ډیـــر رواج مومی چې په اخری درجه کامیاب شوی دی.

خودیوې عقیدې دمنابعوسپرل دهغې ورکول نه دی. اومونږ لاهم بایددا کشفه کړو چې دکلیوپاترا پزه دتاریخ په مخونو کې څه کوی . داسې ښکاری چې مونتسکیو لومړنی شخص وی چې زیاریـې ایستلی دی چې ددغې مداخلې په ضد د تاریـخ له قوانینو څخه دفاع وکړی. ده درومیانودستر توب اوانحطاط په تالیف کې داسې عقیده ښکاره کړله : «که دیوه جنګ دتصادفـی نتیجې په څیر، یودولت، یوه خاص علت تباه کړی وی ، هلته به یوعمومی علت موجود وی چې ددې سبب شوی دی چې دغه دولت دی په یوې جګړې کې سقوط وکړی . » مارکسستان هم ددغې مسئلې په باب مشکل لری. مارکس یوازې یوه پلا په هغې لیکنه کړی اوهغه یـې هم په یوه لیک کې:

« جهانی تاریخ به ډیر تصوفی خصوصیت غوره کړی چې که هلته د تصادف دپاره پکی ځای نـه وی . دا طبعیی ده چې تصادف پخپله دانکشاف دعمومی میلان یوه برخه گرزی او دتصادف په نورواشکالوسره جبران کیږی . خوتسریع اوتاخیر په دغسې « بې علته اعمالو» پورې مربوط وی ، چې هغه دافرادوچې دیوه جنبش په شروع کې په سر کې وی، د «تصادفی » خصوصیت مشمول وی . » ۳۸

مارکس په دغه ډول سره په تاریخ کې دتصادف دپاره تردریوعنوانونولاندې عذرونه تقدیـم کړل . لـومړی دا چې داچنـدان مهمه نه ده ، دا د تـاریـخ سیر «سریع کوی» یایې « ځنډوی » مګرله هغه نه داسې استنباط کیږی چې په انقلابی ډول سره یې نه اړوی . دوهم داچې یوتصادف په بل سره جبران کیږی ، ترڅوچې په پای کې تصادف ځان له مینځه وباسی . دریم دا چې تصادف مخصوصاً دافرادوپه

۳۸. مارکس ـ انـګلـز ، غـوره آثار ، (روسی چاپ) ، xxvi. مخ ۱۰۸.

سجیه کې تبارز کوی. ۳۹ ترا تسکی د بې علته اعمالو د جبران کولو، او د ځان د محو کولو تیوری په یوه ساده قیاس سره پیاوړې کړله .

«توله تاریخی عملیه د تصادف له لارې د تاریخی قانون انکسار دی . مونږ په دبیالوجی په ژبه وویلی شو چې تاریخی قانون د تصادفاتو په طبیعی انتخاب سره تحقق مومی . » ٤٠

زه په دې اعتراف کوم چې دغه تیوری ماته قناعت بښونکی نه ښکاری . په تاریخ کې د تصادف رول په دغو رڼو کې دهغو کسانو له خواچې علاقمن دی اهمیت یې زیات کړی، په جدیت سره په مبالغه یې د ډول یادیزی خو تصادف وجود لری، او چې وویل شې هغه یوازې تسریع کوی، یا تا خیر کوی، اړول نه کوی، له الفاظو سره لوبې کول دی. داسی هم زه کوم دلیل نه وینم چې متقاعد شم د کومې تصادفی پیښې مثلاً د ځلورو پنځوسو کالونو په عمر دلینن پخواتر وخته مړینه به له یوی بلې تصادفی پیښی سره په داسې ډول جبران شی چې د تاریخی عملیی میزان به بیرته په ځای کړی. داهم په هغې اندازې سمه نظریه ده چې وویل شی په تاریخ کې تصادفی پیښه یوازې زمونږ د ناپوهی اندازه ده یعنې یوازې د یوه داسې ځیز نوم دی چې مونږ پرې پوهیدلی نه شو. ٤١

په دې کې څه شک نه شته چې کله کله د غسې هم پیښیږی. سیارات د «ګرځیدونکو» په نامه یاد شول او داهغه وخت چې د اسې فرض شوې وه چې دوی په آسمان کې په نامنظم او اتفاقی ډول حرکت کوی او د دوی حرکت لا هغه وخت معلوم شوی نه وو.

---

۳۹. د تولستوی په نظر «تصادف» له «نبوغ» سره مساوی دی او د واړه د انسان د ناتوانی هغه افادی دی چې نه شی کولی په نهایی علتونو پوه شی، جنګ او سوله، لومړی برخه.

٤٠. تراتسکی، زما ژوند، (۱۹۳۰) مخ ٤٢٢.

٤١. تواستوی په دغه نظرو. «مونږ مجبور یو چې د غیر عقلی پیښو د تشریح په حیث مونږ بیرته په قسمت ولویږو یعنی داچې هغه وقایع چې د هغو په عقلیت مونږ نه پوهیږو.» (جنګ او سوله، نهم کتاب، فصل ۱.)

یوشی په سوء تصادف سره شرح کول هغه اسانه طریقه ده چې په هغې سره یوشخص غواړی دهغه دعلت دلټولو له ستړې کیدو نکې وظیفې څخه ځان وژغوری. کله چې ماته یوځوک وایی چې تاریخ د اتفاقی او تصادفي کړنو یوفصل دی ، زه په هغه د عقلانی لټې، یاد ښکته عقلانی حیاتیت ګمان کوم . د جدی مورخانو په نزد دایو مشترک تمریـن دی چې وایی هغـه څۀ چې تـراوسه پورې دیوه تصادف په حیث ګڼل کیده ، اتفاق بیخی نه و ، بلکه دهغه تشریح په عقلی ډول بالکل کیدلی شی اوهغه د واقعاتو په پراخې طرح او ترتیب کې په مهم ډول سره ځائیدلی شی . خو دا زمونږ د پوښتنې پوره ځواب نه راکوی. اتفـاقی حادثه یوازې دا سې یوشی نه دی ، چې مونږ پرې پوهیدلی نه شو. زه په دې عقیدې یم چې په تاریخ کې باید د اتفاقی حادثې دمسئلې حل دمفکوروپه یوه کاملاً مختلف نظم کې ولټول شی .

په یوه رومبی پرا و کې موو لیدل چې تاریخ دمورخ له خوادحقایقو په غوره کولواو ترتیبولوسره شروع کیږی چې ترڅو په تاریخی حقایقو بدل شی. ټول حقایق تاریخی حقایق نه دی . خودتاریخی اوغیر تاریخی حقایقو ترمینځ توپیردایمی اووچ کلک نه دی. دچاخبره ، هرحقیقت ممکن د تاریخی حقیقت مقام ته ترفیع وکړی یوازې دومره چې دهغه مربوطیت اواهمیت وښودل شی. نواوس و ینو چې دعلتونو دمیندلو دپاره د مورخ په روش کې یورازورته عملیه کار کوی . وعلتونو ته د مورخ مناسبت هغه دوه ګون اومتقابـل خصوصیت لری ، کوم چې دمورخ مناسبت یې دهغه له حقایقو سره لری . علتـونه دهغه د تاریخی عملیې توجیهه تاکی اودهغه توجیهه دهغه دعلتونو انتخاب او ترتیب معین کوی. دعلتونو سلسله مراتب ، دیوه یابل یا یوه درجن علتونو نسبی اهمیت دهغه د توجیهه او تعبیر شیره اوجوهر تشکیلوی ، او دا په تاریخ کې د تصادف دمسئلې دپاره یوه کلی برا بروی . دکلیوپاترا دپزې شکل ، دبجازت دنقرس حمله ، دشادی چیچنه چې الکر اندر پاچایې مړ کړ ، دایښن مړینه ـ هغه تصادفات وو چې د

تاریخ جریان یې واړاوه. په دې کې څه فاید نه شته چې هغه ایسته شوی وښودل شی او یا په یوه یا بل ډول داسی بهانه وشی چې هغو تاثیر نه لاره. له بلی خوا، تر هغه ځایه چې هغه تصادفی پیښې وې، د تاریخ په هیڅ عقلی توجیه او تعبیر او د مورخ د مهمو علتونو په سلسه مراتب کې ننوتلی نه شی. پروفیسر پاپر، او پروفیسر برلین، زه دوی د دغه مکتب د ډیرو و تلیو ممثلینو په حیث یو ځل بیا ذکر کوم - فرض کوی چی په تاریخی جریان کې د مورخ د اهمیت میندلو زیار، او له هغه څخه د نتایجو ایستنه، د هغه زیار په څیر دی چې مقصد یې دیوه متناسب قرینه لرونکی نظم ته د «تجربې ټوله برخه» تحویل کول دی، او په تاریخ کې د تصادف وجود دغسې هر زیار ناکاموی خو هیڅ عاقل مورخ به دغسې یوه غټ خیالی او عجیب څیز ته ملاونه تړی چی د «تجربې ټوله برخه» پکې شامله کړی. دی نه شی کولی چې حتی د خپل تاریخ دیوی انتخاب شوی برخې یا اړخ په باب د حقایقو له یوه واړه جز څخه زیات احاطه کړی. د مورخ جهان، د ساینس پوه د جهان په څیر د حقیقی جهان یو تصویری نقل نه دی؛ بلکه هغه د کار د هغه موډل په شان دی چی دی په دې قادر کوی چې لږ و ډیر یې په موثر ډول سره و پیژنی او حاکمیت پرې وکړی. مورخ د ماضی له تجربې یا د ماضی د هغې اندازې له تجربې څخه چې وده ته میسره ده هغه برخه تقطیر او چاڼ کوی چې دی یې درک کوی چې د عقلی تشریح او تعبیر تابع کیدلی شی، او له هغه څخه داسې نتایج وباسی چې د عمل د پاره لارښوونکی وګرزی. په دغو وختو کې یو عامه خوښوونکی لیکوال، څه وخت چې د ساینس د کار نامو په باب غږیده، د انسانی ذهن د کار په باب یې داسې تبصره وکړله چې ذهن څه وخت چې د «مشاهده شویو «حقایقو» په خیرن جوال کې لټول کوی، غوره کول کوی، ټوټې کول کوی، او له مشاهده شویو مرتبطو حقایقو څخه یو ځای یوه طرح جوړوی، نامربوطات رد کوی، تر څو چې یې د «علم» یو منطقی او عقلی کوڅی یو ځای او بدلی وی.» ۴۲ زه پخپله په څه قید سره د بې جهته عندیت د

۴۲. ال. پال، د انسان امحا (۱۹۴۴)، مخ ۱۴۷.

خطرا تو په مقابل کې دادهغه تصویر په خیر منم په کوم کې چې دمورخ ذهن کار کوی.

داطرزعمل ممکن فیلسوفان اوحتی ځینې مورخان حیران کړی، اوتکان ورته ورکړی. خودعادی کسانودپاره چې دژوندانه په عملی چاروپسی ځی، دغه طرزعمل پوره اشنادی. یومثال به راوړم. جونز چې له کومې میلمستیا څخه چپرته چې یې له عادی اندازی څخه زیات الکول څښلی دی، په یوه ګړۍ کې بیرته راځی. دګړندی برکونه یې ناقص دی، او په یوه ورانده ګوټ کې رابن سن چې د سګرټو دپلورلو دپاره له سرک څخه تیریزی وهی، رابن سن مری. وروسته له دې چې ټول حقایق راغوند شوی دی، مونږ مثلاً دمحلی پولیس په مرکز کې غوندې بزوچې ددغې پیښې دعلتونو په باب تحقیق وکړو. ایادغه پیښه دموټروان دنیمه ـ مخمورحالت له امله وه ـ چې په دغه حال کې به مسئله جنایې وګرزی؟ یاکه دغه دناقصو برکونو په وجه وه چې په دغه حال کې به ګراج والاته چې یوه هفته دمخه یې موټرمعاینه کړی و، یو څه وویل شی؟ یا دغه دورانده ګوټ په وجه وه چې په دغه حال کې به دسړکونو له واکمنو څخه وغوښتل شی چې موضوع ته پام وکړی؟ کله چې مونږ په دغو عملی مسئلو بحث کوو دوه نومیالی مهذبه اشخاص ـ نومونه به یې نه اخلم ـ په خونې کې ننوځی او په دیرفصاحت او تینګارمونږ ته وایی چې که چیرې په هغه ماښام د رابن سن سګرټ خلاص شوی نه وای، دی به له سرک څخه نه تیریده اومړشوی به نه وای. نودسګرټو د پاره د رابن سن میل، دده دمرګ علت شواو هرهغه تحقیق چې دغه علت هیروی یوازې به دوخت ضیاع وی، اوهرڅه نتایج چې ترې ایستل کیږی، بې مفهوم او بیهوده به وی. شپه، مونږ څه کوو؟ همداچې مونږ وکولی شو د همدغه فصاحت سلاست مات کړو، د وارو میلمنوته په نرمه، مګر په کلکه سره دوره، لاربنیو، اودروازه وان ته وا یوچې په هیڅ وجه بیا د ننوتلو اجازه ورنه کړي، او مونږ خپل تحقیق ته دوام ورکوو. خو مونږ دمدا خله کوونکو

د پاره څه ځوا بونه لرو؟ په دې کې څه شک نه شته چې را بن سن مړشو، ځکه چې ده سگرت څښل. هرهغه څه چې په تاریخ کې دتصادف او احتمال طرفداران یې وایې پوره درست او پوره منطقی دی. دا هغه قسم سخت زړی منطق دی، چې مونږ یې په (الس په عجبستان کې *) او (دائینی له لارې **) مومو. مگر په داسی حال کې چې زه دا کسفورډ د پوهې د غوپخو مثالونو ته په خپلې ستاینی کې نه تسلیم کیږم، زه دا غوره گڼم چې په یوی بیلی برخې کې دخپل منطق مختلف روشونه خوندی وساتم. د ډاج سن ۴۳ روش د تاریخ روش نه دی.

نو تاریخ د تاریخی اهمیت په لحاظ، دغوره کولو یوه عملیه ده. دټالکات پارسن عبارات به دلته یوځل بیا را نقل کړو: «تاریخ دواقعیت په لور، نه یوازې د در کې بلکه د علتی جهتونو یو انتخابی سیستم دی» داسې چې مورخ د حقایقو له لایتنا هی بحر څخه هغه حقایق غوره کوی، کوم چې دهغه د مقصد د پاره اهمیت لری، داسی هم دی د علت او معلول له متعد دوسلسلو څخه هغه او یوازی هغه سلسله را وباسی کومه چې په تاریخی لحاظ مهمه وی. د تاریخی اهمیت معیار دده هغه قابلیت دی چې دی هغه د خپل عقلی تشریح او تعبیر په چوکاټ کې دننه متوافق کوی. د علت او معلول نورې سلسلی: باید د تصادفاتو په حیث مستردی کړلی شی، نه په دغه لحاظ چې دعلت او معلول ترمینځ مناسبت مختلف دی، بلکه په دغه لحاظ چې پخپله سلسله نامربوطه وی. مورخ په هغه سره هیڅ څیز نه شی کولی. هغه نه دعقلی تعبیر تابع دی، او نه د ماضی یا آینده دپاره کوم مفهوم لری. دارښتیاده چې د کلیوپاترا پزی، یا د بجازت نقرس، یا دا لیکزاندر پاچادشا دی چیچنې، یاد لینن مړینی، یا دراین سن سگرت څښلو، نتایج لرل. خو دیوې عمومی قضیی په حیث، دابې مفهومه ده چې وویل شی چې جنرالان ځکه جنگونه بایلی چې دوی په ښکلومین کیږی، یاجنگونه له دی امله واقع کیږی،

---

۴۳. C.L.Dodgson (۱۸۹-۳۲) انگلیس لیکوال، او ریاضی پوه. لاندنی دوه کتابونه چې دوړو دپاره خوندورې کیسی او نکلو ته لری، او ادبی ارزښت یی زیات دی، دده تالیفات دی. (م).

* Alice in Wonderland

** Through the Looking Glass

چی پاچایان په کور کې شادی گانې ساتی ، یاخلق په سر کونو کې لاندی کیږی ،اومری ، په دی چی دوی سگرت څښی . که له بلې خوا تاسې یوه عادی سړی ته ووایی چی رابن سن په دی مړشو چی ډریور مخمورو ، یا له دی امله چی بر کونو کارونه کړ ، یا له دی امله چې سرک یووړوند گوت لاره ، دا به هغه ته پوره مفهوم لرونکې ،اوعقلی تعبیر معلوم شی. که دی وغواړی ښه مشخص وغږیږی ،دی به لاحتی ووایی چی یوازی همدغه اونه درا بن سن د سگرت څښلو هڅه د رابن سن د مړینی «حقیقی» علت و. داسی هم که تاسی دتاریخ محصل ته ووایی چی د ۱۹۲۰ په لسو کالونو کې په شوروی اتحاد کې مبارزی دصناعتی کولو داندازی ، یادهغې ښی طریقې په باب وی چی کرونده گر تشویق کړی چې دښارونود مړولو دپاره غلی دانی وکری ، اویاپه دغه باب وی چی مخالفو مشرانو شخصی ادعاگانی تعقیب کولی ، دی به داسی احساس وکړی چی داتشریحات په عقلی اوتاریخی لحاظ مهم دی ، په دی چی هغه به په نوروتاریخی حالاتو کې هم تطبیق ومومی ،او هغه دهغه څه چی واقع شول ، «حقیقی» علتونه دی ، په دغه مفهوم چی د لینن پخوا له وخته تصادفی مړینه ، کوم علت کیدلی نه شی . که د همدغو څیزونو په باب ،دی سوچ وهلو ته مجبورشی ، دی به لا ممکن د هیگل ډیر اقتباس شوی ، مگرغلط تعبیرشوی ، اصل چی د حق د فلسفی په سریزه کې یې ذکر کړی دی ، هم ورپه زړه کړی ، اوهغه داچی «هغه چی عقلی دی ، حقیقی دی ، او هغه چی حقیقی دی ، عقلی دی . »

اوس به دیوی شیبې دپاره بیادرابن سن دغمجنی پیښی علتونو ته وروگرځو . مونږ ددی څه مشکل نه لاره چی ځینی علتونه یی عقلی او «حقیقی» وو ،اوڅه یی غیرعقلی ،او تصادفی وو ، خو مونږ دغه تمیز په کوم معیارسره وکړ؟ داستدلال ملکه په طبیعی ډول ،دکوم مقصد په لورفعالیت کوی . روشنفکران کله کله ممکن دساعت تیری د پاره استدلال وکړی ،یافکروکړی چی استدلال کوی . خو په عمومی ډول

انسانان ، یوه هدف د پاره استدلال کوی او کله چی مونږ ځینی تشریحات عقلی وپیژندل، او نورموعقلی و نه پیژندل ،زما په فکر چې مونږ دهغو تشریحاتو ترمینځ چی دیوه هدف دپاره استحدام کیږی اودهغو تشریحاتو ترمینځ چی دهدف دپاره نه استخدام کیږی ، په یوفرق قایل کیږو .دهغی مسئلی په باب، چی ترمباحثې لاندی ده ، دافرضیه مفهوم لرونکی ده ، چې ددریورانو دالکواود مصرف لږ کول، یادبرکو نو په باب لازیات کنترول ایښودل ، یاپه سر کونو کې سمون راوستل، ممکن د ترافیکی پیښو شمیر لږ کړی، خودا هیڅ مفهوم نه لری،چی فرض وشی چی ترافیکی پیښې به په دی لږې شی چی خلق له سګرت څښلو څخه منع کړل شی . داهغه معیاروچی په هغه سره مونږ خپل فرق وکړ .داپه تاریخ کې دعلتونو دپاره ز·ونږ دروش په باب هم تطبیق مومی. دلته هم مونږ دعقلی او تصادفی پیښو ترمینځ ،په فرق قایل کیږو .څنګه چی علتونه په نورو هیوادونو، نوروعنصرونو، اونوروشرایطو کې هم په قوی ډول تطبیق مومی، هغه ومقیدو تعمیماتو ته منتهی کیږی، اوعبرتونه اودرسونه تری زده کیدلی شی، دوی زمونږ دفهم دپراخه کولو، اوژورکولو دهدف په لور،خدمت کوی ٤٤.له تصادفی پیښو څخه تعمیم جوړیدلی نه شی ، اوڅنګه چی دوی دکلمی په تو له معنی، بیجوړی اوخاص دی، له هغوی څخه عبرتونه اودرسونه نه اخیستل کیږی اونتایج هم ترینه نه ایستل کیږی . خودلته باید زه یوبل تکی هم ذکر کړم . دیوه هدف په لور، همدغه خاص اومشخص نظردی، چی په تاریخ کې دعایت دمطالعی

٤٤. پروفیسر پاپر، یوه شیبه په دغه تکی ښو یږی خوایدلی یې نه شی ، په داسی حال کې چې ده ګڼلی ده «چې د تعبیرونو کثرت چې په اساسی لحاظ ددواړو د د لالت (Suggestiveness) او اختیاریت (arbitrariness) په سویې وی (هر هغه څه چې د غه د وه اصطلاحات یې په واقعی ډول ښکاره کوی) ، دی په یوه ناخونکې اضافه کوی چې «یوڅه به یې له نورو څخه ددوی دانتفاعیت په وجه بیل شې ـ او د غه د اهمیت وړدی (دهستورسیزم فقر ،مخ ۱۵۱) . دا داهمیت یو تکی نه دی ، بلکه ډیر مهم تکی یې دی، چې ثابتوی چې «هستورسیزم» (داصطلاح په کومو مفهومونو سره، سره له تولو خبرو دومره خوار نه دی.

دپاره مونږ ته کلی په لاس راکوی، اودغه لزوماً له ځانه سره دارزش قضاوتونه لری. لکه څنګه چې موپه تیرلیکچر کې ولیدل، تعبیر په تاریخ کې تل دارزښت له قضاوتونو سره تړلی دی. اوعلیت له تعبیرسره تړلی دی. د میا نکی په الفاظو- سترمیا نکی یاد ۱۹۲۰ دلسو کالونومیانکی« په تاریخ کې دعلیتونودپاره لټون ..... ممکن نه دی، مګرهغه وخت چې ارزښتونه مراجعه وشی. دعلتونودپاره دلټون وشاته په مستقیم یاغیرمستقیم ډول سره تل دارزښتونودپاره لټون واقع دی،»[۴۵] اوداهغه څه رایادوی کوم چې مارومبی د تاریخ د دوه ګونی اومتقابلی وظیفی په باب ویلی دی، اوهغه داچې داوس په ربنا کې د ماضی په باب اودماضی په ر ښا کې داوس په باب زمونږ فهم ډیراوپراخ کړی. هرهغه څه چې دکلیوپاترا له پزی سره دا نتونی د مسحور کیدلو په څیر ونه شی کړای له دغه دوه ګون مقصد سره مرسته وکړی، د مورخ له نظره مړاوبیحاصل دی.

اوس ددغه وخت را رسیدلی چې ا قرارو کړم چې ما یوځه نری چال په تاسی وهلی دی. دهغه احساس به تاسی ته مشکل نه وی، اوځنګه چې زه په خوځایونو کې د غه چال په دی قادر کړی یم چې خپلی خبری ساده اولنډ پ وکړم، تاسی ممکن په هغوسترګې پټمی کړی وی، اوهغه مو د اختصار یواسان جز ګنډلی وی. تراوسه ماپرله پسې د «ماضی اواوس» اسانه افاده استعمال کړی ده، خو، لکه چې تاسی ټول پوهیزی، حاضره زمانه، دماضی او آینده ترمینځ، دتصوری ویشونکی لیک په حیث، له یوه تصوری وجود څخه اضافه کوم شی نه دی. د اوسنۍ زمانې په یادولوسره، ما د وخت د یوه یل بعد په بحث کې، په مخفی ډول شا مل کړی دی. زما په فکردا به اسانه وی چې وښوول شی چې څنګه چې ماضی اوحاضره زمانه دوخت

---

۴۵. Kausalitaten und Werte in der Geschichte (۱۹۲۸) ترجمه د اف. ستیرن، دتاریخ اقسام، کې (۱۹۵۷) مخونه ۲۶۸، ۲۷۳.

د هغه یوه تاکلی طول یوه برخه تشکیلوی، دماضی او آینده په باب علاقه او تعلق ښودل یوله بل سره تړلی دی. دتاریخ نه رومبی، او تاریخی وختونو ترمینځ دویش په کرښې هغه وخت پښه اړوله کیږی، چې خلق نورنویوا زی په حاضره کې ژوند کول ترک کوی، اود خپلی ماضی او آینده په باب په شعوری دول یوراز علاقمن کیږی. تاریخ د عنعنی په نقل کولو سره شروع کیږي. او عنعنه له ماضي څخه و استقبال ته د عاد تو نو او در سو نو د انتقال معنی لري. دماضي پیښې دا ینده نسلونو دفایدې دپاره خوندی کیږي. هالنډي مورخ هویزنګا٤٦ وایي چې «تاریخي تفکر همېش غایي٤٧وی». ٤٨سر چارلز سنو په دغو وختو کې دواترفورد ٤٩ په باب وویل چې «دنورو ساینس پوهانو په څېر..... ده، تقریباً بې له دې څخه چې د معنی په باب یې سوچ ووهې، په خپلو هډو کو کې داستقبال فکر دردلود.» ٥٠ زه ګمان کوم چې ښه مورخان، چې که دهغو په باب فکر وکړي، یاونه کړي، په خپلو هډو کو کې داستقبال فکر لري. د(ولې؟) له پوښتنې نه علاوه، مورخ تل پوښتي «کوم پلو؟»

---

٤٦. J. Huizinga

٤٧. Teleological دو روستیو او غایي علتونو اصل او فلسفه.(م)

٤٨. جې. هویزنګا، ترجمه په د تاریخ اقسام، کې د اف. ستېرن چاپ (١٩٥٧) مخ ٢٩٣.

٤٩. E. Rutherford برتانیایي فزیك پوه - (م).

٥٠. دبالډون عصر، دحان ری موند چاپ (١٩٦٠) مخ ٢٤٦.

-٥-

تاریخ دترقی په حیث

غواړم خپله ویناد هغې فقرې په نقل کواو سره شروع کړم کومه چې پرو فیسر پایک ،دیرش کاله رومې، په اکسفورد کې ،دمعاصر تاریخ دسلطنتی پرو فیسر په حیث ، په افتتاحې لیکچر کې اظهار کړې وه:

« په تاریخ کې د تاویل کو لو څخه د و مره ژ و ر ې و لې لرې چې تر څو دماضې په باب یو تعمیری نظرونه لرو، مونږ یا تصوف ۲ یا شکاکیت او بدبینی ۳ ته کش کیږو.» ٤ «تصوف»، زما په فکر هغه نظرته و ایه شې چې دتا ریخ مفهوم له جامعې نه چې رته بهر ــ د الهیاتو یا داخرت په قلمرو نو کې ـ لټوې . داد دغسې لیکوالو ،لکه بردایف ،نیبور، یاتاین یې ٥ نظردی. د«شکاکیت» فلسفه هغه نظر تمثیل کوې، کوم چې یې مثالونه ماخوځله راوړې دي . ددغه نظر په قرار ،تاریخ

---

١. F. Powicke

٢. Mysticism

٣. Cynicism . اصلاً دکلبیونو فلسفی ته وایې . دا دلرغونې یونان له فلسفی مکتبو نو څخه هغه مکتب د ی چې مو سس یې ا نتس تینس (Antisthenes) و ، ا و په د اسی اصل بناوچې لذتونه بددی ، او د انسان طبیعت بنه ارخ نه لری ، دغه مکتب دانسان دطبیعت په نسبت په بد بینې او شکاکی با ند ی قا یل دی ، او دریشخند ور عیبونه یې لتو ی . (م) .

٤. اف . پایك، معاصر مورخان او د تاریخ مطالعه (١٩٥٥)، مخ ١٧٤.

٥. لکه چې تاینې په پوره برې سره اعتراف کوی: «تاریخ دالهیاتو په قلمروکې ننوځی.» (مدنیت داز موینې په حالکې ، ١٩٤٨ ، مقدمه).

هیڅ مفهوم نه لري، یاسم او ناسم مفهومونه په مساوي ډول لري ، یادغسي مفهوم لري چې مونږ یې په خپل واک او اختیار ورته ټاکو . دادتاریخ هغه نظر ونه دي ، چې نن ورځ ډیر عام دي . خوزه یې بې زړه نازړه په کلکه رد کوم . داتردید مونږ ته هغه عجبه، مگر دلالت کوونکي افاده، را پریږدي : «دماضي په باب یو تعمیری نظر». څنگه چې زه داسې کومه وسیله نه لرم چې پوه شم پرو فیسر پایک ددغې افادې داستعمال په وخت کې ، څه شي په فکر کې لاره ، زه به زیار وباسم چې خپل تاویل په کې ولو لم .

داسیاد پخوانیو مدنیتونو په څیر، دروم او یونان مدنیت اساساً غیر تاریخي وو. لکه څنگه چې مورومبی ولیدل، هېر و دوتس دتاریخ دپلار په حیت ، یو ازې یو څو پیروان لرل ، او د پخوانی زمانې لیکو الان ، په عمومي ډول، د ماضي او استقبال دواړو په باب، لږ علاقمن وو. توسید ایدز ، په دغې عقیدی و، چې پخوا له هغو پیښو څخه چې ده بیان کړلې ، مهم شي هیڅ واقع شوی نه وو، او ددغه احتمال نه شته چې هیڅ مهمه پیښه دې وشي. لوکرې شیس ٦، داستقبال په باب خپله بې اعتنایې ، له خپلې هغې بې اعتنا یې څخه و ښو دله چه ده دماضي په باب لرله :

«فکر وکړی : چې څنگه، زمونږ له پیدا کېدلو څخه ړومبې، دابدې وخت پخوانی عصرونه ، زمونږ له علاقې نه بهردې . دا هغه هینداره ده ، چې طبیعت یې مونږ ته زمونږ له مړمینې نه وروسته داینده عصر دپاره نیسې . » ۷

شعري الهاماتو ، دلا ځلانده اینده په باب ، دماضي و طلا یي عصر ته د رجوع شکل غوره کړ ـ داهغه دورانی نظریه ده چې دطبیعت په عملیو کې یې، دتاریخ عملیی جذبې کړلې. تاریخ هیڅ پلاوته نه خوځېد ، ځکه چې په ماضي کې څه مفهوم نه و ،

٦. Lucretius (۹٦ ـ ٥٥ ق م) .رومی شاعر . (م)

۷. داشیاو طبیعت ، iii ، مخونه ۹۹۲ ـ ۹۹٥.

داسې هم په مساوي ډول ، په استقبال کې څه مفهوم نه‌و . یوازې ور جل ۸ ، ، یعنی چاچې په خپل څلورم واړه قطعه شعر کې وطلایې عصر ته درجوع په غرض لرغونې بڼه ورکړې ده ، یوه شبه په خپل کتاب اینا ید ۹ کې په دې تحریک شوی دی چې له دورانې مفهوم څخه بهرشې : «Imperium sine fine dedi» . دایو دیر نالرغونی فکر و چې ور سته یې ورجل ته دنیمه عیسوي پیغمبر حیثیت ورپه برخه کړ .

دابیا یهودان، او له هغوی نه ورسته عیسویان وو ، چې تاریخ ته یې یوپوره نوی عنصر ورپه برخه کړ . دوی دتاریخ دپاره هدف وټاکی ، چې تاریخی عملیه دهغه په لورمخ په حرکت وه دادتاریخ غایې نظر دی . تاریخ په دغه ډول ، مفهوم او مقصد ومونه، خو دنیا یې خصوصیت یې یا یلود . دتاریخ وهدف ته رسیدل، په اتوماتیکی ډول دتاریخ د ختمید لومعنی پیدا کړ له . تاریخ پخپله د بشر دوجود په مقابل کې دلوې څښتن د فاع . اوګرځید . دغه دتاریخ هغه نظرو ، چې په منځنیو پیریو کې عمومی رنسانس ۱۱ دعقل د لومړیتوب او د دغسې جهان پخوانی نظر ژوندی کړ، چې مرکز یې انسان‌و ؛ خوداینده په باب یې دپخوانی بد بینی نظر په ځای دخوش بینی هغه نظر ځای کړ چې دیهو دی- نصرانې له عنعنې څخه راوتلی و . وخت، چې یووخت وورانوونکی‌و، اوس دوست اوودانوونکی‌شو . دهوراس ۱۲

«Damnosa quid non imminuit dies?

---

۸. P. Virgil (۱۹ - ۷۰م) رومی شاعر. (م)

۹. II Aeneid

۱۰. Theodicy په بل عبارت تیودوسی ؛ دخدای په عدل عقیده لرل.(م)

۱۱. Renaissance . په اروپا کې دمنځنیو پیریو اومعاصری‌دوری تر مینځ انتقالې چنبش، چې په هغه کې دپخوانی دوری بیرته ژوندی کیدلو. (م)

۱۲. Horace (۶۵ - ۸ ق م) لاتینی شاعر . (م)

د بیکن ۱۳ لـه « Veritas temporis filla »سره پـرتـلـه کـړئ . د تنورد دوړې د عقل د اصل پیروانو ۱٤ ، یعنې هغه کسان ، چې د عصرې تاریخ لیکنې موسسان وو، د یهودی-عیسویت غایی نظر ۱۵ وساته ،مـګر غایه یې ورته دنیا یې کړله ، په دغه ډول ،دوی و کړ ای شوه چې پخپله دتار یخی عملیی عقلی خصو صیت بهر ته ژوند ی کړی . تاریـخ ،د مځکی په سر دانسا ن ددارایـې د مقصود و کـمال ته ترقی وګرځیده . ګیبن، چې دتنور ددورې تر ټولو ستر مورخ و ،دخپلې موضوع له ماهیت څخه وزه ویریدچې هغه څه ثبت کوی کوم چې یـې نو ملی و «هغه ښه ایسپدونکی نتیجه چې دجهان هرعصر دانساني نژاد حقیقیې شتمنی، سعادت ،علم اوشاید نیکی ډیره کړی ،اولایـې ډیره کوې .»۱٦ دترقی دلمانځنې آیین ، هغه وخت خپل هسک ته ورسید څه وخت چې برتانیایی شتمنی، قوت ،او په ځان اعتماد خپل هسک ته ورسید اوبرتانیا یـې لیکو الان ، او برتانیایـې مورخان ددغسې لما نځنې او آیین ترټولو ډیرجدې طرفداران شو ل . د غه حا دثه دومره روښانه ده چې د مثالو نو راوړلو ته یـې ا ړه نه شته . یوازې ضرور ګڼم چې یوه یا دوه فقرې را وړم چې وښیم تردغو نزدې وختو پورې په ترقی عقیده لرل زمو نږ دټولو تفـکرا تو داصلی

۱۳. F. Bacon (۱۵٦۱ - ۱٦۲٦) انـګلیس فیلسوف ، سیاستمداراو مصنف . (م)

۱٤. Rationalists

۱۵. Teleological

۱٦. ګیبن، د روم دامپراطوری انحطاط او سقوط، فصل ۳۸ . ددغه انحراف موقع دلو یدیځ دامپراطوری سقوط و . یو منقد د تایمز ادبـې ضمیمه (دنومبر ۱۸ - ۱۹٦۰) کـې په دغسی حال کې چې دغـه فقـره را اخلی ، وایـې چې نپو هیږی ګیبن په هغه اعتقاد لره که نه.البته چې هغه لاره دیوه لیـکوال نظر په زیات احتمال، دهغه دعصر انعـکاس کـوی په کوم کـې چې دی ژونـدکوی ، نه دهغه شې چـې دی دهغه په باب لیـکنه کـوی. دا هغه حقیقت دی چې ددغـه منقد په لیـکنی کـې ښـه واضح دی ، په دی چې دی غواړی دشلمې پیړی دمنځ شکاکیت و هغه لیـکوال ته راجع اوانتقال کړی چې داتلسمې پیړی په اخر کـې یـې ژونـد کاوه.

شرط او فرضیې ۱۷ په‌حیث پاتې وه . اکتن ، د کیمبرج دمعاصر تاریخ د پروجې په باب د۱۸۹۶ په ر پوټ کې‌چې مایې‌په‌لومړنی لیکچر کې‌ذکر کړې دی ، تا ر یخ «یو مترقی ساینس» بللی‌دی. دتاریخ په‌لومړي‌جلد کې یې‌ولیکل‌چې«مونږ مجبوریو دعلمی فرضیې په‌حیث‌دکوم‌په‌اساس چې باید تاریخ ولیکل‌شې ، په‌انسانې‌چارو کې ترقی فرض کړو . »دامپیر چې‌دهمدغه تاریخ په‌وروستی‌جلد کې ،چې‌په ۱۹۱۰ کې خپورشو ، بې له‌کوم زړه نا زړه توب نه دا احساس وکړ چې راتلونکې‌عصرونه به دطبیعت د منابعو په‌باب دانسان دقوت دودې او دهغه د نژاد دهوسایی د پاره له‌هغو څخه دهغه دمعقول استعمال‌هیڅ حد ونه‌پیژني .»۱۸ نظروهغه څه‌ته چې اوس به بې ووایم ،مناسبه بولم اعتراف وکړم چې دا هغه فضا وه په کومې کې چې زه پخپله تربیه شوم اوزه بې له‌کوم قید اوشرط نه دبر تر اند رسل، یعنی د هغه چا په الفاظو کې چې نیم‌نسل له‌مانه دمخه و ، شریک کیزم چې وایې «زه‌دوکتوریابې خوش بینی په‌معراج کې لو ی شوم او ..... دهیلې او اسرې هغه څه‌له‌ماسره پاتې دي چې‌هغه وخت دیر اسان و.» ۱۹

په۱۹۲۰ اکې ،څه وخت‌چې(بری)خپل کتاب:دترقي‌مفکوره‌و لیکه ، یوه لیاسره اوتیاره فضالادمخه خوره شو ې وه . ده مسلط فېشن ته‌داطاعت له‌مخې‌ددغې فضاملامتې‌په «هغو نظرې کسانو ، چې په روسیې کې یې‌داوسنی تر و ر حکومت تاسیس کړی دی » واچوله ، که څه‌هم ده لاتر اوسه ترقي د«غربي مدنیت دژوندې کوونکي اواداره کو نکي‌مفکورې »۲۰ په‌حیث بیانو له . له‌هغه‌وروسته‌دغه نغمه

۱۷. Postulate

۱۸. دکیمبرج معاصر تاریخ ، منبع، مولفیت ، او تو لید یې (۱۹۰۷) مخ ۱۳ دکیمبرج معاصر تاریخ ، (۱۹۰۲) مخ ٤، ۱۲ (۱۹۱۰) مخ ۷۹۱.

۱۹. بې رسل: اه حافظې نه خاطرات (۱۹۵٦) مخ ۱۷.

۲۰. جې . بې . بری ، دترقی مفکوره (۱۹۲۰) مخونه ۷ ـ ۸.

غلي‌شوله .روایت دی چې در وسپې لومړی نیکولای په یوه فرمان سره د «ترقي» دلفظ استعمال منع کړی و.په د غو وختو کې ، د لوید یځې ار و پا اوحتی د متحده ایالتو نوفیلسوفانو اومورخانو ، له‌دیرې مودې وروسته ،له‌هغه‌سره موافقه کړې ده . دترقي فرضیه‌باطله ګڼله شوې ده . دلویدیځ د مخ په ځوړی توب افا ده د و مره اشناشوې ده‌چې‌نورنو دقول‌نقلولوته کوم‌احتیاج پاتې نه دی . خو له‌چیغو‌وهلونه پرسیره ، څه‌شي واقعاً پېښ شوی دی ؟ دذهنیت دغه جاری څپه دچا له خوا تشکیله شوې‌ده ؟ هغه‌بله‌ورځ مې‌سخت‌تکان وخوړ چې زما‌په‌فکر‌دبرتراندرسل په‌یوا‌ځینې تبصرې‌مخامخ شوم چې دطبقاتی پرشدید حس برسیره کوې «په کلي‌دول، ن‌ورځ په‌جهان کې ،نظرسلور وبیو کالونرته ، دیره لږه از اد ې مو جو ده ده . » ۲۱ . زه دا زای د مېچو لو د پا ره کو مه ا ند ا زه نه لرم ، ا و په دې نېو هېږ م چې دځو کسا نو لږه از ادې دډ یرو کسا نو له د یر ې از ا دې سره څنګه مو ا زنه کړ م . خو د مېچ په هر معیا ر چې و ې د ر سل و یسنا ببرخې غیر و ا قعی بو لم د ای . جی . پی. تیلر ، هغه خوښوونکې‌خبری ، چې دی یې کله کله ، دا کسفورډ په علمی ژوند کې کوی ، ترنورودیری په زړه پوری دی . دی وایی چې دمدنیت دمخ په ځوړی‌توب‌تولی خبری‌دا «معنی‌لری‌چې‌د پوهنتون پروفیسرانوبه په کور کې مزدوران لرل، اواوس دوی په خپه مینځل کوی .» ۲۲ په دی کې شک نه شته چې دپروفیسرانو کالی‌مینځل به‌دپخوانیوخانګی‌مزدورانودپاره به دترقی‌یوه علامه‌وی . په افریقی کې ، د سپین پوستو‌دلوړ‌توب‌بایلل،چې‌دامپراتوری وفاداران۲۳،اروپایی نژاده جمهوریت غوښتونکی افریقا ئیان ۲٤ اودطلا اومسو په اسها موکې د پانګی

۲۱. بې . رسل، له حافظې نه خاطرات (۱۹٥٦) مخ ۱۲٤.

۲۲. ابزور، جون ۲۱، ۱۹٥۹.

۲۳. Empire Loyalists

۲٤. Africaner Republicans

سهمداران زوروی، نوروته ممکن ترقی وی . د ترقی ددغې مسئلی په باب، زه هیڅ دلیل نه وینم چی بس دهمدغه حقیقت په بنا ۲۵د ۱۹۵۰ دلسو کالونو قضاوت د۱۸۹۰ دلسو کالونو په قضاوت ،غوره وگڼم ،یادانگلیسی- ویونکو قضاوت داسیا ،روسیی اوافریقاپه قضاوت مرجح و بولم ، او یادمنځنی روشنفکری طبقی قضاوت دسر ک د سړی په قضاوت ، چی د بناغلی میکمیلن ۲٦ په قول یی تراوسه د ومره ښه ژوند نه ولرلی ،ښه وبولم . راځی چی دیوی شیبی دپاره ،دغه قضاوت وروسته وغورځوو چی مونږ د ترقی په عصر کې ژوند کوو یاد انحطاط او لږ څه په ځیر سره وگورو چی د ترقی په مفهوم کې څه شیان مضمردی ،څه فرضیی یی شاته واقع دی. اودغه فرضیی ترکومه حده غیرقابل دفاع گرزیدلی دی .ترهرڅه رومبی غواړم، دترقی اوتکامل په حقله مغشوش کوونکی افکارلپری کړم . دتنورددوری مفکرانوظاهراً دوه نقیضی نظریی غوره کړی وی: دوی په دی لټه کې وو ،چی دطبیعت په جهان کې د انسان مقام تثبیت کړی ، او دفاع یی وکړی : د تاریخ قوانین ، د طبیعت له قوانینوسره برابروگڼل شول. له بلی خوا ،دوی په ترقی معتقد وو. خوددی دپاره چی طبیعت د مترقی په حیث وگڼل شو، داسی چی دیوه هدف په لور په مخ ته ، څه دلیل موجود وو؟هیگل دغه مشکل داسی رفع کړچی تاریخ یی چی مترقی و ، له طبیعت څخه چی مترقی نه و، پوره بیل کړ. دارویني انقلاب داسی وبرینبید چی د تکامل او ترقی په برابر گڼلوسره یی تول مغشوشات له میتڅه یورل . سره له تولوخبرو ، طبیعت دتاریخ په څیرمترقی وگرزید . خودغه حال، دیوی مهمی غلط فهمی دپاره لاره هواره کړله . اوهغه دا چی بیا لوجیکی توارث چی د تکامل سر چینه وه ، له اجتماعی اکتساب سره چی هغه په تاریخ کې دترقی منبع وه ،یوه اومغشوشه وگڼله

---

۲۵. Ipso facto

۲٦. H. Mac Millan دبرتانیا دمحافظ کار دگوندیو مشر او دځه وخت دپاره دهغه مملك صدراعظم. (م) .

شوله. توپیر ښکاره او اشنادی. یوارو پایی ماشوم په یوی چینایی کورنی کې واچوی؛ ماشوم به په سپین پوټکی سره لوی شی، مګر په چینایی ژبه به ګړیزی. دانساجو رنګ یو بیالوجیکی توارث دی، اوژبه اجتماعی اکتساب دی چې دانسان د دماغ له لارې انتقال کوی. تکامل، باید په زرګونو اویا په میلیونو کالونو اندازه شی. له لیکلی شوی تاریخ نه را په دی خوا په انسان کې د اندازی وړ کوم بیالوجیکی تحول پښ شوی نه دی. د اکتساب له لارې ترقی په نسلونو کې اندازه کیدلی شی. د عقلی موجود په حیث، دانسان جوهر دادی چې دی خپل قوی استعداد و نه د یخوانیو نسلونو د تجاربو په غرند ولوسره منکشف کوی. ویل کیږی چې معاصر انسان ترخپل ۵۰۰۰ کلنی سلف څخه زیات مغز، او یاد تفکر ذاتی استعداد ډیره برخه نه لری. مګر په خپلې زده کړی او تجاربو کې، د تیرو نسلونو د تجاربو په یوځای کولو سره، د ده د تفکر تاثیر تر یخوانه په کراتو ډیر شوی دی. داکتسابی خصوصیتو نو انتقال، چې بیالوجی پوهان یې ردکوی، د اجتماعی ترقی اصل اساس ګڼل کیږی. تاریخ له یوه نسل نه ویل ته داکتسابی مهارتونو په انتقال سره ترقی ده.

دوهمه داچې مونږ دیته اړ نه یو، او باید دغسې و نه ګڼو چې ترقی تاکلی اغاز یا انجام لری. دغه عقیده چې نظر پنځو سو کالونو ته اوس لږ رواج لری، چې مدنیت دنیل په دوره کې په ۴۰۰۰ ق. م. کې اختراع شوی دی، نظر هغه نښه لیک ته چې د جهان تخلیق په ۴۰۰٤ ق. م. کې ګڼی، نن ورځ لږ د اعتبار وړ ده. مدنیت چې مونږ دهغه شروع د خپلې ترقی دفرضیې دپاره داغاز ټکی حسابوو، یقیناً کوم اختراع نه دی، بلکه دانکشاف یوه وړه لایتناهی تدریجی عملیه ده، چې ممکن یووخت بل وخت به په کې حیرانوونکی خیزونه اوجهشونه شوی وی. مونږ ته نه ښایی په دغې مسئلې ځان و ربرووچې ترقی ـ یا مدنیت څه وخت شروع شوی دی. د ترقی دیوه تاکلی انجام فرضیې لپاره ډیر مهم اشتباهات را پیدا کړی دی. هیګل په

حقه په دې محکوم شوی دی چې دترقی انجام یې دپروس په پاچایې کې مشاهده کړی دی . داظاهراً دده داغراق آمیز تاویل نتیجه ده چې وایې پیشگویی یوناممکن امردی . مگر دهیگل کوزوالی،دوکتوریادعصر نامتومورخ ،درگ بی ارنولد۲۷ وساته . ده دمعاصر تاریخ د پاچا یی پروفیسر په حیث په ۱۸٤۱ کې په خپل افتتاحی لیکچر کې وویل چې معاصر تاریخ به دبشر په تاریخ کې وروستی پړاووی. ده وویل چې: «داسې ښکارې چې دادوخت دپوره کېدلو علامه وی،داسې چې له هغه وروسته به دماضی تاریخ هېڅ نه وی.» ۲۸دمارکس دغه پیشگویی چې پرولتاریایی انقلاب به غیرطبقاتی جامعه مینځ ته راوړی په اخلاقی اومنطقی لحاظ لږ تراعتراض لاندې راځی ، خودتاریخ دانجام فرضیه داخرت کړی لری چې ویل یې دالهیا توعالم ته ډیرمناسب دی ، نه یوه مورخ ته او داهغې اشتباه تــه منتهی کېږی چې هدف له تاریخ نه دباندې گڼی . په دې کې څه شک نه شته چې یومعین انجام دبشری ذهن دپاره انجذابات لری او دازادی لورته داکټن دتاریخ دمارش الهام دیوې نه انجام کېدونکې ترقی په حیث،سوړ اومبهم ښکاری خوکه څوك وغواړی چې دترقی خپله فرضیه محفوظه وساتی ،زما په فکردی باید دیته تیاروی چې هغه داسې عملیه وگڼی په کومې کې چې دپرله پسې عصرونوتقاضاگانې او شرایط خپل مشخص محتویــات داخل کــړی ، اوداد اکټن دهغه تیسس معنی ده چې وایی تاریــخ یوازی دترقی ثبت نه بلکه یو«مترقی ساینس » دی، اویاکه موخوښه وی تاریخ دکلمې په دواړو مفهومونوسره ـ دپېښودجریان په حیث اودهمدغوپېښودثبت په حیث ـ مترقی دی .

راځی چې په تاریخ کې داکټن دازادی د مخ کې تگ افاده را په زړه کړو :

«داد ترفشار لاندې ضعیف دمتحدو کوښښونوپــه اثرده چې دزور اوپرله پسې بیعدالتی دسلطنت په مقابل کې مقاومت کېږی چې دڅلوروسو کالونوپه چټک تحول

۲۷. The Arnold of Rugby

۲۸. تــې . ارنــولد. دمعاصر تاریخ دمطالعې په باب افتتاحې لیکچر (۱۸٤۱) مخ ۳۸ .

مگر تدریجی ترقی کې ازادی خوندې شوې ، ساتل شوې ، او پرا خه شوی او په پای کې پوهېدل شوې ده . » ۲۹

اکتن ، تاریخ داسې وګانې چې دترقی په حیث دازادی په لوردپېښو جریان وی، او دازادی دپوهېدلو په لوردترقی په حیث دهمدغـو پېښوثبت وی. دواړه عملیی اوزه‌په‌اوزه‌په‌مخ دروملی. ۳۰فیلسوف (براډلې) په‌دغسې عصر کې چې له تکامـل نه دقیاسونواوشباهتونوراورل رواج لاره ،وایی‌چې «د مذهبې عقیدې دپاره دتکامل انجام، په هغه قسم بدول شوی‌دی چې.... لادمخه ښکاره شوی دی. »۳۱دمورخ دپاره دترقی انجام دمخه ظاهرشوی نه‌دی. داهغه څه دی چې‌لاتراوسه په‌لایتناهی دول لهړی دی، اویوازی هغه وخت چې مونږورانـدې درومونښانې یې په نظر کې راڅې . دادهغه اهمیت‌نه‌کموی .قطب ښوو ونکی‌یوقیمتی‌اوپه واقع کې‌یوحتمی لارښودونکی‌دی، مګردلارې نقشه‌نه‌ده . دتاریخ محتویات یوازې هغه وخت‌تحقق موندلی شی چې موږ یې تجربه‌کوو.

زمادریم تکی‌دادی چې‌هیڅ عاقل‌انسان په‌دغسی ترقی‌معتقدکیدلی‌نه شی چې په یوه سم سیده‌کرښې په مخ ځئ او په خپل مداومت کې کوزوالی ، اوماتوالی نه منی ،داسی چې حتی یودپرشدید بیرته‌تګ هم‌دهمدغې منکوری دپاره مهلک نه وی . دا واضحه ده چې هم د بیرته تګ اوهم دوراندی تګ عصرونه شته دی . برسیره پردی دا به سمه نه وی چې فرض شی چی ترقی به لـه یوه بیرته تګ نـه وروسته له همغه تکی اویادهغې‌لیکی په اوزدوشروع شی . دهیګل یادمارکس‌دری یاڅلور مدنیتونه ، دتـاین بې یوویشت مدنیتونه ، دمدنیت ددورانی ـ ژوندتیوری

۲۹. اکتـن ،دمعاصر تاریخ په باب لیکچرونـه (۱۹۰٦)، مخ ۵۱.

۳۰. کـې . منهایـم دانسان اراده چې تاریخ ته شکل ورکـوی ، دهغـه لـه استعداد سره چـــې پرې پـوهیږی، مربـوط ګنـــې .

۳۱. اف . اچ . براډلـې ، اخلاقـی مطالعات (۱۸۷٦)، مخ ۲۹۳.

چې له ظهور، انحطاط، او سقوط څخه به تیریزی ـ دغه نقشې پـه خپل ذات کې بې مفهومه دی . خودا دهغه مشاهده شوی حقیقت علامی دی ، چې هغه کوښښونه چې دمدنیتونودپرمخ بیولودپاره ضروری دی، په یوه ځای کې محو کیږی ،اوپه بل ځای کې وروسته له سره شروع کیږی ،داسی چې هره هغه ترقی کومه چې مونږیې په تاریخ کې مشاهده کولی شو،یقیناً چې نه په مکان اونه په زمان کې دایمی وی . کـه زه تا ریخ په قوانینو ایستلوسره عادی اوسم ، یوقانون به داوی چې یوه ډلـه ـ هرځه نو م چې پری ږدی ،طبقه ورته وایی ، یاملت ، یالویه وچه یامدنیت ـ هغه ستاسې خوښه ـ کومه چې په یوه عصر کې دمدنیت په مخ بیولو کې سترسهم لری ، ګمان نـه کیږی چې په بل عصر کې به مشابه سهم ولری وشی . ددی ښکاره علت دادی چې دغه ډله بهدپخوانی عصر پـه عنعنـو ،ګـتو ،ایډیالوجی ګانو کې دومره غـرقه وی چې وبه نه شی کولی دبل عصراله نقاضا ګانو ، اوشرایطوسره ځان متوافـق کړی ۳۲ نوداسې به پیښه شی چې هغه څه چې دیوی ډلې د پاره دانحطاط دوره وی ، د بلې دپاره به دیوه نوی په مخ تګ ظهوروی . ترقی دتیولودپاره دمساوی او همزمانی ترقی معنی نهلری ، اونه دغسی معنی ورکولی شی . دامهمه ده چې دانحطاط ددغو وروستیوو رځوتقریباً تول پیغمبران ،زمونږشکاکان یعنی هغه څوک چې په تاریخ کې هیڅ مفهوم نه وینی ، اوترقی مړه ګڼی ، دجهان په هغې برخې اود جامعې پـه هغې طبقې اړه لری چې په څونسلونو کې یې دمدنیت په په مخ تګ کې ستراو قوی رول په موفق ډول اوبولی دی . ددوی دپاره داکومه ډاډ ګیرنه نه ده چـې ورته

۳۲. ددغسې حال دبیان دپاره وګـوری د ار. اس. لینـد، علـم د څـه شی د پاره؟ (نیویارک، ۱۹۳۹) مخ ۸۸. «زمونږ د ثقافت بهایان ډیر کلـه دماضی پـه لـور ـ یعنی دخپل دشدت او قوت دوخت پهلـور ګـوری، او اینده خطاګـنې اوورسره مقاومت کـوی. احتمال شتـه چـې د تو تـه کیدلـو ،او دنسبـی قوت دبایللو په وړاندی تللی پراوکـې تول ثقافت ممکن دیوه بایللی طلایـې عصر په لـورمخ په شاوګوری په داسی حال کـې چې ژونـد به پـه سستی او کهالی کـې په حاضره کـې تیریزی..»

وویل شی چې هغه رول کوم چې ددوی د لې په ماضي کې لوبولی دی ، او س به نوروته منتقل کړل شی . تاریخ چې واضحاً په دوی باندی یو ناوړه چال تللی دی، ددوی په نزد کومه مفهوم لرونکې اوعقلی عملیه کیدلی نه شی . خو که مونږ مجبور اوسوچې دترقی فرضیه وساتو زما په فکر بایـد دماتې لیکې حالات ومنو.

په پای کې په دغې مسئلې بحث کوم چې وایی دترقی اساسی محتوی د تاریخی عمل پـه ارتباط سره ، څه شی دی . هغه خلق چـې مبارزه کـوی ، مثلاً غـواړی ټولوته مدنی حقوق ورپه برخه کړی ، یادجزا تعاملات اصلاح کـړی،یـاد شتمنی یانژاد غیرمساواتو نه له مینځه یوسی ،په شعوری دول سره زیارباسی چې بس همدغه شیان وکړی. دوی په شعوری دول ،هڅه نه کوی چې «ترقی وکړی»، کوم تاریخی « قانون» یا «فرضیې» یا ترقی ته تحقق ورکړی . دا مـورخ دی چې دهغوی پـه اعمالو کې د ترقی خپله فرضیه تطبیق کوی، اودهغوی اعمال دترقی په حیث تفسیر کوی . خودا دترقی مفهوم له اعتبار څخه نه غورځوی. خوښ یم چې په دغه ټکی کې له ایسایه برلین سره ځان موافق وینم چې وایـی «ترقی او ارتجاع که څه هم دغه الفاظ شایددیرغلط استعمال شوی وی ، پوچ مفـاهیم نه دی » ۳۳ دا دتاریخ یـوه رومبنی فرضیه ده چې انسان دخپلو اسلافوله تجاربوسره داستفادی کولوقدرت لری (داسی نه ده چې دی اورومرواستفاده کوی) اوترقی په تاریخ کې، برخلاف دتکامل په طبیعت کې، داکتسابی شتمنیو په انتقال استناد لری . د اشتمنی هم مادی ملکیتونه په ځان کې شامل ګڼی، اوهم هغه استعدادونه په ځان کې شامل لری، چې په هغوسره د یـوه چامحیط اړوی، تـرې ګټه اخلی، او پرې حاکمیت کـوی . دغه دواړه عوامل ، پـه حقیقت کې، یو له بل سره نزدې ارتباط لـری او په یوه بل باندې عمل او تاثـیر کـوی . مـارکس انسانـی کارتـه د تـولـې مـانـنی د اساس

۳۳. فورن افیرز (مجلـه) ، ۳۸، لمبر ۳، (جون ۱۹۵۰) مخ ۳۸۲.

په حیث قایل دی. دغه قاعده هغه وخت دمناوورښکاره کیږی، چې که «کار» ته په کافی اندازه پراخ مفهوم ورکړل شی. خودمنابعوتش غوندول به گټورتیا بت نه شی، مگرپه هغه وخت کې چې هغه له ځانه سره نه یوازې متکاثف تخنیکی او اجتماعی علم اوتجربه ملگرې ولری، بلکه په پراخ مفهوم سره،دانسان په محیط باندې اضافه شوی حاکمیت هم ورسره مل وي. زماپه فکر چې په حاضرو خت کې،به یوازې یوځو معدوده کسان دمادې منابعواوعلمی پوهې اوپه تخنیکی مفهوم سره په محیط باندې دحاکمیت دترقی دحقیقت په باب شك وکړی. مگردهغه څه په باب،چې پوښتنې روانې دی، دادی چې آیاپه شلمې پیړۍ کې زمونږدجامعې په تنظیم کولویاپه اجتماعی محیط باندې ،ملی وی که بین المللي، په حاکمیت کې کومه ترقی شوی ده،که نه، یاداچې مونږپه واضح ډول دشاپه لورتللی نه یو؟ آیاداجتماعی موجودپه حیث،انسانی تکامل،دتکنالوجی له ترقی نه په خطرناك ډول بیرته پاتی شوی نه دی؟

هغه علامې چې ددغې پوښتنی سبب کیږی،واضحې دی.خوسره له دې هم،زه گمان کوم چې پوښتنه په سمه توگه شوی نه ده. تاریخ دیرگرزوونکی تګلرلی دی، چه په هغوکې مشرتا به اوابتکارله یوې ډلې،اودنړۍ له یوې برخی نه وبلې ته انتقال کړی دی.دعصرې دولت دظهوردوره، اوله مدیترانې نه وغربی اروپا ته دقوت دمرکزانتقال، اودفرانسې انقلاب یې ښکاره عصری مثالونه دی. داسې دورې تل دقوت گټلودپاره د مبارزواوشدیدوخیزونووختونه وی. زړې واکمنی ضعیفې کیږی،زړې علامې ورکې کیږی. دجاه طابیواوخپگانونوله ترخه تصادم نه نوی نظام راوځی. زماپه فکر،مونږاوس له دغسې یوې دورې څخه تیریږو. ماته دغه تش غیرحقیقی ښکاری چې وویل شی داجتماعی تشکیلا تود مسایلوپه باب،زمونږ فهم ،یادهمدغه فهم په رښا کې دجامعې په تشکیل کولو کې زمونږحسن نیت، مخ په

بیرته تللی دی . په واقع کې ،زه باید په زړه ورتوب سره ووایم چې هغه ډیر شوی دی. داسی نه ده چې زمونږ استعدادونه کم شوی ،یازمونږ اخلاقی صفتونو انحطاط کړی دی. مگر دبر اعظمونو ،ملتونو،او طبقاتو دقوت دانډول دانتقال له امله،دمبارزې اوجهشونو دور چې مونږ ورنه تیریږو ،په دغو استعدادونو او خاصیتونو باندې فشار ډیر کړی اودمثبتو کارنامو دپاره یې دهغوی تاثیر محدود او عقیم کړی دی. په دغسې حال کې چې زه نه غواړم په لوید یځی نړۍ کې دترقی دعقیدې په مقابل کې،دتیرو پنځوسو کالونو دچپلنجونو قوت لږوښیم، زه لاتراوسه په دی قانع نه یم چې په تاریخ کې ترقی اخرته رسیدلې ده. خو که تاسې دترقی په محتوی باندې په مانورهم فشار راوړی، گمان کوم چې زه به دغسې یوڅه ځواب ویلی وشم. په تاریخ کې دترقی ټاکلې او واضحاً تعریف کیدونکی هدف نظریه،چې زیاتره دنونسمې پیړۍ دمفکرانو له خو اوړاندې شوی ده، وچه او نه تطبیق کیدونکې ثابته شوی ده . په ترقی عقیده کول ،په کومې یوې اوتوماتیکی حتمی عملیې دعقیدې کولو معنی نه لری، بلکه هغه دبشری استعدادونو په یومترقی انکشاف عقیده لرل دی. ترقی یومجرد لفظ دی،او مشخص هدفونه. کوم چې بشریې وخت په وخت تعقیب کوی،دتاریخ له سیر څخه راپیدا کیږی ، نه له هغه نه بهر له کومی منبع څخه . زه دانسان په کمال د مځکې په سر په آینده جنت عقیده نلرم . تر دغه حده له عالمانو او متصوفانو سره چې وایې کمال په تاریخ کې غیر قابل تحقیق دی ، موافق یم مگر زه به دنامحدودې ترقی په امکان راضی اوسم ،داسې ترقی چې دهیڅ حدونو چې مونږ ورته اړه ولرو، اویایې لیدلی وشو، تابع به نه وی، اودغه ترقی به دهغو هدفونو په لوروی،چې یوازې هغه وخت چې مونږ ورته نزدی کیږو،تعریف کیدلی به شی ، اوهغو صحت او اعتبار به هغوته درسید لو په عملیی کې ثابت او مشهود کیدلی شی . زه په دې نه پوهیږم چې

د ترقی ددغسې مفهوم نه په پرته جامعه، څنګه پاتې کیدلی شی. هره مهذبه جامعه د تر اوسه نازیزیدل شویونسلونو په خاطر، له ژوندی نسل نه قربانی غواړی. دا ښه بهتر جهان په نامه سره، ددغو قربانیو واشمیرل، دهغوروا شمیرلو دنیایی مثنی ده چې د کوم اسمانی مقصد پاره به کیده. د (بری) په الفاضو سره «درا تلونکی نسل د پاره د وظیفې مسئولیت د ترقی د مفکورې مستقیمه نتیجه ده.» ۳٤ ممکن دیته څه اړه نه وی چې ددغې وظیفې د حقانیت دلیل وراندې شی. که ورته اړه وی، زه بلهلاړه نه ونیم چې په حقه یې وښیم.

دامې نواوس، په تاریخ کې د افاقیت مشهوری معضلې ته نزدی کوی، دغه کلمه په خپل ذات کې تیر ایستونکې او پوښتنه ـ غوښتونکې ده. ما دمخه په یوه لیچکر کې ویلی و، چې اجتماعی علوم، د تاریخ په شمول، کولی نه شی دعلم له دغسې نظر سره جوړه روغه وکړی، چې فاعل او موضوع یوله بل نه بیلوی، اود مشاهد اوهغه شی ترمینځ چې ترمشاهدې لاندی نیول کیږی، په کلک بیلتون قایل وی. مونږ د غسې یوی نوې طرح ته اړیو، چې دهغوی ترمینځ دمتقابل نسبت او متقابل عمل د پیچلې عملیې په اهمیت اوقدر ښه پوه شو. دتاریخ ټول حقایق افاقی کیدلی نه شی، په دی چې هغه یوازې د هغه اهمیت په وجه چې مورخ یې ورپه برخه کوی، تاریخی حقایق ګرزی. که مونږ لاهم مروجی اصطلاح استعمال کړو، په تاریخ کې افاقیت د حقایقو کوم افاقیت نه شی کیدلی، بلکه یوازی د نسبت یعنی د حقیقت او تاویل ترمینځ اود ماضی، حاضر، او استقبال ترمینځ د نسبت افاقیت کیدلی شی. لازمه نه بولم هغه دلایل بیاذکرکړم چې ما هغه کوښښ غیرتاریخ ښوولی و، کوم چې دهغه په وسیله تاریخی واقعات او ارزښت دیوه مطلق معیار له مخې سنجول کیږی ـ داسې معیار چې هغه له تاریخ نه بهر او مستقل وی. مګر ددغه مطلق حقیقت ۳٤ مفهوم هم د تاریخ له جهان او یازما په فکر، دسې اینس له جهان سره موزون او مناسب نه دی. کیدلی شی چې یوازې

۳٤. Absolute truth

دتاریخی دنیا یو ډیر ساده قسم، مطلقاً درست او یا مطلقاً غلط ، وښوول شی. کوم مورخ چې دخپل سلف حکم محکوم کوی، په طبیعی ډول یی دمطلق غلط په ډول نه محکوموی، بلکه هغه یا غیر کافی، یا یو اړخیز، یا تیر ایستونکی بولی. او یا یې ددغسې نظر محصول بولی چې دنو یو شواهد و په اساس یې زوړ شوی او نامربوط ښیي. که وویل شی چې دروسیې انقلاب، په دې پیښ شو چې دوهم نیکولای احمق و، اولینن نابغه و، دا به یوه پوره تیر- ایستونکې ویناوی. سره له دې هم مطلقاً غلط ورته ویلی نه شو. مورخ له دغسې مطلقیاتو څخه هیڅ نه ګړیږی.

راځی چې درابن سن، دغمجنې مړینی پیښې ته یو ځل بیا وګرزو. دهغې پیښې په باب زمونږ دتحقیق مقصد دا نه و، چی مونږ خپل حقایق درست کړو. په حقایقو کې څه شک، او خبره نه وه. خبره په دې کې وه، چې دحقیقی یا مهمو حقایقو یعنی له هغو سره چې مونږ علاقمن وو، او دتصادفی حقایقو ترمینځ- یعنې کوم چې مونږ کولی شوای، نالیدلی وګڼو، توپیرو کړو. دغه توپیر کول مونږ ته مشکل نه و، په دې چې زمونږ معیار یا داهمیت ازموینه، او زمونږ دافاقیت بنیاد، ښکاره وو، او هغه داوو چه باید له مقصد سره، کوم چې مونږ په نظر کې لاره، ارتباط ولری، یعنې په سړ کو کې دتلفاتو شمیرلږ کړی. خو مورخ، په دې برخه کې تر تحقیق کوونکی نه لږ نیک مرغه دی، په دې چې دوروستی ټاکلی او یوازنې هدف دادی چې دترافیکی پیښو د تلفاتو شمیرلږ کړی. مورخ هم دخپل تاویل په وظیفه کې، ددې دپاره چې دمهمو او تصادفی پیښو ترمینځ توپیرو کړی، داهمیت یوه معیار ته، چې هغه یې دافاقیت معیار هم دی، اړه لری. دی هم دغه معیار یوازې خپل هدف ته چی دی یې په نظر کې لری، دارتباط په لرلو سره میندلی شی. مګر دغه لزوماً مخ په تکامل هدف دی، ځکه چې دماضی مخ په تکامل تاویل، دتاریخ یوه ضروری وظیفه ده. هغه عنعنې فرضیه، چې باید تحول تل دیوه ثابت او تحول نه منونکی شی په ارتباط سره شرح شی، د مورخ له

تجربې څخه مغایره ده. پروفیسر بټرفیلد، ممکن دهغه فکر له مخې چې غواړی په ضمني ډول، دځان دپاره دغسې یوه ساحه وټاکی چې نورمورخان یې پیروی کولو ته اړنه وی، وایی، «یوازې مطلق، تحول دی.»۳۵ په تاریخ کې مطلق په ماضی کې داسې کوم شی نه دی، چې مونږ له هغه ځایه شروع کوو. داسې هم هغه په حاضر کې کوم شی نه دی، ځکه چې ټول حاضر تفکرات لزوماً نسبی دی. داتراوسه هم ناقص دی، اودکیدلو په جریان کې دی - داسې یوشی چې په ماضی کې مونږ دهغه په لور، خوځیږو چې هغه یوازې هغه وخت ځانته یوشکل غوره کوی، دکوم په لور چې مونږ خوځیږو. اوځه وخت چې خوځیږو، دهغه په رنا کې مونږ، ورو ورو دماضی په باب، خپل تاویل ته شکل ورکوو. دادهغې مذهبې افسانې وشانه، چې وایی د تاریخ مفهوم به دمحشر په ورځ بنکاره شی، دنیایې حقیقت دی. زمونږ معیار داسې کوم مطلق نه دی، چې هغه به دسکون په مفهوم سره، دپرون، نن اودتل دپاره یو رازوی. دغسې مطلق، دتاریخ له ماهیت سره ګردسره متناقض دی. خودا زمونږ دماضی د تعبیر په باب یومطلق دی. دغه مطلق دنسبی نظریې ردکوی، چې وایې دغه تاویل دهغه بل تاویل په څیر نه دی، یادا چې هرتاویل په خپل زمان اومکان کې نه دی، اودغسې یومحک تهیه کوی چې یوه ورځ به دهغه په واسطه دماضی دتاویل په باب قضاوت وشی. په تاریخ کې دهمدغه مسیر داحساس په وجه ده، چې مونږ دماضی پیښې په نظم کې راولو، او تعبیریې کوو. دادمورخ وظیفه ده. دسیاس، اقتصاد پوه، اواجتماعی مصلح وظیفه بیاداده چې دهمدغه مسیر د احساس په وجه انسانی انرجی په حاضره زمانه کې ازادې، اومتشکلې کړی. خوعملیه، په خپل ذات کې، مترقی اودینامیکی

۳۵. اچ. بټرفیلد، دوګ دتاریخ تعبیر، (۱۹۳۱)، مخ ۵۸. داد ای. فان مارتن (دانسان - سوسیولوجي، انګریزی ترجمه ۱۹٤۵، مخ) له مفصلی وینا سره پرتله کړی: «رکود اوحرکت سکون او دینامیک هغه کتنه ګوری ګانی دی، چې په هغو سره دتاریخ د پاره سوسیولوجیکی میتود شروع کیږی.»

پاتې کیږی، اوخنګه چې مونږ په مخ دروموء زمونږ دتاویل اودماضی په باب زمونږ دتاویل احساس پرله پسې تعدیل اوتکامل مني .

هیګل خپل مطلق دجهانی روح په جامه کې و نغښت. اوددې په ځای چې دتاریخ مسیر داینده په لور یوه هدف ته طرح کړی، داسې اساسی غلطی یې وکړله، چې هغه په اوس کې ختمه کړی. ده په ماضی کې ،دپرله پسې تکامل عملیه و پیژندله، خو دهغه وجودته په آینده کې قایل نه شو، اوترې منکرشو. هغوکسانوچې له هیګل نه وروسته، دتاریخ دماهیت په باب ژورفکرونه کړی دی ، په هغوکې یې دماضی او آینده یوترکیب مشاهده کړی دی . تاکټ ویل ۳۶، که څه هم چې څان یې دخپل عصرله مذهبی روش څخه ګردسره آزادکولی ونه شو، اوخپل مطلق ته په ډیر محدود محتوی قایل شو، سره له دې هم دموضوع په ماهیت باندې پوه وو. وروسته له دې چې دعالمی اودایمی حادثی په حیث، دمساوات له انکشاف څخه وغږید، خپلو خبروته یې داسې دوام ورکړ:

« که زمونږ دعصر اشخاص ترغیب کړلشی چې دمساوات تدریجی اومترقی انکشاف یووارد خپل تاریخ دماضی او آینده په باب وویني، دغه یوازنی کشف به د غه انکشاف ته ددوی درب اوښتن دارادې سپیځلی خصوصیت ورکړي .» ۳۷

کیدلی شی چې په دغی ناتمامی شوې موضوع باندې یومهم فصل ولیکلشی . مارکس، چې دهیګل په څیر، دآینده دلیدلو په باب یوڅه احتیاط کاوه، اویوازې له دې سره علاقمن و، چې د خپلو تعلیماتو ریښه د ماضی په تاریخ کې ټینګه کړی، دخپلی موضوع دماهیت له امله، مجبورو چې دخپلی بې طبقاتی جامعې مطلق د آینده په لور طرح کړی .(بری) دترقی مفکوره لږڅه بې لطفه بیان کړله، مګرمقصد

---

۳۶. A.C.H. Tocqueville (۱۸۰۵ - ۱۸۵۹) فرانسی سیاس او سیاسی ایکوال. (م)

۳۷. ای. تاکټ ویل ، په امریکا کې دموکراسی ته مقدمه.

واضحاً همهغه‌و. دده په فکر، دترقی مفکوره «یوه تیوری ده چې دماضی دترکیب اودآینده پیشگویی مشموله ده؛» ۳۸ نامیرپه د غسې عباراتو. چې په أرادی دول ظاهراً نقیض دی ا وهغه په معمولی دول، په دیرو وافرومثالونو کې تمثیل کوی وایسی چې مورخان «دماضی تصور کوی، اوآینده په یاد لری.» ۳۹ یوازې آینده، دماضی دتاویل دپاره کلی برابرولی شی، اویوازې په‌همدغه مفهوم سره ده چې مونږ په تاریخ کې له نهایی افاقیت څخه غږ یدلی‌شو. دغه سمدلاسه، دتاریخ حقانیت او شرح ده چې ماضی پـه آینـده. اوآیـنده پـه مـاضی بـانـدې رنـا اچوی.

نو په‌دغه‌حال کې، کله چې مونږ مورخ دافاقی کیدلو دپاره‌ستایو، اویاوایوچې یومورخ نظرو بل ته‌دیر افاقی دی؛ زمونږ مطلب اومنظور څه‌دي؟ واضحه‌ده‌چې دایوازې په دی نه ده چې مورخ خپل حقایق درست اوسم تهیه کوی، بلکه په دې ده چې دی دسم اودرستو حقایقوانتخاب کوی. کله چې مونږ یوه مورخ ته افاقی وایو، زما په‌فکر مونږدوه څیزونه کوو: اومړی داچې مونږوایو چې دی دغسې استعداد لرې چې په‌تاریخ اوجامعې کې دخپل محدوددیداو نظر له‌موقف څخه‌هسک‌خېژي. داهغسې استعداددی، چې لکه څنګه چې‌ماپه یوه ږومبنی لیکچر کې پرې نظر اظهار کړی و، څه‌یې دهغه په خپل استعدادباره لری، چې په هغه حال کې دخپل دشمولیت‌حدو اندازه‌وپیژنی. په بل‌عبارت دپوره افاقیت ناممکن توب‌و پیژني. دوهمه داچې مونږ له‌هغه‌څخه دغسې مفهوم اخلو چې‌مورخ دغسې‌استعداد لری چې‌دایده په‌باب خپل دیداو نظر په‌دغسې دول طرح کړی‌چې وده ته دماضي په‌باب دیر دوام لرو نکی اوژورنظراو بصیرت وربښي، داسې چې دده دغه بصیرت‌دهغومورخانوتر بصیرت نه لیاډیر ژور او دوام داروی، چې دهغوی نظرد دوی موجود مو قف محدود کړی‌وی. ان ورځ به‌هیڅ مورخ داکتن دهغه اعتماد انعکاس و نه کړی کوم‌چې

۳۸. جې. بې. بری، دترقی مفکوره (۱۹۲۰)، مخ ۵-.
۳۹. ال. بې. نامیر، تخالفات (۱۹٤۲) مخ ۷۰.

هغه د «نهایي تاریخ» په اینده لاره . خو ځینې مورخان داسې تاریخ لیکی چې تر نوروهم ډیر پاتېږي ، اوهم دهمدغه افاقي او نهایي خصوصیت ډیره بر خه لری . دوی هغه مورخان دی چې دماضی او اینده په باب ، ددغسې نظر خاوندان دې چې زه ورته داوزدې مودې نظر وایم . دماضی مورخ دافاقیت په لوریوازې هغه وخت تقرب کولی شی چې دآ ینده دتفا هم په لور تقرب کوی .

نوپه دغه حساب کله چې ماپه یوه رومبنی لیکچر کې تاریخ داوس او ماضی تر مینځ یوه مکالمه وګڼله ، مابایدهغه دماضی دپېښو او په مترقی ډول داینده هدفو نو دظهور ترمینځ یوه مکالمه ګڼلې وای . دماضی په باب دمورخ تاویل ، دهغه دمربوطو اومهموحقایقو انتخاب ، دنویو هدفونو په مترقی ظهور سره تکامل کوی . یوډیر ساده مثال به دلته راوړم . تر هغوچې دا سې ښکاره کېده چې ستر هدف داسا سی ازادیو ، اوسیاسی حقوقو تنظیمول و ، مورخ دسیاسې اواساسې قانون په چوکاټ کې دننه دماضی تاویل وکړ . کله چې اقتصادی اواجتماعی هدفونوداساسی قانون او سیاسی هدفونوځای ونیو ، مورخانودماضی اقتصادی او اجتماعی تاویل ته مخه وکړله . شکاك ممکن داسې ادعا وکړی چې دغه نوی تاویل ترپخوانی نه ډیرسم نه دی ، اوهرتاویل دخپل عصردپاره سم دی . دی په دغې ادعا سره ممکن حق په جانب وبرېښی . سره لهدې هم څرنګه چې په انسانی انکشاف کې له اقتصادی او اجتماعی هدفونوسره اشتغال داساسی قانون اوسیاسی هدفونو تر اشتغال څخه ، ډډیرې پراخې اوپه مخ تللې مرحلې تمثیل کوی ، دتاریـخ اقتصادی او اجتماعی تاویل له خاص سیاسی تا ویل څخه په تاریخ کې یو ه په مختللې مر حله ښیـی . پخوانی تا ویل نه ردکېږی ، بلکه هم په نوی کې شامل کېږی ، او هم عوض کیږی . تاریخ لیکنه یو مترقی ساینس دی ، په دغه مفهوم چې تاریخ لیکنه د پېښوپه مسیر کې ، چې هغه په خپله مترقی دی ، په پرله پسې ډول دلیاپراخیدونکواو ژورکېدونکو بصیرتـونـو

پلټنه‌کوی . کله چې وایم مونږ «دماضی‌په باب یوتعمیری نظر» ته اړه لرو، زما مفهوم باید ترینه همدغه وی . عصری تاریخ لیکنه دټپرودوو‌پېړیوپه دوران کې په ترقی باندې دهمدغې دوه‌گونې عقیدې په لرلوسره وده‌کړې ده ، اوله هغې نه په پرته ژوندکولی نه شی، ځکه چې همدغه عقیده داهمیت معیاراودحقیقی اوتصادفی ترمینځ دهغه دتوپیرکولومحک تهیه‌کوی . گویته ، دژوند په وروستی پړاوکې دگورډ غوټه ٤٠ یوځه په تندی پریکړه :

« هغه وخت چې عصرونه مخ په ځوری وی ، ټول تمایلات عندی وی ، خوله بلې‌خوا څه وخت چې‌دیوې نوې دورې دپاره شیان پخېږی ، ټول تمایلات افاقی وی . » ٤١

هیڅ‌څوك ،مجبور نه دی چې‌یادتاریخ په‌آینده یادجامعې‌په‌آینده عقیده ولری. ممکن زمونږ جامعه ورانه ، او یا په تدریجی فساد سره تباه شی، اوتاریخ‌ممکن دالهیاتوقلمروکې ننوځی ، یعنې د انسانی کارنامومطالعه نه ، بلکه داسمانی‌مقصد مطالعه وگرځی، یا تاریخ دادبیاتوقلمروته وروگرځی یعنې بې له‌کوم مقصد او معنی څخه کېږي اونکلونه نقل‌کړی ، مګردا به هغه تاریخ نه ی ، کوم چې مونږ په تیرودوه سووکالونوکې‌پیژندلی دی .

سره‌له دې هم،زه باید په یوه مشهور اوعمومی‌اعتراض‌بحث وکړم . اعتراض‌په هرې‌هغې تیوری باندې دی چې‌دتاریخی‌قضاوت نهایی‌محک په‌آینده کې‌مومی . ویل‌کېږی چې ددغسې تیوری ضمنی معنی داده چې موفقیت دقضاوت نهایی محک دی اوکه نه هرهغه څه چې دی ، او هرهغه څه چې وی ، سم دی . په تیرودوه سووکالونوکې‌زیاترومورخانونه‌یوازې دیوه‌لوراوجهت فرضیه منلې‌وه،

---

٤٠. The Gordian Knot دگورډغوټه ځانله کیسه‌لری‌اودلته‌په یوه‌ځانگړی ژوندورعمل‌سره دیوې سختی‌هستلی‌حل‌کولتری مراددی.(م)

٤١. اقتباس دجې . هویزنگاپه: اشخاص او افکاروکې (١٩٥٩) مخ ٥٠ .

په کومې چې تاریخ حرکت کوی ، بلکه په شعوری یا غیرشعوری ډول سره په دغې عقیدې وو چې همدغه جهت سم جهت و . او بشرپرې له بد څخه وښه حال ته، او له ښکته څخه و پورته حال ته انتقال کړی دی . مورخ نه یوازې دغه جهت پیژندلی دی، بلکه تائید کـړی یـې هم دی . داهمیت اومعنی هغه ازموینه کومه چې ده دماضی په باب تطبیق کړی ده ، نه یوازې دهغه مسیر په احساس سره و، په کوم چې تاریخ حرکت کاوه ، بلکه په هغه مسیر کې دده داخلاقی اشتغال احساس هم و . د «دی» او «باید» اودحقیقت اوارزښت ترمینځ مفروض دوه ګون تـوب حل شو. دادخوش باوری نظرو، چې په آینده باندې دقوی ویسا دعصرمحصولو. و یګان۴۲، اولبرالان ۴۳ هیګلیان ۴۴او مارکسستان۴۵ـ الهیون ۴۶ـ او عقلیون ۴۷ په همدغه نظرې یرتینګ، او لـزو ا ضـح و و . بـې لـه کـو مـې مبـا لـغې نـه ، د ا د د و ه ســو و کالونـو د پاره د دغې پوښتنې په مقابل کې چې « تاریخ څه ته وایی ؟» دیوه منل شوی ، اوبلا اعتراض ځواب په ځیرویل کیدلی شو . دهغه پـه ضد عکس العمل دو یرې اوبدبینی له حاضرحالت څخه راولاړشوی ، چې ساحه یې یوازې الهیونو اوشکاکانوته پرې اینې ده ، چې لومړنې یې دتاریخ مفهوم له تاریخ نه بهرلټوی، اووروستنې یې تاریخ ته په هیڅ مفهوم قایل نه دې. ټول په ګډه مونږته ډاډ اکوی اوپه ډیرتینګار سره یـې راکوی چې د « دی» او «بـایـد » ترمینځ دوه ګـون تـوب مطلق دی ، اوحل کیږی نـه او« ارزښتونه » له « حقایقو »څخه ایستل کیدلی نه شی.

---

۴۲. Whigs

۴۳. Liberals

۴۴. Hegelians

۴۵. Marxists

۴۶. Theologians

۴۷. Rationalists

زماپه فکردغه لارغلطه‌ده . راځی چې یوځومورخان ، یادتاریخ په باب لیکوالان وګورو، چې‌ددغې پوښتنې په بأب دوی څنګه احساس لرلی دی،دغه کسان ، مونږ لږددیرپه اتفاقی ډول غوره کوو .

ګیبن ، په خپل‌داستان کې چې‌داسلام‌دفتوحاتود پاره کومه‌ساحه‌تخصیص کړې ده، په دغودلایلوسره یې‌په ځای اوحقه ښوولې ده چې «دمحمد پیروان لاتر اوسه هم په ختیځی نړۍ کې مدنی او مذهبي‌اقتدارپه‌لاس لری.» خوپه هغه برسیره وایي چې « عین همغه زحمت به بې له استحقاقه په هغو وحشي ډلوپیرزوکړل شی چې داومې اودولسمې پیړۍ ترمینځ دتوران ٤٨ له ډاګونو نه را ښکته شول ؛ » ځکه چې د « بیزانس دتخت عظمت‌دغه بې نظمه حملې دفع کړلې : اوځان‌یې وساته .» ٤٩ دانامعقوله نه بریښی . تاریخ په عمومی ډول ، دهغو پیښوثبت دی ، چې خلقو څه‌کارونه وکړل ، نه‌داچې په‌کولوپې ناکام شول . نوتر دغه حده ، حتمی ده چې تاریخ د مو فقیت داستا ن دی . دپروفیسرتانی ٥٠ په عقیده مور «دحتمیت‌ظاهري بڼه » وهغه موجود نظام ته نه ورکوی چې یې « قوتونه کوم چې مو فق شوی دی ، لږوالي ته رسولی دی ، او هغه یې په شاوهلی دی، چې دوی هغه‌لهمینځه‌وړي‌دی.»٥١خوایا، په یوه‌مفهوم سره ،همه‌غه‌دمورخ دوظیفې جوهر نه دی ؟ مورخ باید مخالف قوت لږونه ښیی . دی باید موفقیت ، چې که له خطراتوسره مخامخ وی، اسان ونه ښیی . کله کله داسې کیږی ، چې په نهایی نتیجې کې، ناکامانودکامیابانوپه څیر دیرکومک کړی وی . دغه اصلونه هرمورخ ته اشنادی . خو، په عمومی ډول ، مورخ له هغو کسانوسره علاقمن دی ، چې

---

٤٨. Scythia دتوری بحیری شمالې سیمی . (م).

٤٩. ګیبن، د روم د امپراطوری. انحطاط اوسقوط، فصل Lv .

٥٠. Prof. R.H. Tawney

٥١. آر. اچ ، تانې : په شپاړسمې پیړۍ کې دمحکو مسئله (١٩١٢) مخ ١٧٧.

یوڅه یې اجرا کړی وی ، فرق نه کوی چې دوی غالب یامغلوب شوی وی . زه د کرکت په تاریخ کی تخصص نه لرم ، مګر دهغه پاتې په قوی احتمال دهغو کسانو په نومونوسره ښکلی شوی دی ، چې سل ګونه یې پوره کړی وی ، نه داچې سر یې وهلی وی اوله یوه اړخ نه وتلی وی . دهیګل په دغې مشهوری و ینا ، چې په تاریخ کې « یوازی هغه کسان زمونږ نظر جلبوی چې دولت تشکیل کوی »۵۲ په حقه اعتراض شوی دی ، دی داجتماعی تشکیل یوی بڼې ته په خاص ارزښت قایل کیږی او د کرکجنې دولت ـ نما نڅې دپاره لاره هواره کوی . خودپرنسیب له مخې هغه څه چې دی کوښښ کوی ووایې سم دی ، اودی دتاریخ او ماقبل التاریخ ترمینځ دتوپیر مشهور انعکاس کوی . یوازی هغه خلق چې دخپلې جامعې په تنظیم کولوسره موفق شوی دی ، نورنودلومړنیووحشیانو په څیر نه دی ، اوپه تاریخ کې داخلیږی کارلایل ، په خپل اثر (دفرانسې انقلاب) کې پنځلسم لویـی ۵۳ د « جهان عین مجسم بې تمیزی » بولی . دغه عبارت دده ډیرخوښ و ، ځکه چې هغه یې په یوی وروستۍ اوږدی فقری کې ښکلی کړی و .

« داڅه نوی عالمی سرګیچوونکی نهضت دی : دموسساتو ، اجتماعی تنظیماتو فردی دماغونوچې یووخت یې په ګډه کارو کړ ، اوس په ګیچ تصادم کې سره ټکر خوری ، او ټوکرټوکر کیږی ؟ حتمی اونا ګزیر ، دادجهانی بـی تمیزی انحلال دی چې په پای کې زورشوی دی . » ۵۴

محک یوځل بیاهم تاریخی دی . هغه څه چې په یوه عصر کې متوافق وو ، په بل کې بـې تمیزی شوه ، اوپـه همدغه دلیل سره محکـوم کیږی . داسی ښکاری چې سرایسایه برلین ، څه وخت چې دفلسفې مجرداتوله هسکو څخه راکوزیږی

۵۲. دتاریخ د فلسفـی په باب لیکچرونـه (انـګریزی ترجمـه ، ۱۸۸۴) مخ ۴۰ .

۵۳. Louis XV (۱۷۱۰ ـ ۱۷۷۴) دفرانسی پاچا(م) .

۵۴. تـې . کارلایل ، دفرانسی انقلاب ، I ، i ، فصل ۴ ، I، iii، فصـل ۷.

او په مشخصو تاریخی حالاتو سوچ کوی ، دغه نظر ته نزدی کیږی . ده په هغې رادیویې ویناکې چې دخپلې مقالې « تاریخی حتمیت » له چاپولو نه وروسته وکړه بسمارک یې سره له اخلاقی نیمګړتیاوو دیوه « نابغه » په حیث وستایه اوهغه یې په « تیری پیری کې، دسیاسی قضاوت دلوړوصلاحیتونو دسیاست چې دیوه ستر مثال په حیث» تعریف کړ ،اوله دغسې کسانو لکه داستریادوهم جوزف ۵۵، روبسپیر۵۶ لینن، اوهتلرسره یې په مقایسې کې ښه اوغوره وګانه . دده په فکر ، وروستیو کسانوونه شوکولی، خپلومثبتوهدفونوته تحقق ورکړی دغه حکم ، ماته عجیب او غریب معلومیږی . خو هغه څه چې اوس مې علا قمن کوی د قضاوت معیار دی . سر ایسایه بر لین وایی چې بسمارک په هغومو ادو، په کومو کې چې ده کار کاوه، ښه پوهیده، اوهغه نورهغومجردوتیوریوپسې یوورل، کوم چې په عمل کې ناکام شول . ددې نتیجه داشی چې « ناکامی دهغه په مقابل کې چې ترټولو ښه کار کوی .... له مقاومت څخه را پیداکیږی ، (اوهغه) دکوم نظم میتو د ، یاپرنسیپ په ګټه چې دکلی اوعالمی اعتبارادعا کوی، »۵۷ . په بل عبارت، په تاریخ کې دقضاوت محک هغه «پرنسیپ چې دعالمی اعتبار ادعا کوی » نه دی، بلکه « هغه دی چې ترټولو ښه کار کوی . »

دیته څه اړه نه شته چې وویل شی دایوازې هغه وخت نه دی، چې څه وخت ماضی تحلیل کیږی ،مونږ په دغه محک یعنی «هغه چې ترټولو ښه کار کوی » استناد کوو. که چادرته وویل چې دده په فکر په همدغه اوسنی حال کې، په یوه ځانګړی دولت کې اودیوه ځانګړی واکمن ترادارې لاندې ، د لویې برتانیا او د امریکې

---

۵۵. JosephII

۵۶. Robespaire (۱۷۵۸ - ۱۷۹۴) فرانسی انقلابیې . (م.)

۵۷. په بې . بې . سې کې د (سیاسې قضاوت(په باب خپرونه، دریم پروګرام، دجون۱۹، ۱۹۵۷.

د متحده ایالتو نو اتحادیه مطلوب امر دی. تاسې به ورسره موافقه وکړی ، چې دا یوه ښه معقوله نظریه ده . که یې خپلو خبرو ته داسې دوام ورکړ ، چې د حکومت دیوه شکل په حیث ، مشروطه پاچایې له جمهوری دموکراسی څخه غوره ده. ممکن تاسې بیاهم ورسره موافقه وکړی چې دا ښه معقوله ده .خوفرض کړی چې ده درته وویل چې دی پیشنهاد کوی د دغسې مبارزې د پاره وخت وقف کړی ، چې دواړه مملکتونه دی دبرتانیاله تاج لاندی بیا یوه اتحادیه جوړه کړی ، ممکن تاسې ورته ځواب ورکړی چې دی خپل وخت خوشی عبث کوی . که موکوښښ وکړچې علت یې څرګندکړی ، ممکن ورته ووایی چې دغه رازمسایل باید په دغسې ډول تربحث لاندی ونه نیول شی چې هغه دکوم پرنسیپ دعمومی تطبیق په اساس وی ، بلکه باید دغسې وی چې په تاکلوتاریخی شرایطو کې کوم څه موثروی . او کار کوی . تاسې ممکن دغه اساسې ګناه هم وکړی او تاریخ په غټو تورویادکړی اوورته ووایي چې تاریخ (په غټې تې سره) ستاسې په خلاف دی . د سیاست چې کار دادی چې نه یوازی هغه څه کوم چې داخلاق اودتیوری له مخې مطلوب وی . بلکه هغه قوتونه چې په جهان کې هم موجوددی. ترغوراوکتنې لاندی ونیسی . داسې هم دا په نظر کې ونیسې چې دغه قوتونه به څنګه دهغو هدفونودیوخه برخې د تحقق دپاره کوم چې په نظرکې نیول شوی دی ، په کارکړل شی . زمونږ هغه سیاسي فیصلی : کومې چې زمونږ دتاریخ دتاویل په رښا کې کیږی . په همدغې روغې جوړی کې ریښې لری . هیڅ څیز دومره ډیرغلط نه دی . لکه چې مونږ د مطلوب کوم مفروض مجرد معیار سازکړو . اودهغه په رښا کې په ماضي حکم وکړو . راځئ چې د « موفقیت » دکلمې په عوض چې تبعیضی رنګ لری ، دغه بیطرفه افاده یعنی «هغه چې ترټولو ښه کار کوی» په ټوله معنی استعمال کړو . څنګه چې په دغو لیکچرونو کې څوځایه ماله ایسایه برلین سره دعوی کړی دی ، خوښ یم چې دغه وینا ، په هرحال ، له ده سره دموافقت

تریوڅه اندازی پوری پای ته رسوم .

مگرد «هغه چې ترټولو ښه کار کوی » دمحک منل دهغه تطبیق اسان او بدیهی نه گرزوی . دا دا سې یو محک نه دی چې عاجل حکمو نه تحریک کوی ، یا هغه نظرته سر ټیټوی چې هر هغه څه چې شته دی ،درست دی. په تاریخ کې بلار بې ناکامی گانی نامعلومی نه دی . تاریخ هغه څه چې زه یی د« ټال شوې کار نامې» په نامه یادوم،پیژنی، ممکن دنن ورځی ظاهری ناکامی گانې دسبا کارنامو دپاره حیاتی مرسته کړی وی- پیغمبران چې له خپل عصر نه دمخه ظاهر شوی دی. په حقیقت کی، نظر یوه مفروض ثابت او کلی پرنسیب ته ددغه محک یوه فایده داده چې دهغه په احتمالی تقاضامونږ خپل قضاوت سباته ټال کړو، او یادهغو څیزونو په رڼا کې چې لاتراوسه واقع شوی نه دی، دغه محک تعدیل کړو. پرو ډون ۵۸ چې دمجردو اخلاقی پرنسیپونو په عبارت په ازادډول گړیده ددریم ناپلیون ۵۹ کود تایی وروسته له دې چې بریالی شوه، نالیدلی وشمیرله . مارکس چې دمجردو اخلاقی پرنسیپونو تردید کاوه، پرودون یی په دغه نالیدلی توب باندې محکوم کړ .مونږ چې وروسته له ډیره وخته په هغه نظر اچوو، په دې به موافقه وکړو، چې پرو دون غالباً غلط او مارکس په حقه و. دبسمارک کارنامه د تاریخی قضاوت ددغې مسئلی دازموینې دپاره ډیره ښه مبداتهیهٔ کوی . په دغسی حال کې چې زه دسراسیایه برلین مطلق «هغه څه چې ترټولو ښه کار کوی» منم، زه لاتراوسه په هغو تنگو او قصیر المدته حدودونو تعجب کوم چې دی دهغه دننه ظاهراً دهغه په تطبیق کولو قانع دی. آیا هغه څه چې بسمارک خلق کړل، په رښتیا ښه کاریی وکړ؟ زما په فکر چې هغه دلویې تباهی سبب شو .ددی معنی دانه ده چې زه غواړم بسمارک

---

۵۸. P.J. Proudhon (۱۸۰۹ - ۱۸٦۵) فرانسی سوشلست او او مصنف (م)

۵۹. Napoleon III (۱۸۰۸ - ۱۸۷۳) دفرانسی امپراطور (۱۸۵۲ - ۱۸۷۰) . (م)

یعنی هغه چاچې دجرمن رایخ[۶۰] جوړ کړ ،او یادجرمن ولس یعنی چاچې ددغه رایخ غوښتنه کوله،او په جوړولو کې یې سهم لاره،محکوم کړم.خو دیو ه مورخ په حیث، زه تراوسه هم مجبوریم ډیری پوښتنې وکړم. آیادغه بعدی تباهی له دغه امله پیښه شوله چې درایخ په تشکیل کې څه نقص و؟ یا له دې امله پیښه شوله چې په داخلی شرایطو کې کوم چې درایخ دظهور سبب شو، کوم شی ددې سبب شو چې هغی متجاوز اوخود خواه کړی ؟ یا له دې امله، چې څه وخت چې رایخ جوړ کړل شو ، اروپایی یا جهانی صحنه لاترهغه دمخه دومره ډکه شوې وه، اودموجودوستروقوتونو په منځ کې دپراخیدلو هڅې دومره قوی شوې وې،چې دیوه بل پراخید ونکی سترقوت ظهور بس ددی کافی وو ،چې دیوه عمومی تصادم سبب شی ،اوتول سیستم وران ویجاړ کړی ؟ دایه غلطه وی چې دوروستی فرضیی په اساس ، بسمارك یاد جرمن خلق ددغې تباهی مسئول ، او یا کاملاً یوازې مسئول وګڼل شی. ټاسې واقعاً نه شی کولی وروستی واښه ګرم وبولئ. مګردبسمارك په کارنامو باندې ،اودا چې هغو څنګه کار وکړافاقی قضاوت ددغو پوښتنو په مقابل کې دمورخ ځواب ته انتظار باسی اوزه په دې باورنه لرم چې دی لاتراوسه په دغسې موقف کې وی چې هغوته په قطعی ډول ځواب ورکولی وشی. هغه څه چې زه غواړم ووایم داده چې د۱۹۲۰ دلسو کالونومو رخ نظر د۱۸۸۰ دلسو کالونومورخ ته وافاقی قضاوت ته ډیرنز دی دی، اودنن ورځی مورخ نظر د۱۹۲۰لسو کالونومورخ ته ډیرنزدی دی، اود۲۰۰۰ کال مورخ به ترهغه لاهم نزدې وی. اوداز ماهغه نظر تمثیلوی چې افاقیت په تاریخ کې دقضاوت په دغسې کوم ثابت اومعین معیاراستنا د نه کوی، اونه یې کولی شی، چی دلته همدغه اوس موجوددی، مګرهغه په دغسې یوه معیاراستناد کوی چی په آینده کې پروت دی ،او اودتاریخ دجریان له وړاندې تګ سره تکامل کوی. تاریخ یوازی هغه وخت افاقیت

---

۶۰. German Reich دجرمنی دوهمه امپراطوری (۱۸۷۱ - ۱۹۱۸) (م)

اومفهوم پیدا کولی شی چی دماضی او آینده ترمینځ یو منسجم اومنطقی ار تباط تینګ کړی.

رائحی چې دحقیقت او ار زښت تر مینځ په دغه مفروض د وه ګو نو توب یو بل نظر واچوو . ار زښتو نه له حقا یقوځخه ایستل کیدلی نه شی . دغه حکم نیمایی درست، مګر نیمایی غلط دی. تاسی باید یوازې دار زښت هغه سیستمونه تر غور لاندې و نیسی چې په یوه عصر یا کوم هیواد کې مسلط وی ترڅو ددغه درک و کړی چې څومره یی دمحیط حقایقو جوړ کړی دی .

په یو ه دمخني لېکچر کې ما د دغسې ار زښتی ـ کلما تولکه آزادی ، مساوات یاعدالت متحو اومطالبو ته توجه اړولی وه. عیسوی کلیسا دیوی موسسی په حیت راو اخلی چې په زیاته اندازه داخلاقی ارزښتو نو له خپرولو سره سره کار لری . دلومړنی دورې دعیسویت ارزښتونه دمنځنیو پیړیو دپاپ دقلمرو ۶۱ له ارزښتونو سره پرتله کړی ، یا د منځنیو پیړیو د پاپ دقلمرو ارزښتونه دنو نسمې پیړی دپروتستانت دکلیسا ګانو له ارزښتو نو سره مقایسه کړئ .یاهغه ارزښتونه کوم چې نن ورځ یی مثلاً عیسوی کلیسا په هسپانیی کې خپروی، له هغو ارزښتو نو سره مقایسه کړئ کوم چې دامریکی دمتحده ایالتو نو کلیسا ګانی یی تبلیغ کوی.دارزښت دغه اختلافات، دتاریخی حقیقت له اختلافاتو څخه راو لاړزی . یاهغه تاریخی حقایق ترغور لاندې و نیسی کوم چې یونیم سل کاله رومبی ددې سبب شوچې غلامی یانژادی غیرمساوات، او یادماشومانو دکار استثمار منځ ته راوړي دغه ټول یو وخت په اخلاقی لحاظ بیطرف یانیك منل شوی وو ، اواوس په عمومی ډول غیراخلاقی ګڼل شوی دی. دغه قضیه چې ارزښتونه له حقایقو څخه ایستل کیدلی نه شی، یوه اړخیزه اوتیر ایستو نکې ده. دالاحد اقل یوحکم دی . یارائحې چې دغه حکم

۶۱. Papacy

سر چپه کړو. حقایق له ارزښتونو څخه ایستل کیدلی نه شی . ددغه حکم یوه برخه سمه ده، تیر - ایستونکی به هم وی، او په دغه لحاظ قید او شرط ته اړه لری . کله چې مونږ په دغه لټه کې یو چې په حقایقو پوه شوو، هغه پوښتنی چې مونږ یې کو و او هغه څوا بونه چې یې حاصلوو، زمونږ دارزښتونو په سیستم سره تحریك کیږی زمونږ د محیط د حقایقو هغه تصویر چې مونږ یې جوړوو، زمونږ دارزښتونو له خوا جوړ یږی، مثلاً دهغو کتګوری ګانو له خواچې په هغوسره مونږ حقایقو ته نزدی کیږو. دغه تصویر دمهمو حقایقو له جملې څخه دی، چې یې مونږ باید په نظر کې ولرو. ارزښتونه په حقایقو کې ننوځی، اودهغه یوه اساسی برخه وی . زمونږ ارزښتونه دانسانانو په حیث زمونږ دالاتو یوه اساسی برخه ده . دازمونږ د ارزښتونو په وسیلې سره ده چې مونږ دهغه استعدادخاوندکیږ وچه په هغه سره له خپل محیط سره توافق کوو، او په خپل محیط باندې دغسی حاکمیت ګټو، چې تاریخ یې دترقی یوثبت ګرزولی دی. خوله محیط سره دانسان دمبارزی په برجسته ښودلو سره، داعمالواوارزښتونو ترمنځ کاذب تضاد، یاکاذب انفکاك مه قایموی . ترقی په تاریخ کې دحقایقواوارزښتونودیوتربله تعامل اودیوبل دارتباط له لارې حاصله کیدلی شی. افاقی مورخ هغه مورخ دی چې په همدغې دوه اړخیزې عملی کې ښه دننه ورننوځی.

د«رښتین توب»٦٢ د کلمې عادی استعمال دحقایقواوارزښتونو دمسئلی دپاره یولارښود او کلی تهیه کوی- دغه کلمه دحقیقت ٦٣ جهان دارزښت له جهان څخه لیری کوی، اوددواړو له عناصرو څخه جوړ دی. دایوازې د انګلیسی ژبی خاصه افاده نه ده. په لاتینی ژبو کې د رښتین توب دپاره کلمات دجرمنی ژبی Wahrheit

---

٦٢. Truth

٦٣. Fact

دروسیی ژبی Pravda ټول دغه دوه‌ګون خصوصیت لری . دا به حقیقت وي چې زه په تیره هفته کې لندن ته ولاړم ، خوته به په عادی ډول رښتین توب و رته و نه وایې،ځکه چې هغه ارزښتی محتویات نه لری . له بلی خوا ، کله چې دمتحدایالتونومؤسسوپلرونو دآزادی‌په اعلامیې کې هغه مسلم رښتین توب ته اشاره‌وکړله چې ټول انسانان مساوی خلق شوی دی،تاسې ممکن ددې احساس وکړئ،چې ددغه حکم ارزښتی محتویات په حقیقتی محتویاتو ډیره چربی کوی ، اوممکن په همدغه لحاظ تاسی دهغه دغه حق باندی چې دی درښتین توب په حیث وګڼل شی ، اعتراض وکړی. کوم چیرته ددغودووقطبونو تر مینځ ـ دشمالی‌قطب له‌ارزښته خالی‌دحقایق اودجنوبی قطب ارزښتی قضاوتونه چې‌تراوسه‌هم مبا.زه‌لری‌چې‌ځانونه‌په حقایقوتبدیل کړی ـ دتاریخی رښتین‌توب قلمروواقع دی . لکه څنګه چې ماپه لومړی لیکچرکی وویل، مؤرخ د حقیقت اوتاویل ، دحقیقت اوارزښت ترمینځ،یومتوازن موقف لری . دی نه شی کولی هغه سره بیل کړی . په یوه ولاړاوساکن جهان کې ، ددې امکان شته چې تاسې‌دې دحقیقت اوارزښت ترمینځ بیلتون اعلام کړی . مګرتاریخ په یوه ساکن جهان کې هیڅ مفهوم نه لری . تاریخ په خپل اصلی ماهیت کې ، تحول او نهضت دی اوکه تاسې په دغې زړې کلمې انتقادونه لرئ نوتاریخ ترقی ده .

نوزه په‌پای کې ،داکتن‌دترقی‌وینا‌ته‌ګرزم، چې‌دترقی « هغه علمی فرضیه ده چې دهغه په اساس باید تاریخ ولیکل شی». که تاسې وغواړئ کولی شی‌چې

---

٦٤. دپراودا دکلمی حال، په خاص دول په زړه پوری دی ، په دی چې په روسی ژبې کې — د رښتین توب دپاره بله کلمه یعنی Istina شته ده خو دغه تمیز داسی نه دی چې د رښتین توب (په حیث‌دحقیقت)او رښتین توب (په حیث د ارزښت) تر منځ وی. پراوډا په دواړو خوا ووکې بشری رښتین توب دی، او Istina په دواړو خوا ووکې اسمانې رښتین توب دی یعنی دخدای په باب— رښتین توب، او همه رښتین توب چې دخدای له خوا پکاره شوی وی .

تاریخ په الهیاتو واړوی ؛په‌داسې ډول چې د ماضی‌مفهوم، کوم‌اضافه‌تاریخی یا فوق‌عقلی قوت ته مربوط کړی. که وغواړی کولی شی ،چې تاریخ په ادبیاتو بدل کړی ،داسې چې هغه دماضی په‌باب ،دکیسو او افسانو یـو ه مجموعـه وشمیر ی، بی له دی چې مفهوم اواهمیت ولري . پـه حقیقی مفهوم سره ، تاریخ یـوازې دهغو کسانو له خوالیکل کیدلی شی ،چې‌دوی په خپله په تاریـخ کې‌دجهت احساس کوی ، اومنی یـې . دغه عقیده چې مونږ له کوم ځای څخه راغلی یو له هغې عقیدې سره،چې مونږچیرته روان یو، نزدې ارتباط لری . دغه جا معه ، چې د ترقی پـه باب په خپل استعداد بې عقیدې شوي وې ، په آینده کې به دهغې ترقی په بـا ب زرعلا ته بایلی . چې یې په ماضی باندې لر له . لکه څنګه چې مې د لیکچرپه شروع کې وویل ، دتاریـخ په متعلق زمونږ نظردجامعې په بـاب زمـونـږ دنظر انعکاس‌دی . زه اوس دسرتېګی ته بیرته ګرزم اودجامعې په آینده ا و د تاریـخ په آینده خپله عقیده اعلاموم .

پراخيدونکې غاړې

ښکاری چې هغه مفکوره کومه چې مايه دغوليکچرونو کې ځای کړې ده داسې چې تاريخ مې ديوې پرله پسې خوځيد و نسکې عملیې په حيث چې مؤرخ ورسره خوځيږی ، ښوولې ده ، په مالازمه ګرځوی ، چې زمونږ په عصر کې دتاريخ اودمؤرخ ددريځ په باب ځيني وروستی سوچونه وړاندې کړم . مونږ په دغسې عصر کې زيست کووچې دنړۍ دتباهی پيشګوئی ګانی روانې دی ، او په مونږتولوسختې تمامیږی . دغه پيشګويی ګانې البته څه نوې نه دی ، او ثابتې کيدلی اوردکيدلی هم نه شی . خوهغه تردغې پيشګويی نه لرې يقينی دی چې مونږتول په مرو. ځنګه چې دوروستۍ پيشګويی يقينی توب مونږله دې څخه نه منع کوی ، چې دخپلې آينده په باب پلانونه جوړ کړو، نوزه دخپلې جامعې او آينده په باب خپل بحث اوږدوم اودغه بحث ددغې فرضيې په اساس کوم چې دغه هيواد [برتانيه] ياکه دغه هيوادنه وی ، دجهان کومه بله برخه به له هغواتفاقاتو څخه‌مصئونه پاتې شی ، چې مونږترتهی ، اوتاريخ به دوام کوی .

جهان دشلمې پيړۍ په نيمايی کې دتحول دعمليې په پنجو کې سخت ګيردی . دغه تحول ، په غالب ګمان ، ترهغه بل تحول نه‌ډير ژوراوپراخ دی کوم چې زمونږ په جهان کې وروسته له هغې چې دمنځنيوپيړيوجهان رنګ شو، اوپه پنځلسمې اوشلمې پيړۍ کې دمعاصرجهان تاداو کښيښو دشو، پيښ شوی دی . په دې کې څه شک نه شته چې دغه تحول ، په نهايت کې ، دعلمی کشفياتو اواختراعاتوزيږنده

دی ، داسې چې دهغودتطبیق دګرلاهم پراخ دی ، او انکشافات په مستقیم یا غیر مستقیم دول . له هغوڅخه پیداشوی دی . اجتماعی انقلاب ، ددغه تحول خو را څرګند اړخ دی . دغه انقلاب له هغه انقلاب سره د مقایسې وړ دی چې په پنځلسمې اوشپاړسمې پیړۍ کې پیښ شو، اودغسې نوی طبقه یې منځ ته راوسته‌له چې لومړی په‌فاینانس‌اوسوداګری. اووروسته په صناعت بناوه . زمونږدصناعت نوی جوړښت ، اوزمونږدجامعې نوی جوړښت دغومره ډیرپراخ مسایل را د مخه کوی ، چې زه نه غواړم دلته پرې بحث وکړم . خودغه تحول دوه اړخونه لری چې دواړه یې زماله موضوع سره ډیرنزدې ارتباط لری . یو به یې زه دژورتیا تحول اوبل دجغرافیایې پراختیاتحول وبولم . دلته به په دغودواړوتحولاتو یوڅه ریښاواچوم .

تاریخ هغه‌وخت شروع کیږی چې څه‌وخت‌انسانان‌دزمانې‌د تیرید لو په باب دطبیعی عملیې یعنې دموسمونودتدویر، یادبشردعمرداوږدوالی په اساس سوچ نه کوی . بلکه دیولړمشخصوپیښوپه اساس پرې فکر کوی چې انسانان په هغوکې په شعوری دول داخل وی ، او پرې تأثیر کولی شی . برکهارډت وایی چې تاریخ «له طبیعت سره مقاطعه (ده) چې علت یې دشعور و پښتیاده . » (۱) تاریخ دانسان داوږدې مبارزې داستان دی . دغه داستان دده دعقل په تمرین سره حاصلیږی اومنظوریې داوی چې انسان خپل چاپیریال و پیژنی ، اوعمل پرې اجراکړی . مګراوسنی عصر، دغه مبارزه په انقلابی دول پراخه کړې ده . انسان اوس په دغې لتهکې دی چې نه یوازې خپل چاپیریال ، بلکه خپل ځان هم وپیژنې اوپه هغه عمل اجراکړی . دغه حقیقت ، دچاخبره ، عقل او تاریخ دواړوته یونوی بعد وراضافه کړی دی . اوسنی عصر، دتاریخی ذهنیت له مخې

۱. چې . برکهاردت، دتاریخ په باب تفکرات (۱۹۵۹) مخ ۳۱ .

ترهربل عصرنه ډیرو یښ اوقوی دی . عصری انسان له ځان نه آګاه ، او په دغه ډول له تاریخ نه آګاه دی ، او دغه آګاهی یې بیجوړ ې ده . دی په‌مینه‌او شوق‌هغه شفق ته‌بیرته نظر کوې،له‌کوم څخه چې دی راوتلی دی . هیله او اسره‌یې تړې نه‌داوې چې دهغه تری رڼاوې به‌هغه تر زمې روښانه کړې‌په‌کومو کې چې دی خوځیږې. معکوساً ،دهغې‌لارې‌په‌باب ،چې‌دده دو ړاند ې اوزده غزید لې ده،د ده هېلې اوتشویشونه دده بصیرت په‌دې باره کې چې دد ه شاته څه شی واقع دی، چټک کوې .ماضې ،اوس ،اوآینده ، ټول دتاریخ په‌بې انتها کړی کې‌سره تړلی دی .

دعصری‌جهان‌تحول‌چې‌دخپل‌ځان‌په‌باب‌دانسان‌د شعور له‌انکشاف‌څخه‌متشکل دی ،شایدله‌دکارت۲ څخه‌شروع‌شوی‌وی. ده دلومړی ځل‌دپاره دانسان مقام دیوه داسې موجود په‌حیث‌تثبیت کړچې‌نه یوازی سوچ کو لی شې،بلکه د خپل‌سو چ په باب هم سوچ کولی‌شې.دی دمشاهدې دکولو په وخت کې، خپل ځان هم مشا هده کولـی شې . په دغه ډول ، انسان په عین وخت کې د تفکر او مشا هدی فاعل او موضوع هم کېدلی‌شې. خوداتلسمې‌پېړۍ ترنیمایې‌پورې دغه‌انکشاف پوره واضح نه‌شو ، یعنې‌ترهغه وخته پورې چې‌روسو۳ دانسان ځان پېژندنې‌اودځان داګاهی په باب د ژورتیانوی تل پرانیست ،او دطبیعت دجهان ، اوعنعنې مدنیت په با ب یې ، انسان ته یوه نوی جهان بینې وروښـله . د تاک ویل په فکر ،دفر انسې دا نقلا ب خوځوونکې‌هغه «عقیده وه چې کوم څه چې غوښتل کېدل ، داوچې ساده ابتدایې قواعد چې دانسان دعقل له‌تمرین او طبیعی قانون څخه راوځې، دهغوعنعنې‌عادتونو مغلق ځای ونیسې کـوم چې دوخت اجتمـاعې نظام اداره کوی . » ٤ اکټن ، په

۲. R. Descartes (۱۵۹۶ - ۱۶۵۰) فرانسی فیلسوف . (م)

۳. J.J. Rousseau (۱۷۱۲ - ۱۷۷۸) فرانسی فیلسوف او مصنف . (م)

٤. ای. تاک ویل، پخوانـی رژیـم، III ؛ لومړی فصل .

یوه خطی یادداشت کې ولیکل چې «انسانان تر هغه و خته هېڅکله د حریت په‌لټه کې نه‌وو، مګر هغه وخت چې یوه شول چې‌دوی څه شی‌غوښتل.»[۵] داکتر اوهیګل په‌فکر ،حریت اوعقل هېڅکله سره بیل نه‌وو . اودفرانسې‌له انقلاب سره‌دامریکی انقلاب نښتی و .

«ځلور شلې اواوه کاله رومیی . زمونږ پلرونو په دغې ستړې و چې کې‌یو ملت جوړ کړ . چې‌په‌حریت بناو او په دغه اصل‌ګروهیدلی‌وچې ټول انسانان برابرشته شوی دی .»

څنګه چې دلنکلن له‌خبروڅخه څرګندیږي . دغه یوه بېجوړې پېښه وه ـ یعنی په تاریخ کې هغه لومړنی موقع وه چې‌انسانان په شعورې او ارادې ډول سره په یوه ملت کې متشکل شول ،اووروسته په‌ارادې اوشعورې ډول‌په‌دې‌پسې شول چې‌نور انسانان هم‌په همغه قالب کې ورداخل کړي. په اولسمې‌او اتلسمې پېړۍ کې ،انسانان له‌خپل چاپېریال ، اودهغه له قوانینو څخه پوره اګاه شوې وو .قوانین نور نودیوه مرموز څښتن کوم مرموز فرامین نه وو ،بلکه‌هغه دغسې قوانین ووچې انسان ورته تابع وو، اوده دخپل لاس جوړ کړی قوانین نه وو. په بل پراوکې ،انسان په‌خپل چاپېر یال . اوپه خپل‌ځان باندې له خپل قوت څخه پوره اګاه شو. داسې هم دی په هغه حق پوره پوه شو چې دغسې قوانین وباسې چې دهغو دلاندې ژوندوکړې .

له اتلسمې پېړۍ څخه و معاصر جهان ته انتقال ، اوزداو تدریجې و. هېګل او مارکس‌دهغه ممثل فیلسوفان وو اودوارودعین شی په لور یواو مشا به موقف نیولی دی .دهیګل موقف داسمانې قوانینو په‌عقیدې کې ولې‌لرې چې د عقل په قوانینو سره‌تبدیل شوی دی . دهیګل جهانی روح په کلکه سره په یوه لاس سره څښتن

۵. دکیمبرج د پوهنتون کتابخانه: خطي نسخه : ۴۸۷۰ .

اوپه بل سره عقل نیسي .دی دادم سمت ٦انعکاس کوي :افراد «خپل منافع لټوي : خوپه دغو لټولو سره یونور څه اجرا کېږي چې د دوی په عمل کې مرکوز وي که څه هم ددوی پهشعور کې موجودنهوی» د جهان دعقلي مقصد پهباب ،دی لیکی چې انسانان « این د هغه د استد راک په عمل کي ، له هغه څخه دغسې یوه موقع جوړوي چې خپله هیله ترسره کړی، کومه چې دهغې معنی له مقصد څخه فرق لري» داصرف دمنافعوهم اهنګي ده چې د جرمنی فلسفی پهژبه اړول شوې ده .۷دسمت «دپټ لاس » پهمقابل کی دهیګل معادل د«عقل زیرکی» هغه مشهوره افاده ده چې انسانان دغه کارته بولی چې هغه مقاصد ترسره کړي له کومو نه چې دوی اګاه نه دي خو سره لـه دي هم، هیګل دفرانسې دانقلاب دوختوفیلسوف و، یعنې لومړنی فیلسوف چې پهتاریخی تحول اوله خپل ځانهدانسان دا ګاهې په انکشاف کې ، دواقعیت جوهر اواصل درک کړي . په تاریخ کې انکشاف ،دازادی دمفکورې پهلوردانکشاف معنی پیداکړله. خوله ۱۸۱۵څخه وروسته دفرانسې دانقلاب الهام دپخوانی رژیم دبیامستقر کیدلو۸ پهچوپتیاکې بې نتیجې شو.هیګل په سیاسی لحاظ دیرډارن و .دژوند په وروستیو کالونوکې دخپل عصر په تاسیس شوی نظام کې اه حدنه زیات ونغښت اوویې نه شوکولې په خپلو میتا فزیکي قضیو کې مشخص مفهوم ځای کړي .هرزن ۹ دهیګل نظریات د «انقلاب الجبر» وبلل، اودغه افاده ډیره موزونه ده . هیګل دموسیقې پارچې اونوټونه تهیه کړل ،مګرعملي مفهوم یې ورته ورنه کړ .دغه کار مارکس ته پاتې شوچې دهیګل دالجبري معادلاتو دپاره حساب ولیکی .

٦. Adam Smith (۱۷۲۳ - ۱۷۹۰) سکاټلینډی سیاسی اقتصادپوه . (م)

۷. دغه اقتباسات دهیګل دتاریخ فلسفی نه شوی دی.

۸. Restoration

۹. Herzen

مارکس دادم سمت اوهیګل دپیروپه حیث، دجهان له دغسې مفهوم نه شروع وکړله، چې دطبیعت عټلې قوانینو نظم ورکړی دی. ده دهیګل په څېر، مګر دغه ځل په عملې اومشخص شکل، د جهان ودغسې مفهوته انتقال وکړ، چې په قوانینو سره تنظیم کیږي، اودغه قوانین دانسان دانقلابي ابتکار په مقابل کې په عقلې عملې سره پخیږي، اوتکامل کوی .دمارکس په وروستې ترکیب ۱۰ کې تاریخ د درې شیانو مفهوم لري .دغه شیان یو له بل څخه نه بیلېدونکي دي، اوټول یو منطقي او منسجم کل جوړوي او هغه دا دي : دا فاتي او بد وا اقتصادي قوانینو له مخې دحوادثوحرکت؛ په یوې دیالکتیکی عملیې سره فکری متوافق انکشاف ؛ اودطبقاتي مبارزي په شکل چې هغه دانقلاب اوتیوری اوعمل سره پخلاویوکوي، یومتوافق عمل .هغه څه چې مارکس یې پیشنهاد کوي، په حقیقت کی ددغو څېزونوترکیب دی :دافاقې قوانینو ، او شعوري عمل چې هغه په تمرین او عمل تبدیلوي ، او هغه چې کله کله چې(که څه هم په غلطه سره) دمعینیت۱۱ اواختیار ۱۲ په نامه یاد شوی دی .مارکس تل دهغو قوانینو په باب لیکنې کوي چې انسانان تراوسه دهغو تابع وو ،خو په خپله تري نه اګاه نهوو .ده په کراتو دیته د خلقو پام اړولی دی کوم چې ده«دغلط شعور» په نامه یادکړی دی ، اودغه شعوریې هغو خلقو ته منسوب کړی دی چې دسرمایه‌داری په اقتصاد اودسرمایه داری جامعې کې ګیراو نغښتې دي: «هغه مفهومونه چې دتولیددقوانینو په باب دتولیداوتدویردنماینده ګانو په ذهن کې تشکل کوي ، له حقیقې قوانینو څخه په پراخه پیمانه فرق لري .» ۱۳ مګر دمارکس په لیکنو کې، دشعورې انقلابي عمل داجرادپاره واضح مثالونه ډیردي

۱۰. Synthesis په یوه کامل واحد کې د دوو ضدونو ترکیب. (م).

۱۱. Determinism

۱۲. Voluntarism

۱۳. سرمایه، (انګلیسی ترجمه، ۱۹۰۹) مخ ۳۶۹.

دفویرباخ ۱۴ په باب د ده مشهور تیسس وایي چې « فیلسوفانو جهان یوازې په مختلف ډول تعبیر کړی دی مګر مطلب دا دی چې تغییر ورته ورکړل شي » کمونست مانیفستو۱۵ اعلا موی چې «پرولتاریا به له خپل سیاسي واک نه کار واخلي چې بورژوازي قدم په قدم له پانګې څخه محروم کړي ، اودتولید تول وسایل د دولت په لاس کې متمرکز کړي . » د لویی بونا پارت د اتلسم برومیر ۱۶ په تالیف کې، مارکس له « عقلانې خود ـ اګاهی (څخه ګریزی) چې تول عنعنی افکار په پیړی ـ قدیمی عملیې سره منهدم کوی . » دا د پرولتاریا وظیفه ده چې د سرمایه داری د جامعې خطا شعور به منهدم کوی او په ځای یې یې دطبقاتی جامعې حقیقی شعور ترویج کوی. خود۱۸۴۸دانقلاباتو ناکامی هغو انکشافاتو ته سخته څپېره ورکړه . چې څه وخت مارکس لیکنې کولې پېښیدل یې نزدې معلومیدل. دنوسمې پیړی وروستۍ برخه دشتمنی اومصئونیت په قوی فضا کې تیره شوله. دشلمې پیړی په پیل سره، مونږ دتاریخ اوسنی دورې ته په انتقال شروع وکړله. له هغه وروسته، نورنودعقل اومرنی وظیفه‌دانه وه‌چې یوازې هغه افاقی قوانین درک کړی، کوم چې په جامعې کې د انسان کړه تنظیم کوی، بلکه وظیفه یې داشوله چې جامعه اوافراد په شعوری عمل سره له سره تنظیم‌شی. دمارکس په لیکنو کې «طبقه » که څه‌هم په مشخص‌ډول تعریف شوی نه ده، په عمومی‌ډول داسې افاقی مفهوم لری چې په اقتصادی تحلیل سره تثبیت کیږی. خودلینن په‌لیکنو کې له «طبقې» نه‌په«ګوند» باندې تینګار کیږی، او وروستې داومرنی سرقدم او پیشروتشکیلوی. اوپه هغه کې د طبقاتی شعور لازمی عنصرداخلوی. دمارکس په نزد «ایډیالوجی» یوه منفی اصطلاح

---

۱۴. Feuerbach

۱۵. Communist Manifesto

۱۶. The Eighteenth Bromaire of Louis Bonapart.

یعني دجامعې دسرمایه داری دنظم دخطاشعورمحصول ـ ګڼله کیږی . دلینن په لیکنو کې «ایډیالوجی» یابیطرفه یامثبته ګرځی یعنې هغه عقیده شی چې دطبقاتی اګاه مشرانو غوره کسان ۱۷ یې دواس اوتودې په کارګرو کې تزریق کوی چې طبقاتی شعور لری . دطبقاتی شعور قالب ریزی کول نورنو کوم اتوماتیکی عمل نه دی ، بلکه یوه وظیفه ده چې باید اجرا شی .

هغه بل ستر مفکر ، چې زمونږ په عصر کې یې عقل ته یونوی بعد وراضافه کړی دی، فراید ۱۸ دی. فراید تراوسه پورې یوڅه معمې پول شخصیت غوندې پاتې دی. دی تربیت اوسوابقو په لحاظ دنوسمې پیږی لبرالی فرد پرست دی. ده دعصرمروجه، مګرخطافرضیه، بې له کوم ګروبرنه ومنلۀ یعنی چې ددغې فرضیې له مخې دفرد اوجامعې ترمینځ په یو اساسی ضدیت باندې قایل شو. ده انسان زیاتردبیالوجیکی واحد، نه د اجتماعی واحد په حیث ، ترمطالعې لاندې ونیو . په دغه حساب ، ده اجتماعی چاپیریال دغسې یوڅیز وګاڼه چې تاریخ اعطاکړی وی. نه داچې هغه داسې یوڅیز وی چې انسان په خپله په پرله پسې عملیې سره خلاق کړی وی. اوشکل یې ورارولی وی. مارکسستانودی تل غندلی دی چې دهغه مسایل چې په واقع کې اجتماعی مسایل دی، دفردله نظره ترکتنې لاندې نیولی دی، اوپه دغه وجه یې دمرتجع حکم پرې کړی دی. دغه تورچې په خپله دفراید په مقابل کې یوڅه سم وی، دامریکی دمتحده ایالتونو داوسنی نوی ـ فرایدی مکتب ۱۹ په مقابل کې پوره صدق لری. د دغه مکتب په اساس ناوړه توافقات ۲۰ دفرد په طبیعت کې نغښتی دی، اود جامعې په جوړښت پورې څه اړه نه لری. ددغه اصل له مخې دغه مکتب د روحیاتو اساسی و ظیفه له چاپیریال سره

۱۷. Elite.

۱۸. Sigmund Freud (۱۸۵٦ ـ) استریایی روحیات پوه. (م).

۱۹. Neo-Freudian School

۲۰. Maladjustment

دفرد په‌تطابق کې گڼی. په فراید باندې هغه بل‌عام تورچې ده‌په انسانی‌چارو کې‌دغیر عقلی۲۱ رول پراخ کړی دی ، گردسره غلطدی . دغه توردانسانی کړو دغیرعقلی اودغیرعقلی ائین * ترمینځ دگډوډ شمیرلو په وجه پیدا شوی دی. داچې‌غیرعقلی ائین نن ورځ په‌انگریزی ویونکی‌جهان کې شته دی، له بده مرغه حقیقت لری. د دغه‌ائین عمومی‌شکل‌دادی‌چې‌دعقل کارنامو او ملکاتو ته په کم‌نظر کتل کیږی. دغه نظردبدبینی او افراطی‌محافظه کاری دجاری‌څپې یوه‌برخه ده چې‌زه‌به وروسته‌پرې وغږیږم. خوله فرایدنه چی‌هغه یوڅه‌ابتدایی‌او بې‌قیده عقل‌پرست و نشئت‌نه کوی. هغه‌څه‌چې‌فراید وکړل، داوچې‌زمونږ دپرهې‌او پیژندنی‌حدود‌پراخ کړی، او هغه‌له‌دغې‌لارې‌وکړی‌چې دانسانی کړوغیرشعوری ریښې اوولی‌دعقلی‌اوشعوری تحقیق‌دپاره رابرسیره کړی دا په واقع کې د عقل د ساحې پراخول ، اودانسانی‌قوت ډیرول وچې‌ځان وپیژنی، اوادارەیې کړی، او په‌دغه ډول‌چاپیریال‌هم‌وپیژنی‌او تنظیم یې کړی. داپه واقع کې دیوې‌انقلابی‌اومترقی کارنامې تمثیل کوی. په‌دې‌برخه کې، فرایددمارکس‌اثار تکمیل کوی، نقض کوی یې‌نه. فرایدپه اوسنی‌جهان پورې اړه‌لری، په دغه دلیل‌چې که څه هم ده ونه شو کولی دانسان دثابت‌او تغییرنه‌منونکی‌طبیعت له مفکورې څخه‌وتښتی ، ده دانسانی کړو دریښواودژورمعرفت‌دپاره وسایل پیدا کړل، او په دغه ډول‌یې په عقلی‌عملیوسره دهغه دشعوری اړونې‌او تغییردپاره وسایل پیدا کړل .

فراید دمورخ‌دپاره دوه‌گون‌اهمیت‌لری. لومړی داچې فرایددقدیمې‌اشتباه په تابوت کې وروستی میخ ټک وهلی‌دی. قدیمی‌اشتباه داده چې‌هغه خوځوونکی او سوایق‌چې دهغو په اثر انسانان مدعی ووچې کوم کاریې کړی دی ، یاپه دغې‌عقیدی ووچې‌عمل‌یې اجرا کړی دی، په‌حقیقت کې ددوی دعمل دتشریح دپاره کافی گڼل کیدل. دغه یومنفی‌موفقیت او کارنامه ده چې‌ترڅه حده اهمیت لری که څه‌هم دهغه

۲۱. Irrational

* The Cult of Irrational

دځینو طرفدارانو جدی ادعا چې دروحیاتی ـ تحلیل په میتودونو سره د تاریخ د سترو کسانو په کړو روښانتیا اچوله کیږی، باید په احتیاط ورته وکتل شی. دروحیاتی ـ تحلیل روش درناوغ په دقیق او څواړخیز تحقیق بنألری، چې هغه تر تحقیق لاندې نیول کیږی. تاسې نه شی کولی چې مړی تر تحقیق لاندې ونیسئ. دوهمه داچې فراید چې دمارکس اثار پیاوړی کوی، مورخ یې ترغیب کړی دی چې خپل ځان او دریځ، او سوایق ـ شاید پټ سوایق ـ ترازموینې لاندی ونیسې یعنې هغه سوایق چې دده دموضوع او حقایقو او تعبیر او دملی او اجتماعی سابقې دانتخاب لارښود شوی دی. دغه انتخاب دده دنظر کنج، د استقبال تصور، او ادراک چې دده دماضی ادراک ته شکل وصورت ورکوی، ټاکلی دی. دمارکس او فرایدله لیکنو نه وروسته، مورخ څه پلمه نه لری چې خپل ځان دکوم گوښه شوی فرد په حیث وگڼی، چې له جامعې او تاریخ نه به دباندې واقع وی. دادځان داگاهئ عصر دی. مورخ په دې پوهیدلی شی او باید پوه شی، چې دی څه کوی.

وهغه جهان ته ـ چې ما اوسنی جهان نوملی دی انتقال یعنی نو یو ساحو ته دعقل دقوت او وظیفی وسعت لاتر اوسه تکمیل شوی نه دی. دا دانقلابی تحول یوه برخه ده چې شلمه پیړی له هغه نه تیریږی. اوس غواړم ددغه انتقال یو څو نښې مطالعه کړم.

لومړی به له اقتصاد څخه شروع وکړم. تر ۱۹۱٤ پورې په افاقی اقتصادی قوانینو عقیده لرل، چې دانسانانو او ملتونو اقتصادی کړه یې تنظیم کول، پور خور او غالب و. ترهغه وخته له هغوسره مخالفت کول، یوازې په ضرر تمامیده. تجارتی دورانونه، دنرخو ناڅاپې ښکته او پورته کیدل، ۲۲ وزگاری، په همدغو قوانینو سره ټاکل کیدل. این تر ۱۹۳۰ پورې، کله چې لوی کساد شروع شو، دایو غالب او مسلط نظرو. له هغه نه وروسته حرکت چټک شو. د ۱۹۳۰ په لسو کالونو کې، خلقو د «اقتصادی انسان دختم» په ویلو پیل وکړ. له اقتصادی انسان نه مراد هغه انسان وچې خپل منافع یې

۲۲. Slumps

پرله پسی په اقتصادی قوانینوسره لټول .له هغه وروسته دنونسمې پیړۍ دڅولومړنیو معتقدینو ۲۳ نه په پرته نورنو هیچا په دغه مفهوم سره په اقتصای قوانینو عقیده نه لرله. نن ورځ اقتصاد، یادنظری معادلاتو یو لړ گرځېدلی دی، یاهغه عملی مطالعه شوې ده، چې ځینی خلق نورخلق څنگه ترفشارلاندې نیسی. دغه تحول تر ډیره حد ه له انفرادی څخه و پراخې اوجامعې سرمایــه د ارۍ ته د انتقال محصول دی . ترهغوچې دانفرادی متشبث او تجارلاس برو ، داسې نه معلومېدله چې څوك دی په اقتصادکنترول ولـری ، یادې وکولی شی په هغه په مهم ډول اثروکړی ، اودغیرشخصی قوانینواوعملیواشتباه په ځای خوندی پاتې وه . حتی دانـگلستان بانك دخپل نهایـی اقتدار په ورځوکې ، نه یوازې دماهرعامل او ناظم په حیث گڼل کېده ، بلـکه داقتصادی تمایلاتــو دیوه افاقی او نیمه اتوماتیکی ثبت کوونکی په حیث هم گڼل کېده . مگرله لیسه فراقتصاد څخه و تنظیم شوی اقتصاد ته انتقا ل دغه اشتباه ورکه کړله ، فرق یـې نه کاوه چې هغه دسرمایه دارۍ تنظیم شوی اقتصادو ، یـاسوشلستی اقتصاد ، یاداچې تنظیم یـې دیوه لوی اوجامع او په نامه انفرادی سرمایه دار او یاشرکتونو یا ددولت په لاس وو. دا واضحه شوله چې ځینـی خلق دبعضو مقصدو نــودپــاره ځینـی پریکړی کوی ، اودغه پریکړې زمونږ دپاره اقتصادی سیرتاکی . نن ورځ هرڅوك په دې پوهېږی ، چې دتېلو یا صابون بیه، د عرضې اوتقاضادکوم افاقی قانون په مقابل کې، تغییر نه کوی هرڅوك په دې پوهېږی ، یافکرکوی چې پوهېږی، چی وزگاری، دنرخونو اوقیمتونو ناڅاپې ښکته او پورته تلل، دانسان دلاس مصنوع دی . حکومتونه اقراراوحتی ادعا کوی چې دوی یـې په علاج پوهېږی. له لیسه فرڅه وپلان جوړولو ، له غیرشعوری څخه دشعوری اوله افاقی اقتصادی قــوانینوعقیده لرلو څخه و هغی عقیدې ته انتقال چې انسان کولی شی په خپل عمل دخپل داقتصادی هدف واگمن و گرځی، تکمیل شوی

۲۳. Rip Van Winkles

دی . اجتماعی سیاست له اقتصادی سیاست سره اوږه په اوږه روان شوی دی . په حقیقت کې ، اقتصادی سیاست د اجتماعی سیاست یوه برخه شوې ده . اجازه راکړئ چې د کیمبرج د معاصر تاریخ له وروستی جلد څخه چې په ۱۹۱۰ کې چاپ شوی دی ، یوه ډیره دقیقه تبصره را نقله کړم . دغه تبصره د دغسې یوه لیکوال ده چې دی به له مارکست نه غیر هرڅه و، او ممکن د لینن نوم یې هیڅ اوریدلی نه وی.

«په شعوری زیار سره د اجتماعی اصلاحاتو په امکان عقیده لرل دارو پایی ذهن مسلط جریان دی . دغسې (عقیدې) د حریت ځای ، چې هغه د هرڅه د دوا په حیث یوه عقیده ګڼله کېدله، ځای نیولی دی. په حاضر وخت کې، د هغې ترویج هغومره مهم او له معنی نه ډک دی لکه چې د فرانسې د انقلاب په وخت کې د انسان په حقوقو عقیده وه . » ۲٤

نن ورځ، پنځوس کاله و روسته له هغه چې د غه فقره لیکلی شوې ده، اوڅه باندې څلویښت کاله و روسته د روسیې له انقلاب څخه ، او له ستر کساد ځخه د یرش کاله و روسته ، د غه عقیده پوره رواج شوې ده . افاقی اقتصادی قوانینو ته له تسلیمی څخه، که څه هم هغه عقلی فرض شوی و ، او د انسان له اداري نه بهر و ، و هغې عقیدې ته انتقال، چې انسان د خپل اقتصادی هدف د تنظیم او اداره کولو استعداد لری او هغه په شعوری عمل سره اجرا کوی ، زما په فکر د پرمختګ تمثیل کوی ـ د غه پرمختګ په انسانی چارو کې د عقل تطبیق او د ځان او د چاپیریال د پېژندلو او په هغو د حاکمیت کولو په غرض د انسان زیات شوی استعداد ښیی. زه تیار یم ، چې که ضرورت وی ، د غه پرمختګ د ترقی په نامه ، چې له رواجه لویدلې کلمه ده ـ یاده کړم .

د لته د د ی ځا ی نه شته چې په نورو ور ته عملیو کومې چې په نوروساحو کې فعالیت کوی ، په تفصیل وغږیزم . لکه څنګه چې

۲٤. د کیمبرج معاصر تاریخ ، (۱۹۱۰) مخ ۱۵. د د غه فصل مولف اس. لیتز (S.Leathes) و. دی د تاریخ د (مجلې) د چلوونکو نه یو چلوونکی او د ملکی سرویس کدښرو .

موولیدل، حتی ساینس هم اوس له دې سره دومره علاقه نه لری چې دطبیعت افاقی قوانین وخیړی، اوتثبیت یې کړی . ساینس ترهغه زیات له دې سره علا قمن دی چې کارکوونکې فرضیې قایمې کړی ، چې دهغوپه مرسته وکولی شی طبیعت دخپلو مقصدونودپاره رام کړی ، او دخپل چاپیریال بنه واړوی . مهمه یې لیا داده چې دعقل په شعوری تمرین سره انسان په دې پیل کړی دی، چې نه یوازې خپل چاپیریال ، بلکه خپل ځان ته هم تغییرورکړی . داتلسمې پیړۍ په پای کې مالتوس ، په خپل یوه دوران جوړوونکی اثر کې، زیارویست چې دنفوسواقافی قوانین تثبیت کړی . دغه قوانین دادم سمت دبازاردقوانینوپه څیر ، بې له دینه چې څوك دهغوله عملیې نه اګاه وی ، په کارلګیا وو. نن ورځ هیڅ څوك په دغسې قوانینو عقیده نه کوی مګرد نفوسو کنترول کول دعقلی اوشعوری اجتماعی سیاست یوه موضوع ګرزیدلی ده . مونږ په خپل عصر کې ، په انسانی کوښښونو سره دبشردعمر او زدول اوزمونږ په نفوسو کې دنسلونو ترمینځ دهوازنې تبدیلول لیدلی دی . مونږ دهغه دارو درمل ټومونه هم اوریدلی دی ، چې په شعوری ډول ددې دپاره استعمالیزی چې په انسانی کړواثرولری . داسې موهم دجراحی هغه عملیات لیدلی دی ، چې مقصد یې دادی چې انسانی خصلت ته تغییرورکړی . انسان او چاپیریال ، دواړو تغییر مینډلی دی ، اودواړه زمونږ په مخ کې په انسانی زیار سره متغییرشوی دی خو ددغوتغییراتودیرمهم یې ممکن داوی چې دتشویق اوتلقین کولودعصری میتودونو له لارې وارد شوی دی . نن ورځ دټولوسویومربیون له دې سره وارپه واردیره علاقه پیداکوی ، چې په یوه خاص شکل او قالب سره دجامعې په تغییر کولوکې برخه ولری ، اوپه نوی را هسکیدونکې نسل کې دغسې رویې ، وفاداری، اونظریات تزریق کړی، چې دهغه راز جامعې دپاره موزونوی. عرفانی سیاست د هرهغه اجتماعی سیاست جزء دی ، چې په عقلی ډول سره طرح

کیږی . دعقل لومړنی وظیفه ، لکه څنګه چې په جامعې کې په انسان باندی تطبیق مومی ، نورنو یوازې تحقیق کول نه ، بلکه اړول دی . د انساني قوت دغه هسک شوی شعور چې دعقلی عملیوله لاری ، د خپلواجتماعی، اقتصادی ، اوسیاسي چارو تنظیم کول اصلاح کړی،زما په عقیده دشلمې پیړۍ د انقلاب یوډیرمهم اړخ دی .

د عقل دغه پراختیا یوازې دهغې عملیې یوه برخه ده چې ما په یوه وړاندنی لیکچر کې ، فردی کیدل ، نوملي و. دغه فردی کیدل دافرادودمهارتونو ، شغلونو، او مواقعوهغه ځانګې او انشعابات دی چې دیوه مخ کې تلونکی مدنیت ملازمات دی . دصناعتی انقلاب ډیره جا معه اوژوره اجتماعي نتیجه شاید داشوې وی ، چې دهغو کسانوشمیر یې په مترقی ډول ډیر کړی وی ، چې دوی سوچ کول زده کوی ، او عقل په کاراچوی . په لویې برتانیا کې دتدریجی پرمختګ د پاره زمونږ احترا ص داسې دی ، چې دغه نهضت کله کله په مشکل سره ددرکونو ګرزی . مونږ دیوه قرن دډیرې ښې برخې په دوران کې دلومړنی معارف په افتخاراتوقناعت کړی دی ، او تراوسه هم دعالمي لومړعا رف په لومړنۍ د مخه یازرد مخه وړاندې تللی نه یو ، کله چې مونږ دجهان مشری په غاړه لرله ، دغه حال دغومره تفاوت نه کاوه . خواوس، حال ډیر فرق کوی چې نورپه ډیر ې چټکی سره ترمونږ د مخه کیږی ، هغه هم په دغسې وخت کې چه د غه ګام هرچیرته په تخنیکی تحول سره چټک شوی دی ، په دې چې اجتماعي انقلاب ، اوتخنیکی انقلاب . اوعلمی انقلاب دهغې یوې عملیې نه بیلیدونکي اجزا ی . که تاسې دفردی کیدلو د عملیې علمی مثال غواړی په تیرو پنځوسو یاشپیتو کالونو کې په تاریخ ، یاسا ینس یاکوم خاص ساینس کې هغه فوق العاده اوزیات انشعابات اوخانګه خانګه کیدل تر نظرلاندې ونیسئ . داسې هم د انفرادی تخصصونوهغه فوق العاده اضافه شوی تنوع په نظر کې ونیسی کوم چې همدغه فردی

کیدل یې باعث ګرزی . خوزه په یوه بیل ډګر کې دیوی عملیې یوډیر واضح مثال په لاس لرم . له دیرشو کالونونه ډیر دمخه یوه جرمنی عالي رتبه نظامی افسر چې دشوروی په سفر بوخت و ،دیوه شوروی افسر یوې روښانه کوونکې تبصرې ته غوږ نیوه . شوروی افسر دهوایی قواوو له پیاوړې کیدلوسره سره کارلاره .

«مونږ روسان مجبور یو چې تراوسه هم په ابتدایی بشری موادو قانع اوسو. مرنز مجبور یو چې دا لوزو لوماشین دهغه الوتونکی (پیلوټ) په رقم متوافق کړو ، چې زمونږ په لاس کې دی . ترهغه حده چې مونږ دنوی قسم انسانانــو په انکشاف کې موفق یو ، دموادو تخنیکی انکشاف به هم تکمیل شي . دوارهٔ عوامل یو بل مشروط اومقید کوی. داسې نه شي کیدلی چې ابتدایې انسانان دې په پیچلوماشینو کې واچول شی.» ۲۵

نن ورځ ، یوازې یونسل وروسته . مونږ خبریو چې روسي ماشینونــه نــو رنو ابتدایی نه دی ، او په میلیونوروسی نارینه او ښځې چې دغه ماشینونه طرح کـوی ، جوړوی ، اوچلوی ، هم نورنوابتدایي نه دی . دیوه مورخ په حیث ، زه لـه دغې وروستی حادثې سره ډیرعلاقمن یم . دتولید اصلاح کول ۲۶ دیوه لیا ډیرمهم څیز معنی لری ـ دانسان اصلاح کول . نن ورځ ، دټول جهان پرمخ ، انسانان دپیچلو ماشینونو استعمالول زده کوی . اوپه دغه کـارسره فکرکول ، اوله عقل نه استفاده کول ، زده کوی . هغه انقلاب چې ته به یی په حقه اجتماعي انقلاب وبولې ، او زه به یې په حاضره قرینه کې دعقل پراختیاونومم ، فقط اوس شروع کیږی مگر هغه ددی دپاره چې دپخوانی نسل له حیرانوونکو پرمختګونوسره قدم په قدم شی ، په ډیرسرعت سره په مخ ځي . زمانه فکردادشلمې پیړی دانقلاب دارخونویو ډیرستراړخ دی .

که چیرې زه دلته هغه خطرونه ذکرنه کړم ، اودهغه رول مبهم او خونــه چې

۲۵. Vierteljahrshefte fur Zeitgeschichte (میونیخ)I ، (۱۹۵۳)،مخ ۳۸.

۲۶. Rationalization هغه ریفورم او اصلاح چې په کار ، وخت ، او موادوکې دضایعاتو په حذف سره ممکن کیږی.(م).

زمونږ په اوسنی جهان کې دعقل دپاره تاکل شوی دی ، ونه ښیم ، یقین دی چې زمونږ ځینې بدبینان اوشکاکان به په ماکلک انتقادونه وکړی. په یوه دمخنې لیکچر کې ماویلی و،چې زیاتیدونکی فردی کیدل په هغه مفهوم سره چې مایې بیان کړی و، دامعنی نه لری چې هغه به اجتماعې فشارونـه دمطابقت اومتحدالشکل کید لودپاره ضعیف کړی . په حقیقت کې ، دازمونږ دمعاصرجهان په ظاهر کې مهمل مگرپه معنی کې درست یاظاهراً نقیض حقیقت دی . معارف چې دفردی استعدادونو اوفرصتونو دپراختیا ، اوپه دغه ډول ، دزیاتیدونکې فردی کیدلودپاره یوه ضروری اوقـوی وسیله ده، دذې منا فعودلو دپاره هم یوه قوی وسیله ده چې اجتماعی مطابقت پـرې پراخ اوعمومی کړی . هغه تقاضاګانې چې ډیر کله د مسئولوتیلویزیونی یارا دیویی خپرونو، یادلیا مسئولومطبوعاتو د پاره اوریدلې کـیږی ، پـه اول سر کې د ځینو منفی پدیدو په ضدوی ، چې دهغومحکـومول اسان ښکـاری . خـوهغه ډیرزر په هغو تقاضاګانوبدلې شی چې دغه قوی وسایل دې د تودې د تشویق د پا ره استعمال شی اوپه هغوسره دې مطلوب ذوقونه ، اومطلوب نظریات تزریق شی په داسی حال کې چې دمطلـوبیت معیارهغـه ذوقونه اونظریـات دی ، چې جامعې منلې وی . دغسې مبارزې ، دهغوپه لاسونو کې چې پراختیـایې غواړی ، هغه شعوری اوعقلی عملیـې دی ، چې دجامعې دبیا شکل ورکولودپاره طرح کیږی ، اودغه کارد یوه مطلـوب سمت په لوردانفرادی غړودبیاشکل ورکولوله لارې کیږی . نورښکاره مثالونه یې تجارتي اعلان کوونـکې اوسیاسي مبلغین دی ،په واقع کې ، دغه دوه رولونه ډیر کله دوه چنده کیږی . دامریکې په متحده ایالتونو کې دغه کار ډیرواضح اوبرالادی ،مگر په لویې برتانیاکې لږڅه واضح اوبرالا . ګوندرنه او کـاندیدان تخصصي او کسبی اعلان کوونکي د خپل موفقیت دپاره استخدام کوی . دغه دواړه طرزعملونه ، حتی که کله کله په رسمي لحاظ متمایزوی ، یوله بل سره ډیرورته وی . تخصصی اعلان

کوونکی اود لویو گوند ونودتبلیغ دخانگو آمران ډیرذکي او هوښیارخلق وی . دوظیفود اجرادپاره ، دوی له تولوسایلو او منابعو څخه استفاده کوی . خوعقل، څنگه چې مو په نورومثالونو کې ولید، یوازې دکشف دپاره نه، بلکه دگټې دپاره استعمالیږی . په ساکن ډول ترینه استفاده نه کیږی ، بلکه په ډینامیک او فعال ډول ترینه کاراخیستل کیږی. تخصصی اعلان کوونکی، او دمبارزې منظمان، اصلاً له موجودوحقایقوسره دومره علاقمن نه وی . دوی له هغوخیزونوسره علاقه ښیی چې مستهلک یا انتخاب کوونکی پرې معتقدوی . داسې هم، دوی له هغوپیښوسره، علاقه ښئی چې دوی کولی شی مستهلک یا انتخاب کوونکی دهغو منلواوغوښتلوته په ډیرمهارت سره تشویق کړی . برسیره پردې ، دتودی د روحیاتومطالعه دوی ته دا ښوولې ده چې ددوی دنظریاتودمنلوډیره چټکه لاره داده چې دمستهلک اومو کل جذباتی اوغیرعقلی عنصرته التماس وکړی. په دغه ډول. هغه تصویرچې مونږورسره مخامخ کیږو، داکهږي چې په هغه سره دصناعت د څښتنانوتخصصی غوره کسان یاگوندی مشران ، دهغو عقلی عملیو له لارې چې ترپخوایی ډیرانکشاف کړی دی ، خپل مقاصد ترسره کوی ، اودغومقا صدوته در سیدلودپاره دتود واوولسونو په غیرعقلی اصل ۲۷ باندی ځانونه پوهوی، اوتجارت پرې کوی . التماس اورجوع عقل ته نه وی . التماس په عمومی ډول په هغه متیو دونوسره مخکې ځی چې اسکاروایلډ ۲۸ یې «له عقل نه لاندې ضربه» بولی. مادغه تصویرځکه یوڅه ځرگندوښودچې څوك می په دی تومتی نه کړی چې گوا کې خطرمی کم ښودلی دی ۲۹ . مگردغه، په پراخه توگه سم دی، اوپه نوروساحو کې په آسانی سره تطبیق

۲۷. Irrationalism

۲۸. Oscar Wilde (۱۸۵٦ - ۱۹۰۰) ایرلینډی شاعر، او درام لیکونکی (م).

۲۹. ددغې موضوع دپلټنې دپاره وگورې دمولف اثر: نوی جامعه (۱۹۵۱) فصل ٤.

کیدلی شی. حاکمه ډله ددې دپاره چې دتودې ذهنیت متشکل اواداره کړی،لږ و ډیر اجباری اقدامات عملی کوی. دغه مېتود ترځینو نورو نه په دې لا بدمعلومیږی، چې په هغه سره له عقل نه ناوړه استفاده کیږی.

ددغه جدی اوقوی توردځواب دپاره زه یوازی دوه دلیلونه راوړلی شم. لومړی یې هغه اشنادلیل دی چې دتاریخ په جریان کې چې هره اختراع،هرابداع اوهرنوی تخنیك کشف شوی دی، منفی اومثبتی خواوی یې لرلی دی. دنوی کشف تاوان او بیه باید تل یوځوك وګالی. دچاپ لهاختراع څخه، نه پوهیږم څومره وروسته و،چې منقدانووویل چې چاپ دغلطو ذهنیتو نودخپرولو دپاره لاره هواره کوی. نن ورځ دایوه عادی خبره ده چې په سرکونو باندې دمرګ تلفات دموټرواختراع اوظهور ته منسوب ګڼل کیږی، اوپه هغوخواشینی ښکاره کیږی. حتی ځینی سایښس پوهان لادهستوی انرجی دتولیددپاره دخپلو طریقواووسیلو کشف غندی. علت یې هم هغه ناڅاپی تباهی یادهوی چې دهغه پهاستعمال سره ممکن کیږی، او شوی هم ده. خودغسی اعتراضونه نه پخوا منیدلاوموثرشوی وو، اونه ددې احتمال شته ده چې په آینده کې به مفیدشی، چې دنویو اختراعاتو اوکشفیاتو پر مختګ معطل کړی. دتودې دتبلیغ دپاره چې مونږ څه قوتونه اوتخنیکونه زده کړی دی، محو کیدلی نه شی. څومره چې ددې امکانات نه شته چې په کمې اندازی سره انفرادی دموکراسی ته چې جانلاك یې طرفداری کوله، یالبرالی تیوری ته چې یوځه یی دنونسمی پیړی په نیمایی کلونو کې په برتانیا کې عملی شوې ده، بېرته رجعت وشی، داسې هم دانه شونکی ده چې داس اوبګی یالومړی لیسه فرسرمایه داری ته رجوع وشی. مګر حقیقی ځواب دادی چې دغه بدی ګانی له ځان سره سم کوونکی هم لری. علاج یې دغیرعقلی اصل دائین په لمانځلو یاپه اوسنی جامعې کې دعقل دپراخ شوی رول په تردید کې نه دی، بلکه چاره یې دعقل په هغه رول اوبولو کې ده چې شعورورته هم له پاس اوهم له لاندې نه قوی

کړل شی. په داسی وخت کې چې دجامعی په ټولوساحو کې زمونږ دتخنیکی اوعلمی انقلاب له امله دعقل متزاید استعمال رابانديې تحمیل شوی دی، داکوم خیالی خوب نه دی. دغه مخکی تګ هم، دهر بل ستر تاریخی مخکی تګ په څیر، خپل قیمتونه اوتاوانونه لری، چې باید اداشی، اوهم خطرونه لری چې باید مقابله ورسره وشی خودشکاکانو، مشاجره خوښوونکو اودتباهی پیغمبرانوسره سره چې مخصوصاًدهغو مملکتوپه روشنفکرانو کې دی، چې ددوی پخوانی ممتازموقف تباه شوی دی، زه له دی نه خجالت نه یم چې هغه په تاریـخ کې، دترقی بیجوړی مثال ونومم. زمونږ دعصر دپاره ممکن دغه ډیره څرګنده اوانقلابی پدیده وی.

ددغه مترقی انقلاب دوهم اړخ له کوم نه چې مونږ تیریزو، دجهان تبدیل شوی شکل دی. دپنځلسمی اوشپاړسمی پیړۍ سترعصر، چې هلته منځنۍ نړۍ په پای کې منحله شوله، اودمعاصر جهان تاداو کښینښودشو، دنویو براعظمونو په کشف سره ښکاره اونښانی شوله. داسی هم دغه عصر دمدیترانی له غاړونه داتلانتیك غاړوته دجهان دمرکز په انتقال سره نښانی شو. حتی دفرانسی دانقلاب وورقیام اوتحول هم جغرافیایی منطقی سلسله په دې تعقیب کړله چې له نوی جهان نه یـی دعوت وکـړچې د زاړه جهان موازنه برابره کړی. مګر هغه تحولات چې دشلمې پیړۍ په انقـلاب سره راغلی دی، نظر هرهغه څه ته چې له شپاړسمی پیړۍ نه را په دی خوا پیښ شوی دی، ډیر جامع دی. له څلورسو کالونه وروسته دجهان دثقل مرکـز په یقینـی ډول له لویدیځی اروپانه کوچ کړی دی. لویدیځه اروپا، دانګریزی-ویونکی جهان له لږوبرخوسره دشمالی امریکی دلویی وچې ضمیمه ګرزیدلی ده. که ستاسی خوښه وی د غوټولوته مونږ یوه لویه خره اوکوته ویلی شو چې په هغی کې متحده ایالتونـه هم دیر پښناد کوټ اوهم دبر پښنادبرج په څیروظیفه اجراکوی. سره ددې هم دایوائځنی یاممکن ترټولومهم تغییرنـه وی. دالا واضحه نه ده چې د جهان د ثقل مرکز، په

انگریزی ـ ویونکی جهان کې به چې لویدیځه اروپایي بوه ضمیمه ده، پاتې وی اویا به وروسته له دیره وخته پاتې شی . وائي ښکاری چې دختیځی اروپا اواسیا لویه وچه دهغو له اوزدوسره چې په افریقا کې دی ، نن ورځ دجهان په پښو کې ابتکار ښکاره کوی . نه تغییرمنونکی شرق ، نن ورځ یوه زړه اوورسته اصطلاح ګرزیدلې ده.

اوس به په دی باندې چې په حاضرقرن کې په اسیا کې څه پیښې شوی دی یوسرسری نظرواچوو. داستان په ۱۹۰۲ کې دانګیلسی اوجاپان له اتحاد کولو څخه شروع کیږی. په دغه اتحادسره یواسیایي هیوادداول ځل دپاره داروپایی ستروقوتونوپه خوږی اومحفوظی دایرې کې ومنل شو. شاید دابه هسی یوتصادف وګڼل شی چې جاپان خپله ارتقا په دې خوندی کړله چې روسیی ته یی چیلنج او شکست ورکړ او په دغه اقدام سره یی داور هغه لومړنی بځر کې بل کړ چې دشلمی پیړی ستر انقلاب یی مشتعل کړ؛ دفرانسی د ۱۷۸۹ او ۱۸٤۸ انقلابونو په اروپا کې مقلدان ومیندل . دروسیی د ۱۹۰۵ کال انقلاب په اروپا کې هیڅ انعکاس ونه کړ ، مګرمقلدان یی په اسیا کې ومیندل . په څوورووستیو کالونو کې په فارس، ترکیی، اوچین کې انقلابونه پیښ شول . دوهم جهانی جنګ په مشخص دول ، کوم جهانی جنګ نه و ، بلکه هغه یوه اروپایی داخلی جګړه وه هغه هم داسی چې مونږ فرض کړو چې دغسی یوواحد لکه اروپا موجودو ، چې عواقب یی جهانی و ، په دغو عواقبو کې ؛ په ډیرو اسیایی هیوادونو کې دصناعتی انکشاف تحریك په چین کې دضدخارجی احساس ؛ دهندی نیشنلزم ؛ اودعرب نیشنلزم ظهورو. د۱۹۱۷ کال روسی انقلاب یو بل اوقاطع خوځوونکی شو. هغه څه چې دلته مهم و ، داوچې مشران یی په دی تینګ ووچې مقلدان به یی په اروپا کې ومومی. مګردغه هیلی ترسره نه شولی. او په پای کې یی مقلدان په اسیا کې ومیندل. دا اروپا وه چې «تغییر

نه منونکی» ګرزیدلی ده. اسیاپه خوځیدو کې ده . مورخ لاتراوسه پهدغسی موقف کې قرارنه دی نیولی، چې داسیایی اوافریقایی انقلاب وسعت اواهمیت معلوم کړی . مګرپهمیلیونواسیایی اوافریقایی خلکو کې دعصری تخنیکی اوصناعتـی عمایوخپریـدل، او دمعارف اوسیاسـی شعورشروع کیـدل، ددغو براعظمونومخ تبدیلوی . په دغسی حال کې چې زه آینده ته ښه ځیرکیدلی نه شم، زه غیرله دیـنه چې دجهان دتاریخ پهدورنما کې دغه دیوه مترقی انقلاب پهحیث وګڼم، دقضاوت له کوم بل معیارنه خبرنه یم، دجهان اړول شوی شکل، چې د دغوپیښوزیزنده دی لـه خـپل ځان سره یې دجهـان په پـیښوکـې په یقـینی ډول د دغـه هیـواد [برتانیا] اوپـه احتـمـالی ډول د انګریزی ـ دیونکی جهان پـه وزن کې یونسبی انحطاط راوړی دی . مګرنسبی انحطاط مطلق انحطاط نه دی . هغه څه چې ما په ویره اووحشت کې غورځوی، په اسیا اوافریقا کې دترقی مارش نه دی ، بلکه په دغه ملـک اوشاید هم نورچیرې ، دغالبوډاوهغه تمایل دی ، چې دغو انـکشافاتو ته یې ورنده ، اوغیرمد رکه ستر ګه اړولې ده . داسې یې هم دهغوپه مقا بل کې د بد ګمانۍ نه دکه لویـی اودنرمې تواضع ترمینځ یومردو دسلوك اختیارکړی دی اودماضی په فلج کوونکې میهن پرستی کې غرق شوی دی .

هغه څه چې مازمونږدشلم قرن په انقلاب کې دعقل پراختیانوملې وه،دمؤرخ دپاره خاص نتایـج اوعواقب لری. پهاصل کې، دعقل دپراختیا معنی‌دا کښږي چې‌په تاریـخ کې دغسې ډلې طبقات ، خلق ، اوبراعظمونه ظاهرشوی دی چې تراوسه پورې دتاریـخ له دایرې نه بهروو. په لومړنی لیکچرکې مې دغه فکر وړاندې کړی وچې دمنځنیو پیړیو دمؤرخانودغه تمایل چې د منځنیو پیړیو جامعې‌ته یې د دمذهب له عینکونه کـتـلی وو، ددوی دمنابعودخاص څنـګه وایـی لـه امله وه . غواړم چې دغه فکرلږځه نورهم واضح کړم . زماپه فکردغه ویناسمه ده ،که څه

هم مبالغه ورسره ده ، چې عیسایی کلیساد «منځنیوپیریوپوازنی عقلی موسسه » (۳۰) ده . څنګه چې هغه پوازنی عقلی موسسه ده ، په دغه حساب پوازنی تاریخی موسسه ده . پوازې همد غه موسسه دانکشاف دعقلی سیر تابع وه ، چې دمؤرخ دپاره ددرك کیدلو اوپوهیدلوورده . کلیسا دنیایی جامعې ته سروصورت او تنظیم ورکاوه ، اودنیایی جامعې ځانله عقلی ژوند نه لاره .دخلقو توده . دماقبل التاریخ خلقو په څیر ، طبیعت ته مربوطه وه نه تاریخ ته . عصری تاریخ هغه وخت شروع کیږی چې خلق په زیاته اندازه په اجتماعی اوسیاسی شعور کې ظهور کوی اودتاریخی واحدونو په حیث چې ماضی اوآینده لری ، له خپلومربوطو د لو نه اګاه کیږی ، اوپه مکمل ډول په تاریخ کې ننوځی . پوازی دتیرودوه سووکالونو په جریان کې ده ، هغه هم په یوځو پرمختللوهیوادونو کې - چې اجتماعی ، سیاسی اوتاریخی شعور په دې شروع کړی ده چې دنفوسو په اکثریت کې خپورشي. دلومړی ځل دپاره پوازې اوس ممکنه شوې ده ، چې دداسې جهان تصور وشی ، چې خلق یې په ټوله معنی په تاریخ کې ننوتلی وی ، اودغه خلق نورنو د مستعمرا تی منتظمانو یاانسان پیژند ونکود بحث موضوع نه ، بلکه د مؤرخ د بحث موضوع شوی دی .

دازمونږدتاریخ په مفهوم کې یوانقلاب دی . په اتلسمې پیړی کې تاریخ لاهم دغوره اوخاصو کسانوتاریخ و . په نولسمې پیړی کې برتانیایی مؤرخانو دمه په دمه اوپه متناوب ډول داسې مخ کې تلل شروع کړل چې تاریخ د ټولې ملی وړې ټولنې (۳۱) دتاریخ په حیث وګڼی . جې. ار . ګرین (۳۲) ، که څه هم

---

۳۰. ای. فان مارتن ، درنسانس سوسیولوجي (انګریزی ترجمه ۱۹٤٥) مخ ۱۸.

۳۱- Community

۳۲- J.R. Green

عادی مؤرخ و، دانګلیس دولس تاریخ په لومړنی تألیف سره یې نوم وګاټه. که څه هم کردارله ګفتارنه ډیروروسته دی، په شلمې پیړۍ کې هرمؤرخ دغه نظر ته یونظر کوی. زه په دغونیمګړتیاووډیره زوره نه اچوم په دې چې زه له خپلو ناکامیوسره دمؤرخانو په حیث ډیره علاقه لرم چې و مونه شوکړای ددغه ملک اولویدیځې اروپانه بهردتاریخ پراخې غاړې په نظر کې ونیسو. اکتن دخپل ۱۸۹۶ کال په رپوټ کې عالمی تاریخ داسې وګاټه «چې دټولوملکونوله ګډ تاریخ نه بیل دی.» ده خپله وینادغسې اوږده کړله.

«دا (عالمی تاریخ) په دغسې یوې سلسلې سره خوځیږی چې ملتو نه به هغه ته ثانوی اوفرعی وی. ددوی (ملتونو) داستان به په خپله د دوی په خاطر بیان نه شی، بلکه دیوې لیالوړې سلسلې ته دارتباط اوتبعیت (په خاطراو) دوخت اودرجې په مطابق چې دوی به دبشردمشترکونیک مرغیو د پاره مرسته کوی (و لیکل شی». (۳۳)

داکتن دپاره په دې کې څه ګړوبړنه وچې عالمی تاریخ، څنګه چې ده یې درك کړی و، دهرجدی مؤرخ دپاره دعلاقی وړموضوع ده. مونږ اوس ددې دپاره چې په دغه مفهوم سره دعالمی تاریخ د پاره لاره هواره کړو، څه شی کوو؟

په دغو لیکچرونو کې مې نیت دانه وچې په دغه پوهنتون کې دتاریخ دتحصیل په حقله څه ووایم. خواوس دهغه څه د پاره چې کوښښ کوم ویې وایم دغسې څرګند مثالونه راپه لاس شوی دی، چې که د غومبسو ځالې ته لاس وانه چوم ډارن به ښکاره شم. مونږ په تیروڅلویښتو کالونو کې، په خپل تعلیمی نصاب کې دمتحده ایالتونوتاریخ په اساسی ډول ځای کړی دی. دغه یومهم وړاندې تګ

۳۳. دکیمبرج معاصر تاریخ، منبع، مولفیت او تولیدیې (۱۹۰۷) مخ ۱٤.

دی . مګر دغه دکار، له خپل ځان سره دانګلیسی تاریخ دتنګ نظری خطر یو څه پیاوړی کړی دی ، اودغه خطرلاد مخه تردې زمونږ په تعلیمی نصاب باندې دانګریزی و یونکی جهان دلابرابرخطرناك له تنګ نظری سره د مړه لاس په شان دروند تمامیده . په دې کې څه شك نه شته چې په تیروځلورسو و کالونو کې دانګریزی - و یونکی جهان‌تاریخ دتاریخ یوستر عصرو . خو که دادعالمی تاریخ دثقل مرکزاونورهرڅه دهغه فروع او محیط و شمیرل شی ، د ا به د لیر پ لید څپه کوونکی تحریف وی . دپوهنتون وظیفه ده چې دغسې تحریفات سم کړی . ماته دغسې ښکاری چې په دغه پوهنتون کې دمعاصر تاریخ مکتب خپله وظیفه تر سره کولی نه شی . په یقین سره داسمه نه‌ده چې په هرنوی پوهنتون کې په تاریخ کې دسایئنس له کاندید نه دې امتحان واخیستل شی ، بې له دې چې ده د انګریزی نه په پرته ، بله عصری ژبه په کافی اندازه زده کړې وی . باید مونږ د اځانله اخطارو بولوچې په اکسفورد کې دفلسفې دقدیمی او محترم دسپلین په باب څه پیښ شول ، اوداهغه وخت وچې دهغه منظمان دې نتیجې ته ورسیدل چې دوی په ساده ورځنی انګریزی سره په ښه‌شان په مخ تلی شی . یقیناً داغلطه ده چې دمحصل دپاره داسې اسانتیاوی نه‌وی‌چې دهراروپایې ملګ دتاریخ دمطالعې دپاره له داسې کتابونه په پرته نورڅه و نه لری . هغه محصل چې داسیا ، افریقا یادلاتینې امریکاپه باب یوڅه معلومات‌لری ، اوس لږچانس لری چې وکولی شی خپل معلومات په هغه مضمون کې چې د ښکلې نو نسمې پیړۍ ښکلې جغه په سر لری ، ښکاره کړی : « داروپاپراختیا » . له بده مرغه عنوان له محتویا تو سره پوره سرخوری . له محصل نه دا نه غوښتل کیږی چې دهغو ملګو نو لکه چین ، یا فارس په شان ، چې ښه مستند تاریخ لری ، حتی یوڅه زده کړی . دی باید ددغو ملګو نو د هغه و خت‌حادثات زده کړی ، چې

اروپایانوزیارایست چې تسلط پر ی تینګ کړ ی . ما ته و یل کیږ ی ، چې په‌دغه پوهنتون [کیمبرج] کې دروسیې ، پارس ، اوچین دتاریخ لیکچرونه د تاریخ دپوهنځی له غړونه غیرنورڅوك ورکوی . دچینایې پروفیسرهغه عقیده کومه‌چې ده پنځه کاله ړومبی په خپل افتتاحی لیکچرکې اظهار کړ ی و ه ، د کیمبر ج په مؤرخانو کې په کښوغوږونولویدلې د ه . عقید ه داوه : « نه شی کیدلی چې چین دبشری تاریخ له عمو می جریان څخه د با ندې و ګټل شی . » (۳٤) هغه تألیف چې ممکن په آینده کې ، دیوه ډیرستر تاریخی اثر ، په حیث و کټل شی ، دغسی یوه کس لیکلی دی چې هغه دتاریخ څانګی ته منسوب نه‌و، او دتاریخ څانګی له هغه سره هیڅ مرسته کړې نه ده . زما مطلب دډاکټر نیډهام (۳۵) تألیف په نامه د «ساینس او مدنیت په چین کې» دی . دایوهوښیارکوونکی فکردی . ما باید دغه داخلی زخمونه عمومو ته برالاکړی نه وای ، مګرماددغه حقیقت په بنا برا لا کړل چې فکرکوم دشلمې پیړی په نیمایی کې دنورو برتانیایی پوهنتونو ا و په عمومی ډول دبرتانیایی روشنفکرانوحال هم همد غسې دی . دوکټور یا د عصر ګوښه توب په باب هغه زړه کښایه : «طوفانونه‌په رودبار کې؛براعظم ګوښه شوی » له بده مرغه نن ورځ پوره صدق کوی . په بهرنی جهان کې یوځل بیا طو فا نو نه خواره دی ، په داسی حال کې چې مونږ په ا نګریزی و یو نکو ملکو کې سره غونډیږو ، او په ورځنی ساده ژبه ځانوته وایوچې نورباعظمونه زمونږد مد نیت له برکتونواومواهبوڅخه په‌خپل فوق العاده سلوك سره ګوښه کیږی، کله‌کله داسې ښکاری چې ګواکې مونږ ، زمونږدبې کفایتی یا نه اماده توب له ا مله د جها ن له حقیقی حادثاتونه دپوهیدلوپه غرض ځان ګوښې کوو .

۳٤. ای. جې . پولیې بلینک (E.G. Pulleyblank) دچین تاریخ او دجهان تاریخ (۱۹۵۵) مخ ۳٦.

۳۵. Dr. Needham

دلومړنی لیکچر په اولوجملو کې ما کوښښ وکړ چې د جهان بینی هغه قوی اختلاف ته توجه جلب کړم، کوم چې دشلمې پیړۍ نیمایی کالونه دنوسمې پیړۍ له وروستیو کالونوڅخه پیلوی. اوس غواړم دغه تضاد پراخ وښیم. که زه په دغې قرینې کې د «لبرال» او «محافظه کاری» کلمات استعمالوم دابه دیرزر ښکاره شی چې زه هغه دبرتانیایی دسیاسی ګوند ونو په مفهوم سره نه استعمالوم. څه وخت چې اکثن له ترقی نه غږیده، ده دبرتانیادمروجی مفهوم یعنی د «تدریجی اصالت» (۳۶) په چوکاټ کې دننه په هغه سوچ نه کاوه. «انقلاب، یا څنګه چې مونږ لبرالزم وایو» د۱۸۸۷ کال له مکتوب څخه یوه څرګنده اصطلاح ده. لهغه نه لس کاله وروسته ده دمعاصر تاریخ په باب په یوه لیکچر کې وویل: «انقلاب دمعاصرې ترقی میتوددی.» په یوه بل لیکچر کې ده د «عمومی نظریاتو ظهور چې مونږ یې انقلاب بولو» څخه خبرې وکړلې. په یوه ناچاپ شوې خطی نسخې کې ده داسې شرح ورکړله: «وګ ګ دروغې جوړې له لارې حکومت وکړ، لبرالان دافکار و حکومت شروع کوی.» (۳۷) د «افکار و حکومت» څخه داکتن مرادلبرالزم و، اوله لبرالزم څخه یې مرادانقلاب و. لبرالزم داکتن

۳۶. Gradualism

۳۷. ددغو عباراتو دپاره وګورې داکتن، له لیکنو څخه انتخابات (۱۹۱۷)، دمعاصر تاریخ په باب لیکچرونه (۱۹۰۶)، مخونه ٤، ۳۲. علاوه کړی: خطي نسخی، ٤۹٤۹ (دکیمبرج پوهنتون په کتابخانه کې) په ۱۸۸۷ لیک کې، چې پورته یادشو، اکتن «دتغییر نښه دغه بولی: له «زاړه» څخه و «نوی» ته دوګانو (یعنی لبرالان) تغییرد «وجدان دانکشاف په حیث» «وجدان» دلته ظاهراً د «شعور» له انکشاف سره تراسی دی. (وګوری مخ ۱۳۵ پورته «او ددافکار دحاکمیت، سره توافق کوی» ـ ستبز (Stubbs) هم معاصر تاریخ په دوه دو رونو ویشلی دی چې د فرانسې انقلاب سره پیل کړی دی: «اومړنی دقوتونو، صلاحیتو نو، او فامیلو نو تاریخ؛ دوهم یې هغه تاریخ چې هلته افکار داشکالو او حقوقو لخاې نیسی؛ (دبلیو. ستبز، دمنځنیو او معاصر تاریخ په باب اولس لیکچرونه، دریم چاپ، ۱۹۰۰، مخ ۲۳۹).

په عمر کې د اجتماعی تحول د دینامیک په حیث خپل قوت لاصرف کړی نه و. زمونږ په عصر کې، دلبرالزم بقایاپه جامعې کې هرچیرې محافظه کار گرزیدلی دی. که اکثن ته اوس دمراجعت تبلیغ وشی، دابه مفهوم ونه لری. مگر مؤرخ له دې سره علا قمن دی، چې لومړی دا کتن دریځ معلوم کړی، بیادهغه دریځ دمعاصرومفکرانولـه دریځ سره مقایسه کړی، او وروسته د او څیړی چې د د ه ددریځ کوم عناصرلاتراوسه هم داعتبارورډی. په دی کې څه شک نسه شته چې داکتن نسل له خوش بینی اوله حده زیات په ځان اعتمادځخه زیانمن شو او دهغه جوړښت ښو ئید ونکی ماهیت یې پوره درك نه کړ، په کو م چې یې عقیده بناوه. مگردغه نسل دوه ډیان لرل، اوهغو دواړوته مو نږ او س سخت اړیږو: دتحول مفهوم په تاریخ کې دیوه مترقی عامل په حیث، اوپه عقل عقیده لرل د عقل دمعضلاتو دتفاهم دپاره زمونږ دلارښودپه حیث.

راځئ چې اوس د ۱۹۵۰ کال دلسو کالونوځو اوازونوته غوږ ونیسو. په یوه رومبنی لیکچر کې مادسرلویی نامیږدقناعت کلمات ذکر کړل چې په داسې حال کې چې د «مشخصومسایلو» دپاره د «حل عملی لارې» لټولې کیږی، «پروګرامونه اومفکورې ددواړوګوند ونوله خواهیریږی» اودهغه دغه بیان د «ملی پاخه توب» یوه علا مه ده. زه په خپله دیوه فرداوملت ترمینځ دعمرداو ږ د و ا لی د د غسې مشابهتونوځه علا قمن نه یم، او که سره له دې هم مشابهت اوقیاس غوښتل کیږی په دغه حال کې بیاداپوښتنه مینځ ته راځی چې ښه څه وخت چې مونږ د «پاخه توب» له پرا ونه واوښتو، وروسته تړې نه څه راځی. خوهغه څه چې ما علا قمن کوی، پرتله کـول دی، دعملی او مشخص تـر مینځ چې ستا یـل کیږ ی ا و د «پروګرامونواومفکورو» ترمینځ چې غندل کیږی، اومحکومیږی. په مفکو ره ییږې تیوری سازی باندې دعملی فعل غوره ګڼل بې له کوم شک نه دمحافظه کاری

نښه ده . دنامیر په نظر داداتلسمې پیړۍ ممثل دی ، یعنې ددریم جارج دجلوس انګلستان چې داکتپن دانقلاب اودمفکوروحکومت دقریب الوقوع حملې په مقابل کې اعتراض کوی. خودهغې پوره محافظه کاری اشنا افاده زمونږ په عصر کې دپوره تجربې په بنه ډیره مروجه ده . ډیرمروج شکل یې دپروفیسرترور- روپر په تبصرې کې ښکاره دی . دی وایې چې «کله چې افراطیون چیغې وهی چې فتح یقیناً ددوی ده،معقول محافظه کاران یې په پرزه په سوک وهی.» پروفیسر اوک شات دغه مروج تجربیت په یوی پیچلې بڼې کې ښیئی . دی وایی چې په خپلوسیاسی موضوعاتو کې مونږ «په بې پایان اوبې عمق بحر کې سفر کوو» چې هلته «نه دشروع تګی شته اونه تاکلی هدف»، اوهلته زمونږ یوالخنیی هدف دادی چی «په یوی اواری کښتۍ کې ځان دلامبو په حال کې وساتو» ۲۹ . ددې څه ضرورت نه وینم داوسنیو لیکوالوفهرست پسې ولتوم چې دوی سیاسی «خیال پرستی» ٤۰، «مهدیت» ٤۱ محکوم کړی دی . دژورو افراطی افکارو دپاره چی دجامعې د آینده په باب دهغواظهار کیږی، دادکنځلواوناسزاووجاری اصطلاحات دی زه ددې څه زیار هم نه باسم چې په متحدوایالتونو کې هغه تازه تمایلات تربحث لاندې ونیسم چې محافظه کاری ته دتبعیت په برالااعلامولو کې مورخان اوسیاسی مفکران په دغه ملك کې دهغوی ترملګرولزاحتیاط کوی. هلته به یوازې دترټولووتلی، اوترټولومعتدل امریکایی محافظه کارمورخ پروفیسرساموېل موریسن ٤۲ تبصره رانقله کړم، کومه چې ده ۱۹۵۰په دسمبر کې دامریکی دتاریخ ټولنی ته په یوه افتتاحی خطاب کې

۳۸. انکونټر (مجله) ، ۷، لمبر٦، جون ۱۹۵۷، مخ ۱۷.

۳۹. ایم. اوک شات، سیاسی معارف (۱۹۵۱- مخ ۲۲.

٤۰. Utopiansim

٤۱. Messianism

٤۲. Samual Morison

اظهار کړی وه. ده دغه تبصره دیوه عکس العمل په حیث دهغه په ضد کـړی وه کوم چې ده د« جیفرسن ـ جیکسن ـ اف . ډی.روزولت طرح» بللی وه اودمتحده ایالتونودتاریخ دپاره یـې داسی التماس وکړچې «دیوه معقول محافظه کارله نظره لیکل شوی وی.» ۴۳

خوداپروفیسر پاپردی، چې په برتانیاکې یې دغه محتاطه محافظه کاره جهان بینې په ډیرو اضح اوغیرمصالحتی شکل یوځل بیاوړاندې کړی ده. دی دنامـیر د «پرواګراموتواومفکورو» دتردید دانعکاس په ضمن کې په هغوسیاستونو انتقادکوی چـې ادعالری هدف یـې «دیوه تاکلی پلان په اساس د «تولی جامعی» بیاتنظیمول دی. »، دهغه سپارښتنه کوی، کوم چې دی یـی «تدریجی اجتماعی انجنیری» بولی اوظاهرأد«تدریجی پیوندکاری» او«په ناغیړی سره مطلب ته درسیدو» ۴۴ له نسبت څخه یوګام هم نه اخواکیږی. په یوه تـکی کې، رښتیا، زه دپروفیسر پاپرپوره احترام ساتم. دی دعقل قوی مدافع اوحامی دی، اوغیرعقلی اصل ته یـې نه په ماضی کې مخه کړی ده، اونه په اوس کې. خوکه مونږ دده « داجتماعی تدریجی انجنـیری» نسخه په پوره دقت ولواو، ښکاره به شی چـې هغه رول کـوم چې ده عقـل تـه ورسپارلی دی، ډیرمحدوددی. که څه هم د«تدریجی انجنیری» تعریف ښه مشخص نه دی، مونږ ته واضحاً ویل کیږی چـې د«هدفونو» انتقادپه کې نشته . هغه محـتاط مثالونه کوم چې دهغه دقانونی فعالیتونولـکه د«اساسی قانون ریفورم»، او«دعایداتو دزیات برابرکیدلوپه لورتمایل » ـ په باب یـې ورکوی ، واضحاً ښیئی چې مقصد دادی چـې هغه باید دموجودی جامعی په چوکاټ کې دننه کاراوفعالیت وکړی ۴۵ دپروفیسرپاپردخیزونوپه طرح کې دعقل موقف په حقیقت کې دبرتانیاملکی مامورته

۴۳. امریکایـې تاریخـې مجلـه، لمبر Lvi، لمبر ۲، (جنوری ۱۹۵۱) مخونـه ۲۷۲ ـ ۲۷۳ .
۴۴. کـې . پاپـر، دهستوریسیزم فقـر (۱۹۵۷)، مخونـه ۶۷، ۷۴.
۴۵. ایضاً مخـونـه ۶۴، ۶۸.

ورته دی. دی به ددی لیاقت لری چې دواکمن حکومت سیاستونه وچلوی، اوحتی د هغو دښو کار کولو دپاره دعملی اصلاحاتو په منظور نظریات هم ور کړی، خو ددې حق نه لری، چې دهغو په اساسی ړو مبنیو فرضیو، یا نها یې مقاصد و یی گړو بړو کړی. داښه گټور کار دی. زه هم په خپل وخت کې ملکی ماموروم. مگر زما په عقیده دموجود نظام فرضیو ته دعقل مادونیت په اوږده موده کې بالکل دنه منلو دی. اکتن هم هغه وخت چې خپله معادله داسی تفسیر کړله چې: انقلاب = لبرالزم = دافکار وحکومت، دعقل په باب یې همدغسی تفکر کاوه. په انسانی چارو کې ترقی، په ساینس کې وی، یا په جامعی یا په تاریخ کې، عموماً دانسانانو په هغې زړه ورې امادگی سره شوی دی، چې دکارونو داجراء دطریقی په باب دتدریجی اصلاحاتو دهڅی دپاره ځانونه محدودنه کړی، بلکه دعقل په نامه سره دموجودی طریقی داجراءاتو یادهغو ښکاره او پټو فرضیو په مقابل کې په کوم چې په هغو استناد کیږی، اساسی مخالفتونه وړاندی کړی. زه هغه وخت ته دامید سترگی لرم چې دانگریزی ویونکی جهان مورخان، سوسیولوجستان، اوسیاسی مفکران ددغی وظیفی دپاره همت اوجرئت بیرته ترلاسه کړی.

مگر سره له دې هم دانگریزی - ویونکی جهان په روشنفکرانو اوسیاسی مفکرانو کې دعقل دعقیدی نیمگړتیا ماډیرنه اندیښمن کوی، بلکه دهغه نافذاوساری جهان په باب داحساس نه لرل می زوروی چې په دایمی حرکت کې وی. په اول نظر کې داپه ظاهر کې مهمل اوپه معنی کې سم معلومیږی. ځکه چې دتحولاتو په باب چې زمونږ شاوخواروان دی، دومره سطحی خبری، ډیری لږې شوی دی. خو مهمه داده چې تحول نورنو دیوه موفقیت، یوی موقع، یاترقی په حیث نه، بلکه دویری دیو څیز په حیث گڼل کیږی. کله چې زمونږ سیاسی او اقتصادی پنډتان دتشخیص نسخی راکوی دوی مونږ ته کوم درمل راکولی نه شی، بلکه اخطار راکوی چې افراطی، اوژور

فکرونرته په بې اعتمادۍ وګورو، له هرهغه څه څخه د ډه وکړو ، چې دانقلاب بوی ورکوی، اوخومره چې کولی شوپه وروورواو احتیاط سره په مـخ ولاړشو هغه هم که چیری مخ کې تګ حتمی وی - په دغسی وخت چې جهان خپله څیره په دومره چټکی او افراطی ډول سره اړوی، کوم چې په تیروځلورسوو کالونو کې یې نه ده بدله کړی، ماته دافوق العاده وړوند توب ښکاری . د غه وضـع دډار د پاره لاره هوارکوی ، داسې نه چې جهان شمول نهضت به په ځای ودر یـږی مګـر دغه ملك یاممکن انګریزی ویونکی ملکونه به د عمومی پرمختګ ترشا وروسته پاتی شی اودتیرعظمت دتخطرپه لنډ فکر کې به غرق شی بې له دی چې هیله اسره یاګیله اومانه ولری. زه په خپله خوش بین پاتی کیږم . کله چې سرلویی نامیراخطارراکوی، چې له مفکورواو پروګراموځخه ډډه و کړم ، اوپـرو فیسر اوك شات راته وایی چې مونږ په خاص ډول کوم پلوته تللی نه شو ، اومهمه بس داده چې څارواوسوترڅوهیڅ څوك کښتی ته تکان ورنه کړی، او پروفیسر پاپـر غواړی چې په تدریجی انجنیری سره هغه زورګران تـې . مودل په سرك با ندې وساتو، اوپروفیسرتړور- روپرافراطیون په سوك سره پهغږوهی ، اوپر وفیـسر موریسن دتاریخ دپاره التماس کوی، چې په معقول محافظه کارروح سره ولیکل شی، زه به د دغسی جهان څارواوسم چې په درداوپریشانـی اختـه وی اودیـوه سترساینس پوه په مشهورو کلماتو به ځواب ورکوم: «اوسره له دې هم حرکت کوی . »

«پای»

ACKU

ښکارندوی Index

لاندنی ښکارندوی دمصنفانو او موضوعاتو په باب دی، او په مصنفانو کی هم هغه ښوول شوی دی، چی نظریات یې په متن کې ذکر شوی وی یعنی تش اعلام نه دی تول شوی .

الف: اکتین، لارډ، ۱-۳، ۵، ۱۲، ۱۳، ۴۶، ۴۹، ۵۲، ۷۳، ۹۳، ۱۴۳-۱۴۵، ۱۵۳، ۱۶۹، ۱۷۰، ۱۸۹، ۱۹۲-۱۹۴، ۱۹۶،

ادمز، هنری، ۱۱۲،

ایلیت، تی. اس، ۵۰،

التین، جی .، ۷۷،

انګلز، اف .، ۹۹،

اخلاق په تاریخ کې، ۹۲-۱۰۴ (ارزښتی قضاوتونه هم وګورئ)

اعداد په تاریخ کې، ۵۶-۵۸

انشتاین، ای.، ۹۲

ارزښتی قضاوتونه ۹۵-۹۷، ۱۰۰-۱۰۲، ۱۵۵، ۱۶۳-۱۶۵،

اوک شات، ام.، ۲۱، ۱۹۴-۱۹۷،

افاقیت په تاریخ کې، ۳-۵، ۲۷-۲۸، ۸۸-۸۹، ۱۴۹-۱۵۴، ۱۶۳،

افلاتون ۱۱۲-۱۱۳،

ارسطو، ۷۴،

ب: بیکن، اف.، ۹۷، ۱۳۸،

بره کلف، جی.، ۱۱، ۷۳،

بارت، كي .، ٩١،
بيكر، كي .، ٢٠،
بايل، ار .، ٦٧
بردا يف، ان .، ٩١، ١٣٣،
بسمارك، او. اى، ال.، ٤٥، ٦٢، ٦٤، ١٥٩، ١٦١، ١٦٢،
برنسن، بي.، ١٢٢.
برلين، سرآى .. ٥٠، ٥٢، ٩٤، ١١٣-١١٤، ١١٦-١١٧، ١٢٢، ١٢٨، ١٤٦،
١٥٨-١٥٩، ١٦٠، ١٦١.
برنهارد، اچ .، ١٤-١٧
بوزول، ٩٨،
بكل، اچ .، ٦٩.
برك خاردت، جي.، ١٨، ٢٤، ٣٦، ٦٤، ٧٧، ١٦٨،
برادلى، اف.، اچ.، ١٤٤.
برك، اى . ، ٦٨،
برى، جى. بى .، ١٠، ٦٦-٦٧، ٦٩، ١٢٢-١٢٣، ١٣٩، ١٤٩، ١٥٢،
بترفيلد، اچ .، ١٨، ٤٦، ٤٧، ٥٩، ٩١، ١٥١.
بشرى علوم اوساينس ١٠٤-١٠٦
بنتهام ، ٣٩.
ب: پارسنز، تى .. ٨، ١٣٠.
پيراندلو، ال.، ٨
پواين كره، اچ .. ٦٩، ١١١ ؛
پوگاچيف. ٦١.
پاستور، ال، ٩٢
پولي بيوس. ١٢٣،

پاپر، کې ، ۱۱۲، ۱۱۴-۱۱۵، ۱۲۸، ۱۳۲ف، ۱۹۵، ۱۹۷،
پریکلس، ۳۹، ۹۶،
پایک، اف . ، ۱۳۵، ۱۳۶،
پیش ګویی ، ۸۲-۸۴
پرودون، ۱۶۱،
پولی بلینک، ای .، ۱۹۱،
ت: تامسی توس ، ۱۲۳،
تصادف په تاریخ کې ، ۵۲، ۱۲۱-۱۲۷
تکامل ، ۱۴۱-۱۴۲
توسیدایدز ، ۱۰۷، ۱۳۶،
تاك ویل، ای .، ۱۵۲، ۱۶۹،
تولستوی ، ال .، ۵۹، ۶۲، ۱۲۶ف،
تعمیم ۷۴-۸۰،
تراتسکی، ال .، ۸۶، ۱۲۱، ۱۲۲، ۱۲۶
تانی، آر .، ۱۵۷،
تیلر، ای ، جی ، پی .، ۶۲، ۱۴۰،
تاریخ او مذهب ، ۸۹-۹۱، ۱۳۵-۱۳۶
تیلیولوجی ، ۱۳۴، ۱۳۷-۱۳۸
تاین بی، ای، جې.، ۴۸، ۹۳، ۱۳۵، ۱۴۴،
تېړ ولیین، . جې. ام.، ۲۲، ۲۳، ۴۰، ۴۴،
تېړ ولیین، جې. او.، ۲۲،
تېریور- روپر، اچ، ۲۶، ۵۵، ۱۹۴، ۱۹۷،
ج: جانسن، اس .، ۹۷،
چ: چې چې رین ، . جی، ۱۷ ،

چرچیل، ونستن ، ۱۸، ۱۲۱،
ح: حقایق، ۳-۳۲، ۵۰، ۷۰، ۱۲۷، ۱۵۶، ۱۶۳-۱۶۶
حتمیت ، ۱۱۷-۱۱۹
د: ډمپیر، ډبلیو. ، ۱۳۹،
ډارسی، ام. سی، ۹۰، ۱۱۳ف،
ډارون، سی ، ۶۶، ۶۷،
دکارت ، ۱۶۹،
ډویچر، اې . ، ۵۵،
دل دې، ډبلیو. ، ۲۰،
ډالنجر، جی. فان، ۱۲،
ډون، جی. ، ۳۳،
دا ستایفسکی، ۳۴،
درسونه دتاریخ، ۸۰-۸۲
ډانته . ای. ، ۳۹،
دورونوسره، ویشنه په، ۷۲
ر: روحیات ، ۵۴(فرایدهم وگورئ)
رانګ کې ، فان، ۳، ۱۸، ۱۲۴،
روسو، جی. جی. ، ۱۶۹،
راوس، ای، ال. ، ۱۸، ۵۲،
رسل، بی. ، ۴، ۶۶، ۱۱۱، ۱۳۹-۱۴۰،
روزبیری، ۹۳
روترفورد، ۷۰، ۱۳۴،
رښتین توب په تاریخ کې . ۱۵۰، ۱۶۴-۱۶۵.
رنځ او عذاب په تاریخ کې، ۹۷-۱۰۰

س: سوانح لیکنه، ۵۰ـ۵۱، ۵۴ـ ۵۷.
سارتر، جی. پی، ۱۲۴
ستر افراد ، ۶۲ـ۶۴
سکات، اس، پی.، ۵،
سمت، اچ.، ۵۸، ۶۸، ۱۷۱ـ ۱۷۲، ۱۷۹،
سنو، سرسی، ۱۰۵، ۱۳۴،
سوشیالوجی، ۵۱، ۵۳، ۷۸ـ ۸۰، ۸۹
سومبارت، دبلیو، ۷۲
سورل، جی.، ۷۲،
سپنسر، اچ ۶۵،
ستراچی، ال.، ۱۱ـ ۱۲، ۵۵،
ستبز، دبلیو.، ۹۴،
ستن، ای.، ۱۶ـ۱۷،
سیسرو ، ۴۰،
شتریز یمان، جی.، ۱۴ـ۱۷،
ف: فشر، اچ، ای. ال، ۴۸، ۱۲۴،
فروید، اس. ، ۱۷۴ـ ۱۷۶،
فرود، جی.، ۲۷،
فردیت، اصل د، ۳۴ـ۳۷
فاعل او موضوع ، ۸۴ ـ ۸۹
ق: قوانینو، مذکوره په باب د، ۶۷ـ۷۲، ۷۸، ۱۷۲ـ۱۷۳، ۱۷۶ـ ۱۷۸
ع: علم، نظریات په باب د، ۶، ۲۸، ۸۸ ـ۸۹
عقل، ۱۰۲، ۱۳۱ ـ۱۳۲، ۱۷۰ـ۱۷۲، ۱۷۵، ۱۸۲-۱۸۵، ۱۸۷، ۱۹۶-۱۹۷
غ: غیر شخصی قوتونه، ۵۰، ۵۷،

ک: کارلایل، تی. ، ۵۶، ۷۷، ۱۵۸،
کلەرینڈن، لارد، ۵۷،
کلارک، سرجی ۲—۳، ۵، ۲۴، ۲۷
کلارک، جی. کتسن، ۹
کالنگ‌وڈ، ای. ، ۲۱، ۲۳، ۲۶—۲۷، ۶۰، ۶۷، ۷۴،
کانت، ای. ، ۸۳،
کروسپ، بی. ، ۲۰، ۲۱، ۹۴،
کفکا، اف. ، ۱۱۵،
کنگزلی، سی. ، ۱۱۴
کروسو، رابن‌سن، ۳۴،
گ: گیبل، پی. ، ۴۹،
گیبن ، ۲۷، ۷۵، ۱۱۰، ۱۲۱، ۱۲۳، ۱۳۸، ۱۵۷،
گویتہ، ۱۵۵،
گروٹ، جی ، ۳۹، ۴۴، ۸۱
گالیلیو ، ۶۸
گرشم، ۶۸
ل: لاسال، اف، ۶۸
لیتز، اس. ، ۱۷۸
لی‌فیبور، جی. ، ۹۶،
لینن، وی. ، ۵۷، ۶۳، ۱۲۶—۱۲۷، ۱۳۱، ۱۵۰، ۱۵۹، ۱۷۳، ۱۷۴، ۱۷۸،
لنکلن، ای. ، ۱۷۰،
لاک، جی. ، ۴، ۱۸۴
لایل، سی، ۶۶—۶۷،

م: مكالي، تي، بي.، ٢٢،
مورلي، جي.، ٣٦،
مالتوس، ٦٨، ١٧٩،
ماندیوال، بی.، ٥٨
منهایم، کي، ٧٩، ٨٥،
ماری تین، ٩١،
مارشال، ای.، ١٠٩،
مارکس، کي.، ٤٤، ٥٢، ٥٦، ٥٨، ٦٢، ٦٩، ٧١، ٧٧، ١١٢، ١١٣، ١١٤، ١١٧، ١٢٥، ١٤٣، ١٤٤، ١٤٦، ١٥٢، ١٦١، ١٧٠، ١٧١ـ١٧٤، ١٧٥، ١٧٦،
مازینی، ٤٥
میانک، اف.، ٤٤، ٤٥، ٤٦، ١٢٤، ١٣٣،
موم سن، تی.، ٢٧، ٣٩، ٤١، ٤٤،
مل. جی.، اس.، ٣٣،
مانتسکیو، ١٠٨، ١٢٥،
مور، جی.، ای.، ٧٥،
موریسن، اس.، ١٩٤، ١٩٧،
ن: نامیر، سرجی.، ٤١ـ٤٤، ١٥٣، ١٩٣ـ١٩٥، ١٩٧،
نیل، سرجی.، ٥٢،
نوولز ٩٤،
نیدهام، جی.، ١٩١
نیوتن، آی.، ٦٥، ٦٧ـ٦٩
نیبور، ار.، ٩١، ١٣٥،
نیچه، اف.، ٢٨، ٦١،

ACKU

نامعين توب په فزيک کې، ۸۸
نسبيت، ۲۷–۳۲، ۱٤۹–۱۵۰
و: ولتير، ۱۸، ۱۰۸،
ويبر، ام. ، ۷۱، ۹٦،
وبستر، سر اس ، ۸۰.
وجود. وی. ، ۵۱، ۵۳، ۵۵،
وګي تعبيرات، ۲۲، ٤٦–٤۷، ۱۱۰
ولسن، ودرو ، ۵۹،
ينګ، جی. ام. ، ۵۲،
ه: هابس، تی. ، ۷٤،
هيرودوتس، ۱۰۷، ۱۳٦.
هرزن، آی. ، ۱۷۱،
هستوريسزم، ۱۱۳، ۱۳۲ف
هوس مين، اې. اي. ، ٦،
هويزنګا، جی. ، ۱۳٤.
هومر، ۵۰
هيګل، جی. اف. ډبليو. ، ۱۱۲، ۱۱٤، ۱۱۷، ۱۳۱، ۱٤۱–۱٤٤، ۱۵۲،
۱۵۸، ۱۷۰–۱۷۲
ی: ياغيان، ٦۱–٦۳

داصطلاحاتو فهرست اومعنی Glossary

کوښښ‌شوی‌دی چې لاندې اصطلاحات
چې په متن کی راغلی‌دی، په متن کې داستعمال
له مخې تعریف اوو پیژ ندل شي .

absolute	مطلق	هغه چې غیر مقیدوی، اومستقل وجود لري، او د نورو څیزونو اومیسال په ارتباط سره د درک ورنه وی.
antiquarianism	لرغون‌پیژندنه	دقدیمی آثارود پیژندنې فن
ancien regime	زورنظم، قدیمی رژیم	دفرانسی له انقلاب نه‌دمخه‌مهالونه
archaeology	ارکیالوجي	دکندنې‌فن
astronomy	ستوری پیژندنه ، کاینات پیژندنه	هغه‌مطالعه چې وایي کاینات، لکه څنګه چې دی، څنګه خلق شوی ، او تکامل‌یې کړی دی.
boom	ناڅاپی‌چټک انکشاف	
community	وړه ټولنه	په یوې جامعې کې د خلقو هغه مجموعه چې‌عقاید، منافع، ژبه، او نوریې سره مشترک وی .
chronology	کرونولوجی	ټبته لیک
cynicism	بدبینی، شکاکیت دکلبیونو فلسفه	هغه‌نظر چې وایي تاریخ هیڅ مفهوم نه‌لری، یاداعتبار‌ور اوغیر اعتبار‌ور دیر مفهومونه‌په‌مساوی دول‌لری، یا دغسی مفهوم لری، چې‌مونږ یې په خپل اختیارو رکوو.

data	مفروضات	قضیی یا گڼنې چې نتایج تری ایستل کېږی.
despotism	مطلقیت	
determinism	معینیت	تاکلی توب ،جبر
		هغه عقیده چې و ایې هرڅه چې پیښیږی علت یاعلتونه لری ،او په بل دول به پیښ نه شی ،ترڅو یې علت یاعلتونه مختلف نه شی.
dichotomy	دوه گون توب	په دوه برخوسره دیوه واحد ویشل
elite	غوره کسان	نخبه گان
facts	شواهد ، حقایق	هغه چې و جود اوحقیقت لری،
feudal barons	اشراف	په برتانیا کې هغه اشراف چې د لاردانو په نامه مخاطب کېدل ، اود لاردانو په مجلس کې یې دغږ یتوب حق لاره.
fait acompli	فت اکمپلي	انجام شوی عمل ،اجراشوی څیز ،
gradualism	دتدریج اصالت	
historiography	دتاریخ لیکنی فن	
historicism	هستوریسزم	(وگورئ مخ ۱۳۲)
ideology	ایدیالوجي دافکارو اونظریاتو مجموعه اوهیئت	دافکارو اونظریاتو مطالعه یاساینس
Indeterminacy	، نامعین توب	بی ثباتی ،شک
Ipso facto	اپسوفکتو	دهمد غه حقیقت په بنا
laissez - Faire	د عمل آزادی، لیسه فر	د افرادو په اعمالو او مخصوصاً تجارتی اعمالو کی د حکومت نه مداخله کول

mysticism	تصوف	هغه نظر چې دهغه په قرارد تار یخ مفهوم له تاریخ نه دباندې دالهیا تو یا اخرت په قلمرو نو کې وجودلري.
messianism	مهدیت	هغه عقیده چې دهغه له مخې به یو ناجی یو و خت ظهور کوی، او عدالت او انصاف به قایم کوی.
nationalism	نېشتلزم	دملت غوښتنې اصل
niravana	نیروانا	په عالمی روح کې جذبیدل او فنا کېدل
object	موضوع	هغه څه چې تر مشاهدې او کتنې لاندې نیول کېزی یا بحث پرې کېزی.
positivism	دمثبتیت فلسفه	هغه فلسفه چې یوازې مثبت حقایق او دمشاهدې ور پدیدې پېژنې.
positivists	مثبتیون	
postulate	اساسی شرط، فرضیه	هغه څه چې دتعقل او استدلال اساس ګڼل کېزی.
pragmatism	دعمل اصالت	هغه اصل چې دهغه مخې تار یخ حقایق دعملی نتایجو له مخې تر بحث لاندې نیول کېزی.
pragmatists	دعمل دا صالت طرفداران	
proposition	عمومی قضیه	
psychologism	سیکالوجزم	هغه نظر چې وایي اجتماعي مسایل بالاخره دفردی سلوک و تحلیل ته منتهي کیږی.

realpolitik	دقدرت سیاست	هغه سیاست چې دهغه له مخې د یوه ملت مادی ستر توب ترهر بل څیز نه مقدم ګڼل کیږی، او ملی مقاصد په قوت اوزور سره حاصلول غواړی.
raison d'etat	دوجو ددلیل	
renaissance	رنسانس	دبیا نهضت دوره
rationalism	ریشنالزم	هغه فلسفه چې وایي عقل په هرڅیز کې نهایي مرجع ده.
rationalists	عقلیون	
rationalization	ریفورم او اصلاح	هغه ریفورم چې په کار، وخت او موادو کې دضایعاتو په مخنیوی سره ممکن کیږی.
slump	ناڅاپي تنزل	
subject	فاعل	انسان چې یوه موضوع ترمشاهدې اوبحث لاندې نیسي
synthesis	دضدینو ترکیب	په یوه کامل واحد کې ددوه ضدونو یعنی تیسس (thesis) او انتی تیسس (anti-thesis) ترکیب
teleology	تیلیولوجی	دوروستیو او غایی علتونو فلسفه
theodicy	تیودای سی	دخدای تعالی له عدالت نه دفاع په دی باب چې د شر وجود یې مجاز ګرزولی دی.
truth	رښتین توب	حقیقت

universalism	دعالم غوښتنې اصل	هغه نظر او عقیده چې د ټول عالم نهایې نجات او فلاح غواړی.
utilitarianism	دګټې اصالت	هغه نظر چې وایی هغه څه چې ګټه اوسودلری ،خیر دی ، اودنتا یجو مفیدیت ددرست عمل معین کوو نکی ګڼل کیږی
utopianism	خیال پرستی	هغه نظر چې دیوه څیز کمال او پوره توب بې مطلوب وی.
voluntarism	اختیار	هرهغه نظر چې وایې اراده د ټولو تجاربو ،اعمالو یادجهان په جوړښت کې تر بل هر څه نه قوی عامل وی.

ACKU

ناسم	سم	مخ	کرښه
وروستی	دوروستی	۲	٦
وی	دوی	۲۲	٥
اوزو	اوزو	۲٥	٥ ف
موم س ن	موم سن	۲۷	۷
تعیر	تعبیر	۲۸	٤
تابو	تاپو	۳۳	۷
محدده	محدوده	۳٥	۱
دمد نیت په دمختللو	دمخ کې تلونکی مدنیت	۳۷	۲
موم زس	موم سن	۳۹	۱٤
کې چې	کې	٤۰	٥
بری۲۲	بری	٤۰	۱۹
تامییر	نامیر	٤۱	۱٦
نظریه	نظریه	٤٤	٦
په نامه و	په نامه د	٥۱	۱
حلقه	حقله	٦۸	۱۰ ف

ناسم	سم	مخ	کرښه
دزوی	ذروی	۷۰	۱۷
بله مسئله	مسئله	۸۰	۵
پوښتنې	مسئلې	۸۰	۵
ارتباط لری.	ارتباط لری: دتاریخ درسونه	۸۰	۵
اوپه شمول	په‌شمول	۸٤	۱٦
متشکله	مشکله	۹۵	۱۷
مرمینی	مرینې	۱۳٦	۱۷
روبیو	رومیو	۱٤۰	۹
خپه	خپله	۱٤۰	۱٦
مور	مورخین	۱۵۷	۱۳
مفهو	مفهوم	۱۷۲	۳
پور	پوره	۱۷٦	۱٦
Slumps	Price Fluctuation	۱۷٦	اف
داسې	درسی	۱۹۰	۱۹

PROPERTY OF ACKU 5952

د ادبیاتو او بشری علومو د پوهنځی دخپرونو پرله پسی نمبر (۳۳)
د پوهنځی دخپرونو لست

۱ـ دپښتو ادبیاتو تاریخ	دپوهاند «حبیبی» تالیف
۲ـ علم تربیه	ترجمه مرحوم استاد هاشم شایق
۳ـ علم بدیع	تالیف مرحوم ملك الشعراء استاد بیتاب (چاپ دوم ۱۳٤۷)
٤ـ قافیه و عروض	تالیف مرحوم ملك الشعراء استاد بیتاب (چاپ دوم ۱۳٤۷)
٥ـ آثار برگزیده از نظم و نثر فارسی	تدوین پوهاند داکتر جاوید
٦ـ دستور زبان فارسی	تالیف استاد بیتاب
۷ـ علم بیان	» » (چاپ دوم ۱۳٤۷)
۸ـ علم معانی	» » » » »
۹ـ نورجهان وجهانگیر	ترجمه داکتر علمی
۱۰ـ دتاریخ په باره کې	د محمد حسن «ساپی» تالیف
۱۱ـ مقالات فلسفی و اجتماعی	تالیف علی محمد زهما
۱۲ـ دپښتو گرامر	د محمد رحیم الهام ترجمه
۱۳ـ د جبر او اختیار د یالکتیك	د پوهنوال داکتر مجروح تالیف
۱٤ـ تاریخ مختصر ادبیات قدیم چین	ترجمه محمد نسیم نگهت سعیدی
۱٥ـ متنهای قدیم فارسی ـ نثر فارسی دری	تالیف و تدوین نگهت سعیدی
۱٦ـ حدود العالم، با مقدمه بارتولد و حواشی و تعلیقات مینورسکی	ترجمه پوهاند میرحسین شاه
۱۷ـ خلاصة المریدین	دپوهاند میر حسین شاه په تصحیح
۱۸ـ تاریخ سیاسی و اجتماعی آسیای مرکزی	ترجمه علی محمد زهما
۱۹ـ منطق وضعی (جلد اول)	ترجمه پوهاند غلام حسن مجددی
۲۰ـ فلسفه علوم (جلد دوم)	» » »
۲۱ـ اقلیم شناسی افغانستان	تالیف غلام جیلانی عارض
۲۲ـ دستور زبان معاصر دری	« پوهنوال محمد نسیم نگهت سعیدی

ACKU

PASHTO TRANSLATION OF

What is History?

by

Professor E. H. Carr

TRANSLATED BY

M. H. KAKAR M. PHIL. (LOND)

Published by
Kabul University

ACKU

Printed at Education Press,
Franklin Book Program, Kabul-Afghanistan
1970